

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMDEN BAŞKANLIK
SİSTEMİNE GEÇİŞİN DEMOKRATİKLEŞME ÜZERİNE
ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hava GÜMÜŞ

Niğde
Temmuz, 2019

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMDEN BAŞKANLIK
SİSTEMİNE GEÇİŞİN DEMOKRATİKLEŞME ÜZERİNE
ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hava GÜMÜŞ

Danışman :Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Cem OĞUZ
Üye :Dr. Öğretim Üyesi Görkem BİRİNCİ
Üye :Dr. Öğretim Üyesi Özhan DEMİRKOL

Niğde
Temmuz, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine Geçişin Demokratikleşme Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. *05.10.2019*

Hava GÜMÜŞ

ONAY SAYFASI

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Cem OĞUZ danışmanlığında Hava GÜMÜŞ tarafından hazırlanan "Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine Geçişin Demokratikleşme Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

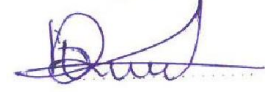
Tarih: 10/07/2019

JÜRİ :

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Cem OĞUZ.

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Gorkem BİRİNCİ

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Özhan DEMİRKOL.

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Çalışmamızda Türkiye’de gerçekleşen sistem değişikliğinin sebepleri, değişim süreci ve tartışmaları incelenecektir. Türkiye’de parlamenter sistemin işlemeyen, bu nedenle eleştirilen yönlerine değinilerek ülkemizi sistem değişikliğine götüren süreç yorumlanacaktır. Türkiye’de başkanlık sisteminin tercih edilme gerekçeleri, bu sisteme yöneltilen eleştiriler ve savunular verilecektir. Ülkemiz gibi Batı Avrupa’dan etkilenerek parlamenter sistemi tercih etmiş ancak zamanla istikrarsızlığın nedenini parlamenter sistemin işlemeyen yönleri gören Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan ülkelerinde de başkanlık sisteminin tercih edildiğine ve ne derece istikrarı sağladığına değineceğiz. Ancak çalışmamızda asıl amacımız sistem değişikliğinin demokraside son olumlu dalga olan üçüncü dalgada nasıl bir etki yarattığı ve yaratacağıdır. Başkanlık sistemi tercihleri örnek ülkelerimizde demokratik olumlu bir ilerlemeye mi neden olmuştur yoksa demokraside kırılmalar ya da anti-demokratik eğilimler oluşmasına mı neden olmuştur? Freedom House (Özgürlük Evi) Raporlarının son dört yıllık verileri kapsamında başkanlık sistemli demokrasilerde yaşanan kırılmaların çokluğuna ve yoğunluğuna değinip ülkemizde sistem değişikliğinin demokraside yaratacağı etkileri yorumlayacağız.

Bu çalışmamda benden maddi manevi desteğini esirgemeyen başta ailem olmak üzere bütün dostlarıma, özellikle bana yol gösteren ve bilgisini, yardımlarını benden esirgemeyen sayın Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Cem OĞUZ’a teşekkürlerimi sunarım.

Hava GÜMÜŞ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMDEN BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞİN DEMOKRATİKLEŞME ÜZERİNE ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

GÜMÜŞ, Hava

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Cem OĞUZ

Haziran 2019, 138 sayfa

Dünyada demokrasi adına gerçekleşen sistem değişikliği akımına paralel ülkemizde de parlamenter sistemden başkanlık sistemine 2017 Anayasa değişikliği ile geçildi. Bu sistem değişikliğini yorumlamak adına çalışmamızda ülkemizle benzer şekilde, Batı Avrupa'dan etkilenerek parlamenter sistemi tercih eden ve değişim talepleri karşısında parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen ülkeler ve bu ülkelerde başkanlık sistemi tercihinin demokraside 3. Dalga hareketi mi yoksa demokraside ters bir dalga hareketi mi yarattığına değineceğiz. Demokratik dalga analizlerini Freedom House raporları dâhilinde değerlendireceğiz. Türkiye'de 2017'de yaşanan sistem değişikliği taleplerinin geçmişi ve yeni sisteme yöneltilen olumlu-olumsuz eleştirilere çalışmamızda yer vereceğiz. Türkiye ile benzer şekilde parlamenter yönetimden, başkanlık sistemine geçen Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan ülkelerinde meydana gelen demokratik dalgalara değineceğiz. Freedom House raporları dâhilinde tercih edilen bu yeni sistemler, Samuel Huntington'un değindiği üzere demokrasiyi geliştiren üçüncü bir demokrasi dalgası mı yoksa demokrasiyi baltalayan üçüncü bir ters dalga mı gerçekleşmiştir? Çalışmamızda Freedom House Raporlarının son dört yıllık verilerini inceledik ve raporlardan başkanlık sistemli demokrasilerde yaşanan demokratik kırılmaların daha çok ve yoğun olduğu, ek olarak ülkemizde de sistem değişikliğinin demokraside kırılmalara ve anti-demokratik eğilimlere yol açtığı sonucuna ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Demokraside 3. Dalga, Demokraside 3. Ters Dalga, Demokratik Kırılmalar, Parlamenter Sistem.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE EFFECTS OF TRANSITION FROM PARLIAMENTARISM TO PRESIDENTIALISM ON DEMOCRATIZATION: A COMPARATIVE STUDY

GÜMÜŞ, Hava

Department of Public Administration

Supervisor: Assistant Professor Mustafa Cem OĞUZ

June 2019, 138 pages.

Our country passed the presidential system from the parliamentary system to 2017 with the change of the mainstream, parallel to the current system change in the name of democracy in the world. We will touch upon in order to interpret the choice of the presidential system the third wave movement in democracy or an opposite wave movement in democracy in this system change that the countries passed from the parliamentary system to the presidential system like our country. We will evaluate the democratic fluctuation analyzes within the Freedom House reports. History of system changes in demand experienced in Turkey in 2017, and directed the new system will give our work the positive and negative critics in the democracy. We will look at the democratic fluctuations that took place in the countries of Burundi, Afghanistan, Nigeria and Sudan in the same way as our country. These new systems preferred will be comed true as the third wave of democracy or democracy that undermines democracy as Samuel Huntington points out by Freedom House reports? In our study, we examined the data of the last four years of the Freedom House Reports and we have reached the conclusion from reports that presidential system democracies are more and more intense democratic breakdowns, and in our country, system change leads to democracies and anti-democratic tendencies

Keywords: Presidential System, Third Wave in Democracy, Third Reverse Wave in Democracy, Democratic Breakdowns, Parliamentary System.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL REJİMLER VE OTORİTARİZM

1.1. SİYASAL REJİMLER.....	4
1.2. OTORİTARİZM KAVRAMI.....	6
1.3. OTORİTER REJİMLER.....	8
1.3.1.Bürokratik-Askeri Otoriter Rejimler.....	10
1.3.2. Organik Devletçilik.....	11
1.3.3.Demokrasi-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler.....	12
1.3.4.Bağımsızlık-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler (Tek-Parti Rejimleri).....	13
1.3.5.Irksal ve Etnik Demokrasiler	13
1.3.6.Eksik ve Totaliterizm Öncesi ve Totaliterizm-Sonrası Otoriter Rejimler ...	13
1.3.7. Seçimsel Otoriter Rejimler.....	14
1.3.8.Rekabetçi Otoriter Rejim	15

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİK REJİMLER

2.1. DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMEDE OLUMLU, OLUMSUZ DALGALAR	17
2.1.1. Demokrasinin Geçmişi ve Bugünü	17

2.1.2. Çoğunlukçu Demokrasi Görüşü	20
2.1.3. Çoğulcu Demokrasi Görüşü	22
2.1.4. Demokratikleşme Dalgaları	26
2.1.4.1. Birinci Uzun Demokratlaşma Dalgası	28
2.1.4.2. İkinci Kısa Demokratlaşma Dalgası	29
2.1.4.3. Üçüncü Demokratlaşma Dalgası	31
2.1.5. Demokrasiye Geçişte Yaşanan Sorunlar	33
2.1.5.1. Geçiş Sorunları	33
2.1.5.2. Bağlamsal Sorunlar	33
2.1.5.3. Sistemsel Sorunlar	34
2.1.6. Demokratik Hükümet Sistemleri ve Üçünü Dalga.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTER VE BAŞKANLIK SİSTEMLERİ

3.1. PARLAMENTER SİSTEM.....	38
3.1.1. Parlamenter Sisteme Yöneltilen Eleştiriler ve Savunular	43
3.2.BAŞKANLIK SİSTEMİ.....	50
3.2.1. Başkanlık Sistemi Eleştirileri ve Savunular	53
3.2.1.1. Çift Meşruluk Sorunu	55
3.2.1.2. İstikrar Sorunu	56
3.2.1.3. Zaman Faktörü	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTER SİSTEMDEN, BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇEN ÜLKE DENEYİMLERİ VE TÜRKİYE

4.1. BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇEN ÜLKE ÖRNEKLERİ.....	61
4.1.1. Burundi.....	62
4.1.2. Afganistan	66

4.1.3. Nijerya.....	68
4.1.4. Sudan.....	72
4.2. TÜRKİYE.....	74
4.2.1. Türkiye’de Parlamenter Sistem ve Eleştirileri	74
4.2.2. Türkiye’de Tercihen Neden Başkanlık Sistemi?.....	78
4.3. TÜRKİYE’DE YENİ SİSTEM: CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİ.....	83
4.3.1. Başkanlık Sistemi le Türkiye’de Uygulanan Yeni Sistemin Farklılıkları... 85	

BEŞİNCİ BÖLÜM

BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ SONRASINDA ÜLKELERİN DEMOKRASİ KARNESİ

5.1. BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ.....	94
5.2. FEEDOM HOUSE RAPORLARI.....	96
5.2.1. Feedom House Siyasi Haklar ve Özgürlükler Endeksi	96
5.2.2. Demokrasi Sıralaması Endeksi	98
5.2.3. Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi	99
5.3. FREEDOM HOUSE ÜLKE RAPORLARI.....	101
5.3.1. Freedom House Raporlarında Burundi	101
5.3.2. Freedom House Raporlarında Afganistan.....	103
5.3.3. Freedom House Raporlarında Nijerya	104
5.3.4. Freedom House Raporlarında Sudan	106
5.3.5. Freedom House Raporlarında Türkiye.....	107
5.4. DEMOKRASİ DALGASININ YÖNÜ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER VE FREEDOM HOUSE RAPORLARI	114
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	125
ÖZGEÇMİŞ	138

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AG	: Eylem Grubu
agis	: adı geçen internet sitesi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIDS	: Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
APC	: Tüm İlerici Kongresi
ARTF	: Afganistan Yeniden Yapılandırma Fonu
AU	: Afrika Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	:Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIRMS	: Konsolide Düzenleyici Yönetim Sistemini
CNDD	: Ulusal Demokrasi Savunma Konseyi
DP	: Dinamik Parti
DPP	: Demokrat Halk Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
EAC	: Doğu Afrika Topluluğu
FAB	: Burundi Ulusal Ordu
FDD	: Burundi Demokrasi Savunma Kuvvetleri
FOI	: Bilgi Özgürlüğu Yasası
FOREBU	: Burundi Cumhuriyet Kuvvetleri
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

HAC	: İnsani Yardım Komisyonu
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HIV	: İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü
HRW	: İnsan Hakları İzleme Örgütü
HSK	: Hakimler ve Savcılar Kurulu
ID	: İslam Devleti Militan Grubu
IEC	: Bağımsız Seçim Komisyonu
IMN	: Nijerya Şii Örgütü
INEC	: Bağımsız Ulusal Seçim Komisyonu
IPOB	: Biafra Yerli Halkı Terör Örgütü
IRI	: Uluslararası Cumhuriyet Enstitüsü
Işid	: Irak Şam İslam Devleti
MAPROBU	: Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MÖ	: Milattan Önce
MRRD	: Kırsal Rehabilitasyon ve Kalkınma Bakanlığı
MWDP	: Orta-Batı Demokrat Partisi
NAPTIP	: Ulusal İnsan Ticaretini Yasaklama Ajansı
NCC	: Nijerya Haberleşme Komisyonu
NCNC	: Nijerya Vatandaşlarının Ulusal Konvansiyonu
NCP	: Ulusal Kongre Partisi
NDI	: Ulusal Demokratik Enstitü
NISS	: Ulusal İstihbarat ve Güvenlik Hizmeti
NNA	: Nijerya Ulusal İttifakı
NNDP	: Nijerya Ulusal Demokrat Partisi

NPC	: Kuzey Kişiler Kongresi
NRC	: Ulusal Cumhuriyetçi Kongre
NSP	: Ulusal Dayanışma Programı
NUG	: Ulusal Birlik Hükümeti
PDP	: Halkların Demokrat Partisi
PDPA	: Afganistan Halk Demokrat Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi Terörist Grubu
PP	: Halk Partisi
RSF	: Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü
SDP	: Sosyal Demokrat Parti
SİGAR	: Afganistan Yeniden Yapılanma Özel Müfettişliği
SNR	: Burundi Ulusal İstihbarat Servisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyonu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNHCR	: BM İnsan Hakları Konseyi Burundi Soruşturma Komisyonu
UPP	: Birleşmiş Milletler Partisi
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Gelişim Ofisi
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

Bugüne kadar yapılan birçok çalışmada başkanlık sistemi, mucidi olan Amerika Birleşik Devletleri(ABD) baz alınarak incelenmiş ve ABD’de istikrarlı bir şekilde işlediği görülmüştür (Fendoğlu, 2010:31-32). Bununla beraber başkanlık sistemi, ABD’de 18. yüzyılda ülkenin şartları göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. ABD’de yüzyıllar içerisinde sistem değişikliği yaşanmayarak sahip olunan canlı anayasanın boşlukları doldurularak, anayasa demokratik açıdan kuvvetlendirilmiştir. Amerika’nın kuruluşundan sonra büyük bir güç haline gelmesi pek çok gözlemci tarafından anayasal sistemin bir başarısı olarak yorumlanmıştır (Fendoğlu, 2010:23). Bu gözlem bağımsızlığını yeni kazanan ya da demokrasiye geçen birçok ulus tarafından da paylaşılmış ve bu ülkeleri ABD hükümet sistemini model almaya sevk etmiştir. Latin Amerika’da Şili, Ekvador, Uruguay, Peru, Arjantin, Venezuela; Doğu Avrupa’da Polonya, Bulgaristan, Romanya, Litvanya, Hırvatistan, Sırbistan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova ve özellikle Rusya; Asya Pasifik’te Güney Kore, Tayvan, Filipinler ve Endonezya; Afrika’da Benin, Burundi, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Malavi, Namibya, Nijerya ve Sierra Leone, Sudan, Orta Asya’da Afganistan, Singapur, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan bu ülkelere örnek gösterilebilir (Bağce, 2016:27;TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı [ARMER], 2017: 11-15). Bu yeni demokrasilerin yanında siyasal ve ekonomik sıkıntılar ile siyasal yapıları çıkmaza giren daha eski devletler de reform için ABD anayasasını ama daha çok onu kurumsallaştıran başkanlık sistemini benimsemeye başladılar. Türkiye Cumhuriyeti’de aşağıda tartışılacak benzer nedenlerle 2017 yılında onaylanan referandum sonrası 2018’de fiilen başkanlık sistemine geçti.

Bu tezde Türkiye’de 2017’de yaşanan sistem değişikliği sonucunda gerçekleşen ve gerçekleşmesi mümkün olan yeni siyasal olgular değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken Türkiye kendisi gibi üçüncü demokratik dalgada parlamenter sistemden, başkanlık sistemine geçmiş olan ülkeler ile kıyaslanacaktır. Bu nedenle de çalışmaya başkanlık sisteminin başarılı bir şekilde işlediği baba evi ABD ya da demokratik geçmişi eksiklerle dolu Latin Amerika ve diğer başkanlık sistemi uygulanan ülkeler dâhil edilmeyecektir. Çalışmamızda Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan ülkelerinin demokratik dalgalarına değinilecektir. Bu dört ülkenin incelenmesinde; yönetim sistemi geçmişlerinin ve heterojen toplum yapılarının ülkemizle benzerlik arz etmesi etkili olmuştur. Ülkemizle benzer şekilde Batı Avrupa

etkisi altında parlamentarizm uygulanmış olan bu dört ülkede; parlamenter sistemin istikrarsızlığın nedeni görülmesi ve heterojen toplum yapısına uygun olmadığı sebebi ile üçüncü demokratikleşme dalgasında parlamenter sistemden, başkanlık sistemine geçilmiştir. Bu dört ülkede Freedom House raporları verilerine göre gerçekleşen demokratik dalgaların yönleri incelenecektir. Çalışmanın amacı ise Freedom House raporları çerçevesinde ülkemizdeki sistem değişikliğinin demokrasi adına bir üçüncü dalga mı yoksa üçüncü bir ters dalga mı gerçekleştirdiğinin tespitidir.

Osmanlı İmparatorluğuna uzanan yakın geçmişimizde, tek adam yönetiminin yerleştiği inancı hâkimse de, tek adama verilen sınırsız yetkiler 1800'lerde sorgulanmaya başlamıştı. 1808'de padişahın (tek adam) kendi imzası bulunan Sened-i İttifak ile fiilen, akabinde 1856'da ilan edilen Kanun-i Esası ile hukuken padişahın sonsuz yetkileri sınırlandırılmış ve hukuk üstünlüğü kabul edilmişti. 1908'de Meşrutiyetin ilanı ile parlamenter sistemin uygulanması, tek adam yönetiminde yine tek adamın mührüyle başlamıştı. I. Dünya Savaşı ile yükselen milliyetçilik akımı akabinde imparatorlukların parçalanması ile Türkiye, yükselen Avrupalı ulus devletlerle aynı sahnede yer almıştı. Türkiye, yönetim sistemi olarak Avrupalı ulus devletleri örnek alalara, parlamenter sistemi tercih etmiş ve 1921, 1924, 1960, 1982 Anayasaları'nın ilanı ile bu sistemin güçlenmesi ve daha iyi çalışması amaçlanmıştır.

Zaman içerisinde sistemimizde ve uygulamada aksaklıklar meydana gelmiş, askeri darbeler gerçekleşmişti. Ancak ilan edilen yeni anayasalar ile parlamenter sistemde devamlılık sağlanmıştı. Bununla beraber parlamenter sistemde yaşanan aksaklıkları engellemek, siyasi ve iktisadi istikrarlı bir yönetim sistemi tercihi için Türkiye'de değişim talepleri 1960'lı yıllarda başlamıştı. Başkanlık Sistemi önerisi resmen ilk kez 12 Mart Muhtırası ardından MNP (Milli Nizam Partisi) Genel Başkanı Necmettin Erbakan tarafından gündeme getirilmişti. 1980'ler itibariyle ANAP (Anavatan Partisi) ve DYP'nin (Doğru Yol Partisi) liderleri Turgut Özal¹ ile Süleyman Demirel² tarafından da olumlu görülmüştü. Son iki dönem Cumhurbaşkanımız³ ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) genel başkanı Recep

¹ Türkiye Cumhuriyetinin 8. Cumhurbaşkanı,
Görev Süresi: 9 Kasım 1989 - 17 Nisan 1993

² Türkiye Cumhuriyetinin 9. Cumhurbaşkanı
Görev Süresi: 16 Mayıs 1993 - 16 Mayıs 2000

³ 10 Ağustos 2014 seçimi ile Türkiye Cumhuriyetinin 12. Cumhurbaşkanı

9 Temmuz 2018 seçimi ile Türkiye Cumhuriyetinin 13. Cumhurbaşkanı (tcbb, agis, 2017)

Tayyip Erdoğan ile sistem değişikliği fikri milenyum çağında tekrar gündeme gelmişti (Sevinç, 2017:9-10).

Bu değişim 2017 Nisan'ında gerçekleşen referandum ile % 51,4'e % 48,6 ile (Seçim.Haberler, agis, 2017) küçük bir farkla onaylandı ve Türkiye'de partili bir cumhurbaşkanı ile yönetim yani başkanlık sistemi yönetimi başladı. Çalışmamızda yeni sisteme yönelik; yürütüme-yasama arasında kuvvetler ayrılığı ilkesinden sapıldığı, güçlerin çoğunluğunun cumhurbaşkanında toplandığı, sistemin başkanlık sistemi olarak asla isimlendirilemeyeceği (Gözler, 2017:10-20; Küçük, 2017:11-12) eleştirilerine değineceğiz. Yeni sistemin ne olduğu, nelerin değiştiği, nelerin aynı kaldığını açıklayacağız. Türkiye'de yaşanan sistem değişikliği sonucunda partili cumhurbaşkanı sistemi uygulamasında demokrasi adına olumlu, olumsuz yaşanabilecek koşulları değerlendireceğiz.

Bu değerlendirme; sistemin başarılı bir şekilde işlediği ABD ya da demokratik geçmişi eksiklerle dolu Latin Amerika ve diğer başkanlık sistemi ile yönetilen Afrika ülkeleri ile değil de; yönetim sistemi geçmişi benzerlik arz eden parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen Burundi, Afganistan, Nijerya, Sudan ve Türkiye'nin kıyaslanması ile yapılacaktır. Bu ülkelerde yaşanan demokratik değişimi baz alarak, Samuel Huntington'un 1989 tarihli Julian J. Rothbaum Konferansına dayanan ve 1991'de yayınlanan makalesi çerçevesinde "Ülkemizde yaşanan sistem değişimi demokrasi adına bir üçüncü dalga mı gerçekleştirir yoksa üçüncü bir ters dalga mı gerçekleştirir?" sorusuna araştırmamızda cevap arayacağız.

Birinci bölümde, siyasal rejimlere değinerek otoritarizm kavramını açıklayacağız. Otoriter rejimleri ve günümüzde karşılaşılan otoriter rejim tiperini ve özelliklerini belirtilecektir. İkinci bölümde, demokrasi, demokraside meydana gelen dalgalanmalar ve demokrasilerin yaşadığı sorunlar değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde parlamenter sistem ve başkanlık sistemini açıklanarak bu sistemlere yönelik eleştirilere ve savunulara yer verecektir. Dördüncü bölümde, üçüncü dalgada parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen ülke örneklerine yer verilecektir. Türkiye'de parlamenter sisteme yöneltelen eleştirileri ve başkanlık sistemi tercihinde etkili olan unsurları belirtilecektir. Son bölümde ise Freedom House raporları değerlendirilerek, örnek ülkelerde ve ülkemizde meydana gelen demokratik dalgalanmalar kıyaslanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL REJİMLER VE OTORİTARİZM

1.1. SİYASAL REJİMLER

Antik dönemlerden itibaren yönetimler monarşi, aristokrasi ve demokrasi şeklinde tanımlanır. Bu sınıflamalarda iktidarın dayandığı temel, halkın katılımı ve kamu yararı, hukuk üstünlüğü, hak ve özgürlükler gibi faktörler belirleyicidir. Platon ve Aristoteles'in yönetimleri ayırtırmak için nicelik olarak yönetime halkın katılımı kadar yönetimin halkın *tümünün* yararını gözetip gözetmemesi, yasalara saygılı olup olmaması gibi özellikleri ön şart kabul etmesi şaşırtıcı değildir. Jean Bodin (2005:181-194) egemenlik gücünü elinde bulunduranların niteliğine göre yönetim sistemlerini isimlendirmiştir. Buna göre egemenlik, tek kişide ise Monarşi/Despotluk/Diktatörlük, halkın küçük bir kısmının (zümrenin) elinde ise Aristokrasi/Feodalizm/Oligarşi, bütün halka aitse demokrasi /halk devleti/Temsili Demokrasi/Anarşi olarak betimlenir.

Yunanlılar'dan miras olan bu üç yönetim tipinden monarşide, din ya da gelenek mirası ile tek elde toplanan bir yönetim erki bulunur. Şiddet ve hile ile kurulup sürdürülen tek kişi iktidarı despotluğu tanımlarken; diktatörlük, özel ve acil bir durumun getirisi geçici olarak gelen tek kişi egemenliğidir. Bir zümre ya da belirli bir grup egemenliği olan rejim tiplerinden feodalizm; merkezi bir yönetim denetiminden uzak belli bir bölge/yöre denetimini elinde tutan yönetimdir. Aristokrasi ise iktidarın, imtiyazlı ve genellikle soya bağlı bir toplum sınıfının elinde bulunduğu siyasi rejim şeklidir. Ekonomik, toplumsal ve siyasi güç soylular sınıfının elinde bulunur. Din adamları iktidarı olan teokrasi de bir aristokrasi biçimidir. Oligarşi ise egemenlik erkini elinde bulunduranların yetenek, enerji ya da zenginlikleri dışında özel saygı iddiaları bulunduramadığı birkaç kişilik yönetimdir. Bunun yanı sıra bir yönetim biçimi kabul edilip edilmeyeceği tartışmaya açık olmakla birlikte bir yönetim durumu ya da sonucu sayılan anarşide; büyük bir kitle/halk/yurttaş var olan yönetime karşı durarak iktidarı reddetmektedir. Anarşinin çözüme kavuşması ve kitlenin sesine kulak verilmesi halinde küçük gruplarda oluşan seçmenler tarafından seçilen temsilcilerle gerçekleştirilen yönetim Temsili Demokrasi olarak isimlendirilmiştir. Demokrasi ise belirli özellikler (yaş/sağlık/hükümlülük vb.) dâhilindeki bütün seçmenlerin iradelerini doğrudan doğruya ortaya koydukları iktidar biçimidir.

(Parkinson, 1976:12). Elbette bu yönetim tiplerinin saf hallerinden söz etmek küresel modern dünyada mümkün değildir. Sistemler iç içe geçen küçük-küçük etkileşim ve değişim içerisinde. Bu etkileşimler, demokratik olmayan sistemlerde demokratik eğilimler yaratmakla birlikte demokrasilerde kırılmalarla anti-demokratik dönüşüm süreçleri gerçekleştirebilmektedir. Yeri geldikçe bu konuya üçüncü dalga içerisinde de değinerek yönetim sistemlerinde meydana gelen dönüşümleri ifade edeceğiz.

Demokrasilerde kırılmalar demokrasi karşıtı eylem, durum veya yönetimlerle gerçekleşmiştir. Demokrasinin karşıtları için bolca kavram sıralayabiliriz; tiranlık, despotizm, otokrazi, mutlakiyet, diktatörlük, otoritarizm, totalitarizm bir solukta ağzımızdan çıkmaktadır. Eski Yunan'da zikredilen tiran ve despot kavramları, yine Latince ve Yunanca kökenli olmasına karşın 18.yy ile politika diline dâhil olan mutlakiyet ve otokrazi ve bugünkü anlamını 20.yy'da kazanmış Roma mirası diktatörlük demokrasi karşıtı sözcüklerdir. I. Dünya Savaşı ile zikredilmeye başlanan Otoritarizm ve Totalitarizm, demokrasinin modern karşıtları olarak yorumlanmaktadır. Hatta Sartori (1993:201-202) totalitarizmi demokrasinin tam karşıtı olarak kabul etmektedir.

Totalitarizm; tüm yetkilerin küçük politik bir grup tarafından merkezileştirildiği, mutlak itaatin beklendiği, bireysel özgürlüklerin kısıtlandığı, bireyin bütün yaşam alanlarının devlet kontrolünde bulunduğu yönetim şeklidir. Sartori'nin (1993:212) aktardığı üzere Carl Joachim Friedrich altı koşulda totalitarizmi betimler. Bunlar; resmi bir ideoloji, bir oligarşi eliyle yönetilen kitle partisi, silahların hükümet tekelinde olması, kitle iletişiminin hükümet kontrolünde tutulması, korkutucu/sindirici polis-güvenlik sistemi ve merkezden yönetilen bir ekonomiye sahip olmasıdır. Totaliter devletler, bireylerin özgürlük alanlarına yaptıkları müdahaleleri meşrulaştırmak adına, demokratik toplumlarda insan yaşamlarının karışık ve düzensiz olduğunu ve aslında özgür olmadığını iddia ederler (Özdalga, 2015:34). Tüm toplum devlet içine hapsedilir ve devlet ile toplum çizgisi yok olarak tüm toplum siyasileştirilir. Tersine doğru olmamakla birlikte her totaliter rejim aynı zamanda otoriter bir sistemdir.

Siyasal rejimleri bu şekilde sınıflandırdıktan sonra hükümet sistemlerine de bakabiliriz. Hükümet sistemi, devletin özellikle yasama ve yürütme kuvvetlerinin/erklerinin ne tür bir denge gözetilmek suretiyle dağıtılacağı esasına dayanır. Bundan hareketle anayasal demokrasilerde ve demokratik olmayan

rejimlerde tatbik edilen kural ve kurumlar dizesi hükümet sistemini betimler (Keskinsoy ve Kaya, 2018:70). Bir siyasi sistem, meclis (yasama) ve hükümet (yürütme) arasındaki ilişki paralelinde şekillenir ve isimlendirilir. Bir siyasal sistemde kuvvetler birliği söz konusu ise sistem otoriter rejim olarak adlandırılır. Yasama ve yürütme arasında kuvvetler ayrılığı varsa demokratik bir sistemden bahsedilebilir. Demokrasinin yaygınlaşması sonucu özellikle yasama ve yürütme ilişkilerinin düzenlenişine esas olarak yürütmenin belirlenmesine, konumuna ve yasama ile ilişkilerine göre Parlamenter Hükümet Sistemi, Başkanlık Hükümet Sistemi ve ikisindende belli yapı taşlarını alan Yarı-Başkanlık Sistemi şekillenmiştir.

Diktatörlüğün anayasal sistemlerin karşısı bir yönetim sistemi olduğuna değindik. Genellikle tek-partili yapılar olarak görünen diktatörlükler, demokrasinin tam karşısı olarak ifade edilemezler. Fakat otokrasiyi demokrasinin karşısı olarak tanımlamak doğru bir yol olacaktır. Öncelikle demokrasi karşısı otoritarizmi tanımlayacağız. Sonra demokrasiyi tanımlayarak, demokratik sistemlere değineceğiz. Günümüz demokrasilerinde, Sartori'nin (1993:198-224) de değindiği üzere demokrasinin ne dereceye kadar, ne kalitede demokrasi olduğunu önemsiyoruz. Bu nedenle ülkelerin demokrasilerinin ne dereceye kadar demokrasiye sahip olduklarını Freedom House raporları çerçevesinde değineceğiz.

1.2.OTORİTARİZM KAVRAMI

Otoritarizm, “otorite” sözcüğünden türemiş olup günümüzde otoritenin aşırı ve kötüye kullanıldığı; ezen, baskıcı, kötü bir otoriteyi ifade etmek adına kullanılır. Otoritarizm bir aşığılamayı içerirken otorite tamamen farklı olarak UNESCO'nun terminolojik bir araştırmasına göre “kabul edilen, saygı gören, tanınan, meşru iktidar” olarak tanımlanır. “İktidar” ise bir şeyi yapma ve yaptıra-bilme gücünü hukuki kuvvet tekeli ile destekleyen buyruklar verme gücüne sahip kurumu niteler. Otorite, otoritarizmden farklı olarak, bir şey yapmaya zorlamaz meşruiyet ile iç içe geçmiş bir örüntüdür (Sartori, 1993:203-205). Geleneksel bir tarih anlayışına ait olan otorite Latince “augere” çoğaltmak/büyütmek fiili ile doğar, Romalılarda kent (site) devletlerinde devleti kuran ve yönetenlerin gücünü ifade eden “auctoritas” kelimesi 18.yy ile bir gelecek yaratmak için kullanılır (Sartori,1993:202). Otoritarizmi ise Juan J. Linz'in çalışmaları kapsamında değerlendiren Özbudun(2011:5); sınırlı plüralizm, bir ideoloji olmayıp bir zihniyet varlığı ve düşük siyasal mobilizasyon olmak üzere üç unsurun altını çizer.

Çoğulculuk liberal demokrasilerde neredeyse sınırsızken; otoriter rejimlerde ya sınırlı yahut hiç mevcut değildir. İdeoloji totaliter rejimlerin belirleyici unsuru olmakla birlikte; otoriter rejimlerde rasyonellikten uzak, duygusal nitelikli, şekilsiz ve değişken zihniyetler hâkimdir. Bu özellikleri de zihniyetlerin ideojilerden farklı olarak siyasal eğitim ve mobilizasyon aracı olarak kullanılmasını zorlaştırır. Paralelinde otoriter rejimlerde katılım ve mobilizasyon düşük düzeyde gerçekleşir ve halkın siyasallaşmasını sağlayacak kadro oluşumu imkânı azalır (Özbudun,2011:5-7).

Kişisel diktatörlükler ise otoritenin bireysel bir lider kontrolünde olması ve iktidara ulaşmanın bu tek kişiye yakınlığa bağlı olması halidir. Kişisel diktatörlükler bazen askeri devrimlerin bazen tek-parti yönetimlerinin sonucunda doğmuştur. Romanya'daki tek-parti yönetimi 1980'de kişisel diktatörlüğe dönüşmüştür. Şili'de 1973 tarihli askeri darbe sonucu tek liderli yönetim iktidarı devralmıştır (Huntington, 1996: 108).

Askeri rejimler demokratik ya da sivil hükümetleri devirerek yönetimi ele geçiren, üst düzey generaller arasında iktidarın paylaşıldığı cunta yönetimi iken tek-parti sistemleri devrimler ya da Sovyetler Birliği'nin dayatması ile örneğin Romanya'da 1980'de kurulan, iktidar tekeli elinde tutan, yönetim ideolojisi ile kendisini meşrulaştırmaya çalışan yönetimler olarak tanımlanabilir (Huntington, 1996: 108).

Aslında otorite özerklik ile uyumlu bir kavram olup demokrasinin özüne ters değildir, hatta gerekli görülür. Çünkü demokrasilerde iktidarın gücünü kaybetmemesi için iktidarının otorite ile desteklenmesi gerekir. Fakat otoriter rejimler otoriteye ek olarak zorlamayı da içerir. Kısaca özgürlükleri tanımayan otorite, otoritarizm olarak anılır ve bir rejim ne kadar otoriter ve zorlayıcı olursa o kadar otoriteden uzaklaşarak demokrasi karşıtı ve demokrasiyle çelişkili bir rejim olarak yorumlanabilir. Otokraside iktidar denetimsiz ve sınırsızdır buradanda yönetilenlerin iradesi dışında toplanmış bir iktidar anlamı çıkar. Otokrasinin karşıtı olarak da niteleyebileceğimiz demokrasi iktidarın bir kişide toplanmasını reddeden yönetim sistemidir (Sartori, 1993:206-225).

Otoritarizm; çoğulcu anlayışın sınırlı ya da hiç olmadığı, belli bir ideolojiden yoksun ve objektiflikten uzak zihniyetler egemenliğinde, mobilizasyonu ve eğitim

oranı düşük yapılar olduğu belirttik. Otoriter rejimleri ve bu rejimlerde meydana gelen dönüşümlere de değinelim.

1.3. OTORİTER REJİMLER

Tanım olarak verecek olursak otoriter rejim; geleneksel toplumsal değerlere dayanan, geleneksel otorite ve meşruiyet anlayışının geçerli olduğu yapılardır. Genel olarak az gelişmiş toplumsal yapılarda görülen bu siyasal yapılanmalarda çok gelişmiş yaygın kamu yönetimi yapısına gerek duyulmaz. Merkeziyetçi bir kamu yönetimi ile toplum kontrol altına alınarak toplumun stabilizasyonu hedeflenir. Rejim, keyfiliğe imkân tanıyan yasal çerçevesi açıkça belli olmayan “patrimonyal” nitelik taşır. Yöneticiler de halktan farklı olarak bürokratlar, uzmanlar ve polislerden oluşur. Otoriter rejimlerde halk bireysel eylemleri dışında toplum hayatına aktif katılamaz. Çünkü rejimin sürekliliği toplumun geniş kesimlerinin siyaset ve yönetimden uzak tutulmasına bağlıdır. Bu sebeple toplumun depolitizasyonu amacıyla toplumsal örgütlenmeler engellenir ya da yasaklanır. Geleneksel temelli bu rejimde var olan yapıyı sürdürmek için toplumun değişimine ya da reform taleplerine sıcak bakılmaz (Mutlusu, 2001: 87-88).

Otoriter rejimler dini kaynaklı meşruiyet temeline dayanan mutlak monarşiler olarak da karşımıza çıkabilmektedir (Suudi Arabistan örneği gibi). Bunlar sınırlı seçimler ve sınırlı siyasi partilere izin veren fakat meşruluğu geleneksel temellere dayanan monarşilerdir. Korku temelli, kişisel yönetime dayalı, bürokratik yönetimin keyfi kişisel kararlarla çiğnendiği “Sultancı rejimler” otoriter rejimler olarak tanımlanabilmektedir. Otoriter rejimler meşruluklarını kolaylaştırmak için genellikle tabandan gelen kampanyalar uyguladıkları gibi zorlama, baskı, hatta şiddet uygulayabilirler. Alfred Stepan’ın (1995: 95) görüşü ile bu rejimlerde iktidar hegemonyası ya da zımnî rıza arttıkça zorlamanın şiddeti azalırken, rıza sağlanmadıkça zorlamanın şiddeti artmaktadır. Rejimin iktidarı ele geçişi şiddet içeriyorsa, uluslararası arenada yönetimin meşruluğu sorgulanmakta, ülke içinde de yönetimin işi zorlaşabilmektedir. Özbudun’un (2011:7-8) aktardığı üzere; Linz otoriter ya da totaliter olarak nitelendirilemeyecek bazı rejimlere işaret eder. Bunları da “geleneksel ve yarı geleneksel meşru otorite”, “sultancı rejimler”, güçlü bir lider yönetimi, savaş efendiliği, şef yönetimi ya da ağalar yönetimi olarak tanımlanabilecek “caudillismo ya da caciquismo” olarak ifade etmiştir. Bu rejimler

otoriter rejim olarak nitelendirmemiş olsa da bu sistemlerde otorite geleneksel temellere dayandığı için otoriter eğilimler görülebilir (Özbudun, 2011:7-8).

Demokratikleşme ile birlikte otoriter rejimlerde bir dönüşüm-değişim görülmektedir. Fakat otoriter rejimler yaşadıkları dönüşümler ile demokrasiye dikey bir geçiş gerçekleştirememektedir. Kendi içerisinde gerçekleştirdikleri dönüşüm ile oluşan yatay hareketlilik sonucu otoriter rejimlerden “askeri-bürokratik otoriter rejimler” olarak adlandırılan yeni tip otoriter rejimlere dönüşüm başlanmıştır. Sovyet totalitarizminin çöküşü sonrasında görülen; otoriter yöneticilerin göstermelik seçimlerine sahne olan “seçimsel otoriter rejimler” ile günümüzde sıkça rastlanan, dürüst ve yarışmacı seçimler yapılmakla birlikte demokrasinin diğer unsurlarından eksik “seçimsel demokrasiler” yeni ara tipler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbudun, 2011:4).

Otoriter rejimlerde, seçimlerin devlet kontrolünde olmasına ek olarak iktidar sahiplerince yargı üzerinde de zorunlu boyun eğdirme ve işbirliği politikaları uygulanır. Yargı iktidar kontrolünden kurtulup bağımsızlığını elde edemezse medya ve muhalefet figürleri devlet zulmünden korunamaz. Otoriter rejimlerin çoğunda medya ya tamamen devlet kontrolündedir ya da ağır sansür uygulamaları, yasaklar, sistematik bastırılma söz konusudur. Küba’da olduğu gibi bağımsız medya yasaklanarak fiilen ortadan kaldırılabilir. Medyada engelleme ve baskı muhalefetin kendini ifade etmesine engel teşkil eder. Otoriter rejimlerde iktidar; baskı, rüşvet, devlet reklamcılığının seçili tahsisi, medya kurumlarının borç ve vergilerinde manipülasyon, hissedarlar arası çatışma yaratma, muhalif gazetecilerin kovuşturulmasını kolaylaştıran yasalar çıkarmak sureti ile bağımsız medyayı kontrol altında tutar ya da zorunlu işbirliği sağlar (Levitsky ve Way, 2002:554-58).

Otoriter rejimler farklı şekillerde karşımıza çıkar. Özbudun’un (2011:16) aktardığı üzere Linz otoriter rejimleri sınırlı katılım ve sınırlı plüralizm ekseninde yedi alt tipte tanımlar. Bu yedi alt tip;

- Bürokratik-Askeri Otoriter Rejimler
- Organik Devletçilik
- Demokrasi-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler
- Bağımsızlık-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler
- Irksal ve Etnik Demokrasiler

- Eksik ve Totalitarizm Öncesi Otoriter Rejimler
- Totalitarizm-Sonrası Otoriter Rejimler

olarak tanımlanır. Bazı rejim tipleri güncelliklerini ya da yaygınlıklarını kaybetmiş olabilmekle birlikte “seçimsel otoriter rejimler” gibi yeni kategoriler eklenebilir (Özbudun,2011:16). Levitsky ve Way (2002: 51-54) ise bu rejim türlerini “Hibrit/Melez Sistemler” olarak tanımlar. Demokratik kurumları olmakla birlikte kısıtlayıcı yurttaşlık hakkı tanınan hibrit rejimleri, vesayetçi/rehberli demokrasileri, askeri veya dini ya da veto gücünü kullanan otoriteleri, rekabetçi otoriter rejimler olarak ifade ederler. Bu otoriter rejimlerin alt tiplerini ve “Seçimsel Otoriter Rejim” ve “Rekabetçi Otoriter Rejim” kavramlarını kısaca açıklayalım.

1.3.1.Bürokratik-Askeri Otoriter Rejimler

Askeri Rejimler; demokratik ya da sivil hükümetleri devirerek yönetimi ele geçiren, üst düzey generaller ya da bürokratlar arasında iktidarın paylaşıldığı cunta yönetimi şeklinde tanımlanır. Sıklıkla rastlanan bu rejimlerde; subayların ve/veya bürokratların, üstünlüğü ellerinde bulundurdukları, belli bir ideolojiye bağlı olmayan, diğer grupların katılımının kendilerince belirlediği bir koalisyonun iktidarı bulunur. İktidar bürokratik kalıplar çerçevesinde, pragmatik (faydacı) çizgide bir yönetimdir. Genel özelliği; iktidarın “devlet burjuvazisi” ya da kendine özgü bir siyasal sınıfın elinde olup, geleneksel aristokratik/oligarşik sınıflarla ve yeni gelişen ticaret/sanayi burjuvazisi ile sıkı bağların olmamasıdır (Sartori, 1993:224). Pragmatik gelenek çerçevesinde ilişkiler sürdürülse de iktidar tarafından sözcü/temsilci rolü üstlenilmez. Göstermelik seçimler, müdahaleler ekseninde gerçekleşir ve iktidara yakın görüş parlamento çoğunluğunu sağlar. Seçim sistemine karıştırılan hile ve fesat sonucu muhalefet engellenmiş ya da seçenekler ortadan kaldırılmış olacağından bir demokrasi mümkün görünmez.

Çok partili bir yapı olmayacağı gibi halkın kontrollü mobilizasyonunu amaçlayan, hükümet güdümlü, resmi partiler de yaratılabilmektedir. Bu tür rejimler I. Dünya savaşı sonrası Doğu ve Orta Avrupa’da (Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Türkiye) ayrıca 20.yy da Latin Amerika’da (Brezilya, Arjantin, Şili, Uruguay, Meksika) yaygın bir şekilde görülmüştür. Ancak 1960-1970’lerde yaşanan ekonomik krizler sonrasında gerçekleşen askeri darbeler ve yönetime el koymalar yeni bir ekonomik ve siyasal rejim yaratma amacıyla yapılmıştır. Bu dönemin askeri

darbelerinde, küreselleşme ile birlikte bilinçlenen, radikalleşen, kutuplaşan işçilerin; yerleşik düzen karşısında hareketlerini kontrol altına alabilmek ve düzeni koruyabilmek amacı etkili olmuştur (Özbudun, 2011:16-19).

Bu rejimler ithal ikameci sanayileşmenin yarattığı döviz açığı ve derin ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkar ve bilinçlenmiş radikal taleplerle gelen işçi sınıfı tarafından desteklenmez. Hareketlenmiş olan halk sektörünü pasifleştirmek ve siyasetten uzaklaştırmak için daha fazla baskı ve şiddet içeren bir rejim gerekir (Özbudun, 2011:19-20).

Fakat demokratik üçüncü dalga ile 1980'lerin sonlarında, askeri bürokrasi hükümetten çekilerek demokratik rejimlere geçilmiştir (Özbudun, 2011:20-22). Stepan (1995:96), askeri bürokrasinin hükümetten çekilmesi durumunu şu şekilde açıklamıştır: Ordunun hayati çıkarları tehlikede ise ya da dayatılan kurumsal maliyetler iktidarı bırakma maliyetlerinden daha yüksekse, iktidardan çekilmek ihtimal hatta gereklilik haline gelecektir.

Demokratik devletlere baktığımızda asker-polis gibi güvenlik güçlerinin demokratik yönetimi sekteye uğratmaması için iktidarın uyguladığı bazı önlemler olduğu görülür. Yavuz'un (2000:28), Dahl'dan aktardığı üzere; demokratik devletlerde, asker ve polisin zor kullanma kapasiteleri önemsizleştirilerek azaltılır ya da son bulur. Ordu ve polis üzerindeki sivil kontrol, yerel yönetimlere paylaşılır. Askeri personeller sivil ve demokratik yönetimi destekleyen bireylerden oluşturulur. Profesyonel askeri personelin sivil hayatta sosyalleşmesi ve seçilmiş sivil liderlere itaat etme mefhumunun pekiştirilmesi sağlanır. Ayrıca orduya anayasayı muhafaza gibi yürütme işlevleri yüklenir.

1.3.2. Organik Devletçilik

İki dünya savaşı arası dönemde liberal demokrasi ve totaliter sistem ilkelerini reddederek üçüncü bir seçenek sunmak üzere oluşturulan *korporatizm*, organik devletçilik olarak da anılmaktadır. Esasında bu salt bir rejim değil, bir yönetim tekniğidir ve hiçbir örnekte saf halde bulunmaz. Askeri-bürokratik rejimlerin ya da tek parti sistemlerinin tamamlayıcısı olarak görülür. Korporatizm, klasik parlamento yerine bireysel temsil temelli ya da ona ilaveten mesleki temsile de dayalı bir yasama öngörür. Hangi mesleklerin temsil edilme hakkına sahip olacağı veya üst siyasal liderlik (askeri-bürokratik yönetim, tek-parti liderliği) yetkilerinin kimde olacağı,

çözümü zor sorunlar oluşur. Ayrıca devlet başkanının yasamaya hesap verme yükümlülüğü de bu yönetim tekniğinde bulunmaz.

Halk katılımı genel olarak korporatif seçim çevrelerince organize edilmiştir. Avrupa'da Portekiz'in "Salazar Rejimi" zayıf bir tek-parti rejimi ile korporatist unsurların birleştiği bir örnek olmuştur. İspanya'da Franco ve İtalya'da Mussolini rejimleri, faşist tek-partili korporatist temsil sistemi ile otokrat yönetimi arttırarak genişletmiştir. Başlangıçta sendikalist geleneğe bağlı, sağcı milliyetçilik fikrinden güç alan, Katolik Kilisesi'nin onayını da almaya çalışan Mussolini totaliter/eksik-totaliter faşist tek parti yönetimine ek olarak korporatist temsil sistemini de geliştirmiştir. Buradaki organik devletçilik "Demokrasi-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler" ve "Eksik Totaliter Rejimler" dâhilinde düşünülmüştür. Bu yönetim tekniği Brezilya (Vargas;1930-1945,1950-1954) ve Arjantin (Peron;1946-1955) gibi Latin Amerika ülkelerinde bürokratik, askeri ya da seçimsel otoriter rejimler ile birlikte de görülmüştür (Özbudun, 2011:22-25).

1.3.3.Demokrasi-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler

Bu tip rejimler belli bir demokrasi geçmişine ve katılımcı halk kitlesine sahip Avrupa ülkelerinde, krizlere tepki olarak liberal demokrasilerden koparak anti-demokratik komünist, faşist eğilimlere yönelme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu rejimlerde tek parti aracılığı ile kitle mobilizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Daha önce yaşanan demokrasi tecrübesi üzerine belli ölçüdeki kontrollü mobilizasyon ile yaygın bir halk katılımı hedeflenmiştir. Tek-parti iktidarı genel olarak araçsal (yol gösteren) bir ideolojiye sahip olup, yenik diğer sosyal grupları kontrol altında tutarak iktidarı kullanmalarını engellenmiştir. Tek-parti iktidarının muhafazakârlar ve gelenekçi unsurlarla sorun yaşadığı İtalyan faşizmi; 1931'de gelen demokrasinin 1939'da yıkılması sonrası, partileri çatışma kaynağı olarak gören Franko rejimindeki İspanya, bu tip rejimlere örnektir. Fakat günümüzde liberal ve çoğulcu demokrasi, dünyada egemen ideoloji halini alırken faşist, komünist eğilimler etkisini kaybetmiş ve böylece bu rejim tipi daha nostaljik bir çizgide kalmıştır. Meksika'daki otoriter tek parti rejiminin de iktidarı kaybederek demokratik rejime dönüşmesi buna örnektir (Özbudun, 2011:25-30).

1.3.4.Bağımsızlık-Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler (Tek-Parti Rejimleri)

Tek-Parti rejimleri, devrimler ya da Sovyet dayatması ile kurulan, iktidar tekeli elinde tutan yönetim ideolojisi ile kendisini meşrulaştırmaya çalışan yönetimler olarak tanımlanabilir. Örnek olarak Romanya'da 1980'de kurulan tek-parti rejimi verilebilir. Orta Doğu ve Afrika'daki sömürge devletlerinin çoğu II. Dünya savaşı sonrası bağımsızlıklarını ilan etmiş, ulus devlet olma yolunda adımlar atmış ve tek-partili rejimler oluşmuştur. Bu ülkelerde sömürge olmaktan kurtulan halkın mobilizasyonu milliyetçi liderleri zorlamamıştır. Fakat liderler halkın temsilcileri olmayı başaramayıp belirli hizip ve grupların lideri olarak kalmışlar ve rejimin sonu askeri-bürokratik rejimler ya da asker ve sivil bürokrasinin ağırlığındaki karma rejimlere dönmüştür. Cezayir, Senegal, Tanzanya, Tunus, Gana gibi Afrika ülkeleri bu rejim tipine örnek verilebilir (Özbudun, 2011:30-31).

1.3.5.İrksal ve Etnik Demokrasiler

Bu rejimlerde iktidar belirli bir etnik kimliğin temsilcilerinin kontrolündedir ve rejim kendi etnik grubuna liberal demokrasinin ilkelerini uygulamakla birlikte diğerlerini bundan mahrum etmektedir. Güney Afrika'daki ırksal ayrımcı, Apartheid rejimi (sömürge devletlerde sınırlı beyaz üstünlüğü); 1960'lara kadar ABD'nin beyaz üstünlüğüne dayanan rejimi ve günümüzde hala İsrail'de Arapların ayrımcılığa uğradığı Siyonist rejim bu modele verilecek örneklerdir (Özbudun, 2011:31-32).

1.3.6.Eksik ve Totaliterizm Öncesi ve Totaliterizm-Sonrası Otoriter Rejimler

Özbudun'un (2011:33) aktardığı üzere Linz, totalitarizm öncesi dönemi; Sovyet ve Nazi Rejimleri gibi aşırı totaliter örneklerin iktidarı ele almalarından, gerçek bir totaliter rejim pekiştirmelerine kadar geçen zaman olarak tanımlanır. İhtilalci partiler, otoritesini sağlamlaştırabilmek adına bu süreç içerisinde diğer partilerle veya kurumlarla taktiksel anlaşmaya varabilir ya da politikalarından taviz verebilirler. SSCB'de 1920'lerde serbest piyasa ekonomisi lehine politikalar, Hitler ve Mussolini'nin sağ parti desteği almaları, buna örnek olarak sunulabilir. İç savaşın sonlarındaki 1939 İspanyası'nı eksik totaliter rejim olarak tanımlanır (Özbudun, 2011:33).

Totalitarizm sonrası dönem ise pekiştirilmiş bir totaliter rejimin sosyo-ekonomik değişkenler paralelinde adaptasyon ve dönüşüm süreçlerine girmeleridir. İhtilalci rejimin başlangıç heyecanının zayıflaması, düşmanlıktan uzak menfaat gruplarının ideolojik meşruluklarının tanınması, ifade hürriyetinde sınırların biraz daha genişlemesi şeklinde gerçekleşebilir. Elbette demokratikleşme liberalleşme paralelinde hızlandığından bu genişleme hareketleri liberal olmayan ülkelerde sınırlı ve kontrollü gerçekleşebilir. Ülke ekonomisi liberal olmayıp, ekonomide liberalleşmeye giden totaliter tek-parti iktidarları güç kaybetmez. Çin, Vietnam, Küba, Kuzey Kore bu rejim tipine örnek gösterilebilir (Özbudun, 2011:33-35).

1.3.7. Seçimsel Otoriter Rejimler

İki Dünya Savaşı arası dönemde demokrasiye geçişte birçok totaliter rejim tecrübeleri yaşanmış olmakla birlikte yukarıda kısaca bahsettiğimiz ara rejimler geçiş dönemleri olarak kalmıştır. Linz'in alt-tipleri arasında olmamakla birlikte çağdaş dünya ürünü bu melez yönetim tipi günümüzde yaygın olarak karşımıza çıkar. Demokrasinin küresel yükselişinin dünya üzerinde kazandığı değer ve yaygınlığa rağmen dünya nüfusunda demokratik olmayan yönetimler bulunmaktadır. Tabii bu demokratik olmayan rejimlerde demokratik sembollere ve sahte seçimlere rastlanmaktadır. Günümüzde otoriter rejimlerin en yaygın tipi haline gelen bu yönetim sistemlerini, seçimsel otoriter rejimler olarak tanımlayacağız ve kısaca açıklayacağız.

“Katı demokrasiler ya da liberal olmayan demokrasi” olarak da adlandırılan “seçimsel otoriter rejimler” de bütün vatandaşlar temel hak ve özgürlüklerden tam anlamı ile yararlanamazlar. Özbudun'un (2011:39-45) aktardığı üzere Andreas Schedler'in 2001 tarihli araştırmalarına göre, günümüzde 151 ülkenin %21'i seçimsel demokrasi iken %38.4'ü seçimsel otoriter rejimdir. Seçimsel demokrasiler ile seçimsel otoriter rejimler arasındaki fark; seçimlerin serbestlik, dürüstlük ve yarışmacılık unsurlarına gölge düşüp düşmemesi ile ilgilidir. Daha önce de belirttiğimiz üzere seçim sistemine karıştırılan hile ve fesat sonucu muhalefet engellenmiş ya da seçenekler ortadan kaldırılmış ise bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir (Sartori, 1993:224). Bu tür rejimlerde seçim yarışına itiraz edilemez ya da Çin ve Küba örneklerinde olduğu gibi seçimler fiilen yok edilir. Muhalefet güçleri seçimlerden men edilebilir. Bu durumda iktidarın el değişimi için başkanın ölümü ya da şiddetle devrilmesi dışında bir seçenek bulunmamaktadır. Uluslararası

denetçilerin seçim gözlemi yapmasına izin verilmez. Çünkü uluslararası denetçilerin varlığı iktidarın dolandırıcılık ve hile yapma ihtimalini sınırlandırır (Levitsky ve Way, 2002: 55).

Medya ve devlet olanaklarına erişimde eşitsizlik, ifade ve dernekleşme özgürlüklerinde sınırlama, siyasi parti yasakları, seçim kuralları veya seçim çevresinin iktidar lehine düzenlenmesi seçimsel otoriter rejimlerin nitelikleridir. Kısacası seçimsel otoriter rejimlerde seçimler asgari demokratik normlara uygun değildir. Demokratik olmamakla birlikte anti-demokratik de olmayan ve siyah olmasa da beyaz olmayı da başaramayan bu sistemler için “gri bölge” tanımı kullanılır (Özbudun, 2011:39-45). Bu rejimlerin ortaya çıkmasında hem sosyo-ekonomik gelişmeye bağlı iç talepler, hem de demokratik Batılı devletler nezdinde saygınlık kazanma amaçları etkilidir. 1993-2003 tarihleri arası Rusya, 2004 yılı sonrası Ukrayna, 1990- 2008 yılları arasında Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan, Arap Baharı öncesinde Mısır örnek verilebilir (Seyaz, 2018:195-198)

1.3.8.Rekabetçi Otoriter Rejim

Steven Levitsky ve Lucan A. Way (2002:52-64) “Rekabetçi Otoriter Rejimler” makalelerinde Soğuk Savaş akabinde 1990’lar boyunca hibrit sistemlerde artış meydana geldiğini belirtirler. Özbudun’un (2011:39) da aktardığı üzere bu rejimler otoriter rejimler olmakla birlikte demokratik özellikler de taşır. Afrika’nın büyük bölümünde (Gana, Kenya, Mozambik, Zambia, Zimbabwe), post-komünist Avrasya’da (Arnavutluk, Hırvatistan, Rusya, Sırbistan, Ukrayna), Asya (Malezya, Tayvan) ve Latin Amerika’da (Haiti, Meksika, Paraguay, Peru) değişen derecelerde demokratik kurullarla otoriter yapıların birleştiği sistemler dikkat çeker.

Demokratik bir sistemde yürütme ve yasama erkleri adil, özgür, açık seçimlerle belirlenir. Yetişkinlerin neredeyse hepsi oy hakkına sahiptir. Özlük hakları, siyasi ve sivil haklar anayasal düzen ile güvence altındadır. Seçilmiş makamlar (ayrıca dini ve askeri kurumlar) denetim altındadırlar. Ancak rekabetçi otoriter rejimlerde bunlar kusurludur ve sadece kâğıt üzerinde mevcuttur. Bu rejimlerde ayrıca iktidar ve muhalefet arasında gerçekleşen seçim yarışlarında iktidar seçimlere hile karıştırmakta ve bunu eleştiren gazeteci, muhalif siyasetçi ya da hükümet eleştirmenlerini tehdit ve taciz edebilmekte, tutuklayabilmekte, hatta öldürtebilmektedir.

Tam kapsamlı otoriter rejimlerin çoğunda yasama organı mevcut değildir ya da yasama yürütme organları arası çatışmaya düşmemektedir. Rekabetçi otoriter rejimlerde ise yürütme zaman zaman yasamaya sahip olamamakta ve onu kontrol edememektedir. Bu durumlarda 1992’de Peru’da ve 1993’te Rusya’da olduğu gibi yürütme; yasamayı engelleme, reform yasalarını veto etme, hatta yasama organını yasaklamayı veya kapatmayı denemektedir. Bu nedenle de demokratik ilkeleri benimsemiş olmakla birlikte uygulamada eksiklikleri olan kusurlu demokrasilerdir. Demokratik kuralları açıkça ihlal etmeseler de rüşvet, taciz, işbirlikçi davranışa zorlama şeklinde örtülü ihlaller görülmektedir.

Rekabetçi otoriter rejimlerde hükümetler, rüşvet, baskı ve devşirme mekanizmaları ile yargıya boyun eğdirmeye çalışırlar. Medya da bu rejimde devlet kontrolündedir. İktidar; baskı, rüşvet, devlet reklamcılığının seçili tahsisi, medya kurumlarının borç ve vergilerinde manipülasyon, hissedarlar arası çatışma yaratma, muhalif gazetecilerin kovuşturulmasını kolaylaştıran yasalar çıkarmak sureti ile bağımsız medyayı kontrol altında tutar ya da zorunlu işbirliği sağlar (Levitsky ve Way, 2002:52-64;Özbudun, 2011:39-45). Liberal demokrasilerin günümüzde giderek zayıflamasından dolayı hemen hemen her coğrafyada bu tür rejimlerin yaygınlık kazandığını görülür. Öyle ki, günümüzde kapalı otoriter rejimler, bir elin parmağını geçmeyecek kadar sınırlıyken, otoriter rejimlerin seyreltilmiş bir formu olan rekabetçi otoriter rejimler, hakiki demokrasilerin sayısını aşmaya başlar. Otoriter rejimleri bu şekilde gösterdikten sonra şimdi demokratik rejimlere ve demokratikleşme dalgalarına yönelebiliriz.

Kısaca seçimsel otoriter rejimler asgari demokratik normlara uygun değildir. Seçimlerin serbestlik, dürüstlük ve yarışmacılık unsurlarına gölge düşer. Bütün vatandaşlar temel hak ve özgürlüklerden tam anlamı ile yararlanamazlar. Medya ve devlet olanaklarına erişimde eşitsizlik, ifade ve dernekleşme özgürlüklerinde sınırlama, siyasi parti yasakları, seçim kuralları veya seçim çevresinin iktidar lehine düzenlenir. Rekabetçi otoriter rejimlerde ise; seçimler, siyasi katılım, özlük hakları, siyasi ve sivil haklar kusurludur ve sadece kâğıt üzerinde mevcuttur. Bu rejimlerde ayrıca iktidar ve muhalefet arasında gerçekleşen seçim yarışlarında iktidar seçimlere hile karıştırmakta ve bunu eleştiren gazeteci, muhalif siyasetçi ya da hükümet eleştirmenleri baskı, tehdit ve şiddete maruz kalırlar. Yasama genellikle sınırlandırılmış yahut hiç bulunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİK REJİMLER

2.1. DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMEDE OLUMLU, OLUMSUZ DALGALAR

2.1.1. Demokrasinin Geçmişi ve Bugünü

Demokrasi düşüncesini ve uygulamasını henüz devlet kavramının ortaya çıkmadığı ilkel toplumlara ve eski tarihlere kadar götürülebiliriz. Kabile üyelerinin eşitliği ve karar alma sürecine her yetişkin erkeğin katılması gibi demokratik unsurlardan, ilkel toplumlarda da söz edilebilir.

Eski Yunan'da başlayan, özgür kitlenin hem yönetilen hem yöneten olduğu doğrudan demokrasi uygulaması; değişen şartlar, genişleyen sınırlar ve artan nüfus paralelinde yönetilenlerin temsilciler vasıtasıyla yönetime dahil olmasını zorunlu kılmıştır. Devletli topluma geçişle birlikte yöneten-yönetilen ayrımı ortaya çıkmış, toplum kendisini yönetme erkini, kendi içinden çıkan küçük bir kesime devretmiştir. Süreç doğrudan demokrasi ile başlayıp temsili demokrasiye doğru evrilmiştir.

Demokrasi, iktidarın bir kişide toplanmasını, yurttaşlar üzerinde hâkimiyet kuran yönetim erkinin tek elde toplanmasını ya da bir kimseye ait olmasını reddeden yönetim sistemidir. Milattan önce IV. ve V. yüzyıllarda ortaya çıkan terim siyasal bir kavram olarak kullanılmıştır (Sartori, 1993:9). Kelime anlamı olarak demokrasi; Yunan tarihçi Herodot'un MÖ V. yy. latince "demos: halk" ile "kratos: hâkimiyet-iktidar" köklerini birleştirerek kullanmasıyla doğar. Sözcük anlamına göre demokrasi, "halk iktidarı" ya da "iktidarın halka ait olmasını" ifade eder (Sartori, 1993:8; Yavuz, 2000:19). Buna paralel olarak demokrasi, toplumun kendi kendisini idare etmesidir.

Atina'da karşımıza çıkan demokrasi uygulaması, doğrudan seçmenlerin iktidara oy vererek yönetimi belirlemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Geçmiş tarihe ait Atina'nın nüfusu ve bu nüfusun ne kadarının demokrasiye katıldığı hakkındaki bilgiler sadece tahmini verilerdir. Atina nüfusu içindeki köle ve Atina dışından gelen nüfus sürekli olarak değişmiştir. M.Ö. IV. yüzyılda Atina nüfusunun 250.000-300.000 arasında olduğu, bu nüfusun ancak üçte birinin Atina vatandaşı ve Atina vatandaşları arasında da sadece 20/30 bini oy verme hakkına sahip yetişkin erkek nüfusu bulunduğu tahmin edilmektedir. Kadınlara, küçüklere, yabancılara, Atina dışından gelip yerleşmiş olanlara, kölelere hem oy hakkı verilmemiş hem de yönetime

katılamamışlardır. Bu az yoğun nüfus doğrudan katılımlı bir demokrasiyi uygulanabilir kılmaktadır. Yunan demokrasisi mümkün olduğunca çok insanın rol aldığı bir yönetim biçimi olsa da ancak bir noktaya kadar doğru ve gerçek bir doğrudan demokrasi⁴ olarak sayılmaktadır (Sartori, 1993:123;Parkinson, 1976:159-160; Zabunoğlu, 2017:799-800).

Ancak Atina’da yaşanan doğrudan demokrasi uygulamasının hızla artan nüfus oranları göz önüne alındığında günümüz şartlarında uygulanma imkânının kalmadığı açıktır. Çünkü doğrudan demokrasi ancak küçük toplumlar için söz konusu olabilir. Çağdaş ve nüfus oranı fazla toplumlarda doğrudan demokrasi bütünüyle geçersizdir (Eryılmaz, 2013:78).

Günümüzde demokrasiye katılım oranı oldukça küçük olarak gözükse de antik çağlar için oldukça büyük bir katılımdır. Eski Yunan uygulamasının; yönetime katılımın sınırlanmış olması, yöneticilerin kura ile seçiliyor olması nedeniyle gerçek bir doğrudan demokrasi teorisine uygun olmadığı söylenebilir. Yönetilen “özgür kitle” aynı zamanda yöneten konumunda bulunsa da bunun özgürlerle sınırlılığı nedeniyle yönetimingerçek manada doğrudan demokrasi olmadığını belirtebiliriz. Çünkü demokrasi ancak bütün vatandaşların siyasi karar verme sürecine katılımıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle demokrasi ve demokratik yönetimin kalitesi için yoğun aracı örgütlenme ve canlı katılım kritik öneme sahiptir (Chilambo, 2007:171;Yavuz, 2000:19).

Abraham Lincoln’ün 1863 Gettysburg söylevi ile demokrasi“halkın, halk eliyle ve yine halk için yönetimi” olarak tanımlanmıştı. Buna göre demokrasilerde devlet, halk için vardı ve yurttaşların hizmetindeydi. Lincoln’ün bu tanımı yaptığı 1863’de demokratik yönetime rastlamak az karşılaşılan bir durumdu. Ülkelerin büyük çoğunluğunda otoriter yönetimler iş başındaydı ve demokrasinin iyi bir yönetim biçimi olduğu konusunda da bir uzlaşma yoktu. Demokrasinin bir yönetim biçimi olarak dünya üzerinde yaygınlık kazanması, 20.yy ikinci yarısında gerçekleşti (Sartori, 1993:36;Yavuz, 2000:19).

Demokrasi sözcüğü, günümüzde hem sık zikredilen hem de çeşitli manalar yüklenmiş çok geniş ve çok yönlü bir kavram niteliği taşır. Yüklenen bu farklı farklı

⁴ Doğrudan demokrasi; temsilcileri ya da temsil bağları olmayan demokrasi olarak tanımlana bilir. Her doğrudan demokrasi kendi kendini yöneten bir sistemdir ancak, sadece küçük boyutlu guruplar arasında görülebilir. Yunan demokrasisi bir noktaya kadar doğru ve gerçek bir “doğrudan demokrasi” olabilmıştır (Sartori, 1993:122-123).

manalardan olsa gerek bir anlam karmaşası oluşur. Demokrasi sözcüğünün, üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanımı bulunmuyor, savunucuları bir tanımla sınırlandırıldığında artık onu kullanamayacaklarından korkarlar. Siyasal ve toplumsal örgütlenmenin en yüksek biçimi olarak kabul edilen demokrasinin (Sartori, 1993:5) tarihi gelişimi içinde; doğrudan⁵, yarı doğrudan⁶, temsili demokrasi⁷, çoğunlukçu⁸ ve çoğulcu⁹ demokrasi, Marksist demokrasi¹⁰, Liberal Demokrasi¹¹, Müzakereci¹² Demokrasi, Katılımcı¹³ Demokrasi gibi sıfatlar ile tanımlanır. Bu farklılıklar birçok zeminde zenginlik algısı doğursa da kargaşa yarattığı da düşünülebilir.

Demokrasi; denetimli, sınırlı, adil seçimler ile yarışmacı kimselere(adaylara) kendini seçtirme ve yönetme yetkisi tanır. Buna karşın sınırsız bir iktidar sağlama izni tanımayan yönetim sistemidir (Sartori, 1993:224-226). Seçmenlerin düzenli

⁵ Bknz dipnot 4.

⁶ Bu demokrasilerde yurttaşlar istisnai olarak yönetenlerin yerine karar alırlar. Halk; temsilcilerini seçmekte ve sadece çok önemli konularda, özellikle yasama alanında veto, referandum ve yasa teklif ile kendi kararlarını alma yetkisini kullanır. Bu tip yönetimlerde parlamentonun etkinliği arttıkça milli egemenlik anlayışı, seçmenin etkinliği arttıkça halk egemenliği anlayışı ortaya çıkmaktadır (Ören ve Varlık, 2003:176)

⁷ Tek meşru yönetim biçimi olarak ifade edilen ve en genel ifadeyle halkın idaresi, halkın hükümet etmesi veya halkın kendi kendini yönetmesi anlamlarına gelir. Demokrasilerde halkın, kendi kendini yönetmesini veya seçtiği temsilciler eliyle iktidarın kullanılmasına katılımını ifade eder. Yurttaşların pasif bir çerçevede tutulduğu yalnızca seçme rolünün verildiği sistemdir. Hukuki temeli; seçmenlerle seçilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen temsil yetkisine dayanmaktadır (Ören ve Varlık, 2003:176-177).

⁸ Lijphart'a göre çoğunlukçu demokrasinin ideal tipi; yürütme gücünün dar bir çoğunluğun elinde olmasını ve bunun sonucunda da yasama ve yürütme erklerinin fiilen birlikteliğini gerektirmektedir. Yetkiler tek mecliste toplanarak bir temsili sistem ve üniter devlet yapısı ile politik yapıyı tamamlar. Merkeze yakın iki politik parti ve çoğunlukçu seçim sistemi görülen tipte farklılıklar sosyo-ekonomik boyutu aşmaz (Lijphart, 1995:14-17).

⁹ Bknz sayfa 39.

¹⁰ Marksist düşüncenin standart formülasyonu, Komünist Manifestosu'nda: Demokrasi; "her bir bireyin özgür gelişiminin, herkesin özgür gelişiminin bir koşulu olduğu birlik" olarak tanımlanır. Komünist düşüncede mülkiyet kavramına ek olarak kapitalist düzenin önemli unsurlarından biri olan işbölümü de yok edilir (Sartori, 1993: 489-490).

¹¹ Liberalizmin "Özgürlük" ve demokrasinin "Eşitlik" kavramlarının özdeşleştirilmesi sonucunda, özgürlük ve eşitliği birleştiren kavram "Liberal Demokrasi" oluşmuştur. Demokraside çoğulculuktan çok bireyler önemli iken Liberalizm topluma dayanır. Liberal demokrasi "bireysel girişimciliği" "soysal birlik" ile birleştirir. Liberal Demokrasinin formülü; özgürlük yoluyla eşitliktir. Eşitliğin sağlanabilmesi için özgürlük kullanılır ve tersi doğru değildir. Liberalizm demokrasiyi sağlamada bir araç olmalıdır (Sartori, 1993: 415-420).

¹² Radikal-Müzakereci demokrasiyi tanımlayabilmek için iki temel veri önemlidir. Bunlardan ilki, kökleri J. J. Rousseau'ya kadar uzanan, kamusal alanı ilgilendiren konularda karar verirken "en geniş katılımın" sağlanmasıdır. İkincisi ise, "karar alma sürecinde müzakerecinin önemi"dir. Diğer bir ifadeyle müzakereci demokrasi, liberal demokrasinin içinde bulunduğu temsil krizini çözmeyi ve halkın karar alma süreçlerine daha etkin katılımını hedefleyen bir teoridir (Zabunoğlu, 2017:803-804).

¹³ Katılımcı demokrasi kavramı; katılımcılık, çoğulculuk, sivil toplum gibi değerlerle, yurttaşların demokratik faaliyetlerinin sadece seçime katılmakla sınırlı olmaması gerektiğini belirtir. Bu bakımdan vatandaşların sivil örgütler içerisinde aktif konumda yer alıp bu sayede kendisini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olması gerektiğini savunur. Katılımcı demokrasi, modern dönemin ürünü olan liberal temsili demokrasilerde olduğu gibi tek-tipleştirici bir anlayışla hareket etmektedir. Yani katılımcı demokrasi sadece türdeş yapılar için geçerli olup, farklılıkların siyasal yaşama katılmasına imkân tanımaz (Zabunoğlu, 2017:804).

aralıklarla yöneticilerden hesap sorabilecekleri, gerekli hallerde değişiklik taleplerini dayatabilmelerini güvence altına alan, seçimler arası geçici süreye sahip bir rejimdir (Linz, 1995:157).

Günümüz demokrasileri temsili demokrasiler şeklinde işlemektedir. Çünkü uygulama zorlukları hasebiyle az nüfusa sahip birkaç bölge haricinde doğrudan demokrasi işlememektedir. Haluk Özdalga (2015:13-17) modern demokrasiyi; halk iradesinin tartışma, anlatım ve örgütlenme özgürlüklerini ve temel hak ve hürriyetlerini teminat altına alan, halk egemenliğine dayalı çoğunluk yönetimi olarak tanımlar. John Milton'dan aktardığı üzere bütün özgürlüklerden önce bilme, anlatma ve tartışma özgürlüğü olmalıdır. Demokrasilerde vatandaşların sahip olduğu egemenlik, seçimlerle belirlenmiş temsilciler eliyle kullanılır (Özdalga, 2015:13-17).

Temel hak ve hürriyetler -ifade hürriyeti, seçme ve seçilme, siyasi faaliyette bulunma hürriyeti- demokrasi için ön koşuldur. Günümüz coğrafyasında birçok ülkede demokrasi, çok partili siyasi hayat ve seçimlerle tanımlanıp sadece bu unsurlara indirgenir. Bu da özellikle gelişmekte olan ülkelerde “her şey yapılabilir” anlayışı içinde, daha fazla seçmen desteği için, onları destekleyenlerin memnuniyeti temel alınarak, temsilcisi olmayanların haklarını ihlal eder nitelikte vaatleri beraberinde getirir. Bu anlayıştaki bir demokrasinin insan haklarını koruyucu bir fonksiyon üstlenemediği, hatta bazen de insan haklarını tehdit eder bir niteliğe büründüğü gözlenir.

Günümüzde insan haklarının güvence altında olması ve korunması gereği üzerinde bir görüş birliği olmakla birlikte devletin ana gayesinin insan haklarının korunması olduğu söylenemez. Demokrasi çoğunluğun kural koyma ve yönetme hakkına sahip olması anlamına geldiğine göre, acaba çoğunluk her konuda karar alırken diğerlerinin hakları eşit olarak sağlanabilecek midir? Bu soru günümüzde demokrasi tartışmalarının en önemli başlığıdır. Bu soruya verilecek cevaplar bizi iki farklı demokrasi tanımına götürmektedir: Çoğunlukçu Demokrasi ve Çoğulcu Demokrasi.

2.1.2. Çoğunlukçu Demokrasi Görüşü

Çoğunlukçu görüşe göre demokrasinin en basit tanımı “halkın çoğunluk tarafından yönetilmesi”dir. Buna göre çoğunluk yönetirken azınlık muhalefet edecektir. Çünkü böyle bir anlayışta azınlığın tek işlevi muhalefet etmek olup

azınlıkta kalan kesimin karar mekanizmasına katılması mümkün değildir. Çoğunluğun yönetimi; kanunların yapılması ve kamusal alanda kararların alınmasında halkın ya da temsilcilerin çoğunluğunun zorunlu ve yeterli olması, yani azınlık kesimin karar alma mekanizmasına dâhil edilmemesi söz konusudur. Çoğunlukçu görüş, çoğunluğun mutlak ve sınırsız üstünlüğünü, yanılmazlığını ve doğruluğunu ortaya koyan bir anlayıştır. Çoğunluk iradesinin toplumun ortak çıkarı doğrultusunda ortak iyilik ile çatışması düşünülemez. Bu durumda çoğunluk iradesi karşısında azınlık haklarının korunmasının da bir anlamı olmayacak, hatta bu azınlık hakları düzen bozucu sayılacaktır. “Genel irade” teorisinin mimarı olan Rousseau, millete ya da halka ait olan egemenliği mutlaklaştırmış ve bu egemenliğin temel haklarla sınırlandırılması fikrinden özellikle uzak durmuştur, halk iktidarı devredilmemeli ve halk iktidarı kullanmaktan vazgeçmemelidir (Yavuz, 2000:35;Green, 2004:172-173).

Çoğunlukçu demokrasi anlayışı, aynı zamanda devlet organları arasında meclisin üstünlüğünü, mecliste de çoğunluğun üstünlüğüne dayanır. Dolayısıyla çoğunlukçu demokrasi anlayışında kuvvetler ayrılığı ilkesine, anayasanın üstünlüğüne ve anayasa yargısına yer yoktur sadece çoğunluğun egemenliği ana düşüncedir. Çoğunluğun egemenliği şeklinde uygulanan bir demokrasinin otoritarizme yol açma ihtimalinin varlığı Rousseau'nun demokrasi kadar iç savaş ve karışıklığa yol açan başka bir rejim olmadığı yönündeki fikrinin haklılığını gözler önüne serer. Çoğunlukçu bir demokraside, iktidarın düzenli olarak el değiştireceğinin garantisi de yoktur. Dolayısıyla, azınlıkta kalan kesim, güçlerinin sınırlandığını, hatta varlıklarının tehlike altında olduğunu düşünebilmektedirler. Bu da “çoğunluğun diktası”, “sivil dikta” ve “çoğunluğun zorbalığı” gibi kavramlarla anılan bir durumu yaratmaktadır (Bodin, 2005:199)

Çoğunluğun egemenliğine dayanan ve “Halk devleti olarak nitelenen” sistemde; çoğunluk tek tek herkes üzerinde olduğu kadar halkın azınlığı üzerinde de emretme ve iktidar yetkisine sahiptir (Bodin, 2005:175). Çoğunluk ilkesi, karar mekanizmasında dinamik bir süreci sağlar ancak burada demokrasinin gerçek manasını bulması, çoğunlukla azınlığın yer değiştirebilmesine ve adalette paydaşlığın sağlanmasına bağlıdır (Yavuz, 2000:26).

Çoğunlukçu yönetim, azınlıkta kalanların hak ve özgürlükleri görmezden gelerek, kendi destekçileri olan çoğunluğa ait bir iktidar olması arzusunu taşır. Çoğunluğun diktatörlüğünün tek kişinin diktatörlüğünden farklı olduğunu iddia etmek

de mümkün değildir. Demokrasinin, çoğunluğun sınırsız yönetme hakkı olduğu anlayışı benimsendiği zaman, çoğunluğun iradesini sınırsız bir şekilde azınlığa zorla kabul ettirmesini de kabul etmek gerekecektir. Çoğunluğun sınırsız iktidarı çoğunluğun tiranlığına dönüşerek demokrasiyi de ortadan kaldıracaktır. Çünkü demokrasinin işleyişinde çoğunluk ve azınlığın zaman içinde yer değiştirebilmesi gerekir.

Çoğunluğa sınırsız iktidar verildiği takdirde, çoğunluk her zaman iktidarda kalabilmek için demokrasi sürecini durdurabilme erkini de elde etmiş olacaktır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışında muhalefet engellenebilir, kösteklenebilir veya ezilebilir. Bu durumda da “çoğunluğun zorbalığından” bahsedilir. Bodin’in (2005:199) Cicero’dan aktardığı üzere “bir kişinin tiranlığı zararlı, birkaç kişinin tiranlığı daha da kötüdür, ancak bütün bir halkın tiranlığından daha tehlikelisi bulunamaz”.

Gerçek bir demokrasi anlayışının işlemesi için çoğunluğun sınırlandırılması zorunludur. Eğer sınırlandırılmazsa çoğunluğun desteği ile toplumu yönetenlerin, elde ettikleri yönetme yetkisini toplum aleyhine kullanmaları engellenemez ve toplumun demokrasi adına korunması mümkün değildir. Özetle çoğunlukçu demokrasi veya mutlak demokrasi çoğunluğun kararlarının uygulandığı ve bu kararların mutlak olduğu demokrasi çeşididir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı liberal demokrasinin eşit vatandaşlık hakları ile bağdaşmakta olup farklılıkları bir kimliğe entegre etme arayışını içerir. Buna karşın Iris Marion Young’ı yani farklılaştırılmış vatandaşlık kavramını ileri süren anlayış çoğulcu toplum yapısı dahilinde marjinal kimliklerin altını çizerek bireylerin sadece birey olarak değil belli grupların üyeleri olarak farklı kimliklerle siyasal varlığına dikkat çekilmiştir (Şahin, 2008:ii-iii). Çoğunlukçu demokraside, çoğunluğun aldığı kararlar sınırsız ve mutlakken çoğulcu demokraside yasalar, azınlık hakları, kuvvetler ayrılığı gibi etmenler alınan kararları sınırlandırır.

2.1.3. Çoğulcu Demokrasi Görüşü

Çoğunlukçu anlayışta çoğunluğun mutlak hâkimiyeti söz konusu iken “Çoğulcu Demokrasi” nispi demokrasi ;(Zehir, 2011, politiksoylem, agis den alıntı), çoğunluğun mutlak hâkimiyetini reddeden, azınlıkların siyasal ve kültürel haklarının kabul edilmesi gerekliliğini ve azınlığa da bir gün çoğunluk olabilme hakkının verilmesini savunan demokrasi anlayışıdır. Öyle ki çoğulcu demokrasi fikrinin ortaya

çıkması da azınlığın da bir gün çoğunluk olabilme ihtimali karşısında azınlıklarında yönetime dâhil edilmesi görüşüyle oluşur. Yani demokrasinin gelişim sürecinde, çoğunluğun devlet yönetimindeki kararlarının mutlak olma ihtimali, azınlık haklarını kısıtlayabileceği kaygısı, çoğulcu demokrasiyi ortaya çıkarır. Azınlıkta veya muhalefette olanların korunması, düşüncelerin serbestçe hiçbir baskıyla karşılaşmadan söylenebilmesi çoğulcu demokrasi için şarttır. Çoğulcu teoride “çoğunluğun görüşü” fikrinin zıddına otoritenin dağıtılması etkindir. Paylaşılmış bir otorite devletin aceleyle ve düşünmeden hareket etmesini önler, aynı zamanda önemli güç merkezlerinin çatışması durumunda da demokrasiyle uyuşmayan adımların atılmasını engeller (wikipedia, agis, 2016).

Demokrasi uygulamasının “çoğunluğun tiranlığı” haline dönüşme ihtimali, ilk olarak iktidarın bir gün azınlıklar tarafından güçlü azınlıklar aleyhine kullanılabileceği algısıyla doğar. “Çoğunluğun yönetimi” anlayışı bir noktada demokrasinin dışlayıcı niteliğini gün yüzüne çıkarır. Bu tehlike çoğulcu demokrasi kavramının doğmasında etkili olmuştur. Günümüzün ideal demokrasi anlayışının liberal demokrasi anlayışı ile örtüşür bir şekilde bireyin özgürlüklerini koruyan, özgürlükçü, çoğulcu bir demokrasi anlayışı olduğu söylenebilir. Unutulmamalıdır ki hukuk devleti ve demokrasi fikrinin doğmasında etkin unsur özgürlük ve doğal haklar kavramıdır. Hukuk devleti, devletin birey karşısında gücünü sınırlarken; demokrasi, halkın devlet yönetimine katılımını sağlar (Özdalga, 2015:21-23). Çoğulcu, özgürlükçü ve bireyci anlayışın insan hakları kavramı ile birlikte kullanılıyor olması hâkim anlayıştır. “Demokrasi ve insan hakları” kavramları, politik söylemlerin vazgeçilmez ikizleri olarak karşımıza çıkar. Bu sebeplerle, “demokrasi” ile “insan hakları” kavramları arasındaki ilişkinin daha anlaşılabilir bir yöntemle ortaya konulması ihtiyacı kendisini hissettirir.

Çoğulcu anlayışta, her birey “Sivil Toplum Kuruluşları” aracılığı ile karar alma süreçlerine dâhil edilerek, sistem daha demokratik bir çizgiye taşınır. Yavuz’un (2000:26-27) aktardığı üzere demokratik devlet, baskı ve zorlukları minimal düzeye indirgeyip rızayı maksimize eden, bütün grup ve bireylerin çıkarlarına eşit önem verebilen yapıdır. Çoğulcu yönetim, pek çok düşünür tarafından kamu yararının sağlanması ve bireysel çıkarların savunulması açısından daha güvenli görülmüş, ahlaki açıdan tercih edilir bir model olur. İstikrarlı modern demokrasi çoğunluğa yönetme hakkı verirken, azınlıkta kalan kesimin çıkarlarını da koruyarak, doğal

haklarını güvence altına alarak bireysel tercihlerin özgürce yapılmasını taahhüt eder (Yavuz, 2000:26-27). Gerçekleştiğinde ya da o güveni verdiğinde çoğunluk yönetimi azınlıklarında desteğini kazanır.

Çoğulcu (nispi) demokraside amaç, salt çoğunluğun iktidarını sağlamaktan öte çoğunluk ile azınlığın uzlaşmasını sağlamaktır (Yavuz, 2009: 290). Gerçek dünyada hiçbir demokrasi salt çoğunluk kuralı ile devam edemez, azınlık haklarına da saygı kuralı çerçevesinde sınırlı çoğunluk kuralı hâkimdir. Sartori'nin (1993:258-261) aktardığı üzere Lijphart'ın “çoğunlukçu” ve “ortakçı” demokrasi anlayışında parçalanmış ve bölünmüş azınlıklı yapıya sahip yapılarda çoğunlukçu demokrasinin uygulama zorlukları karşısında ortakçı ya da ona tekabül edebilecek çoğulcu demokrasi modeli uygundur. Azınlıkların yönetim üzerinde yoğunluğu az ise yönetim sıfır-toplamlı bir yönetim olurken azınlıkların yoğunluğu artıp alınan kararları etkileme oranları arttıkça sıfır toplamlı yönetim oranı azalacaktır. Demokratik olarak bu uygun ve tavsiye edilen bir şeydir (Sartori, 1993:258-261).

Eğer açık tanımlı yapmak gerekirse; Çoğulcu Demokrasi “çoğunluğun mutlak hâkimiyetini reddeden, azınlıktakilerin siyasal ve kültürel haklarının kabul edilmesi gerektiğini ve azınlığın da bir gün çoğunluk olabilme hakkının verilmesini savunan demokrasi anlayışdır. “Devlet, halkın çoğunluğunun iradesine göre yönetilmelidir” ve “çoğunluğun kararı, her şeyin üstündedir” anlayışına sahip çoğunlukçu demokrasi anlayışından farklıdır (Yavuz, 2009:288-293). Çoğunlukçu demokrasi taraftarları, azınlık haklarını çoğunluğun kararını sınırlandırıcı olarak görmektedir. Var olan yönetimin meşruluğu yönetilenlerin rızasına bağlıdır. Demokrasilerde bu zorunluluğu çoğunluğun yönetimi ile uzlaştırmak mümkün değildir; çünkü her zaman karşıt görüşte olan azınlıklar vardır. Çoğunluk yönetimini savunanların tek haklı gerekçeleri oransal fazlalığa sahip oldukları gerçeğidir. Fakat azınlıkta olanlar matematiksel olarak az dahi olsalar yok sayılamazlar buda çoğunlukçu gerekçenin aslında demokratik ahlaki nitelik taşımadığını gösterir.

Özünde demokrasinin, azınlığın haklarını güvence altında tutan ve çoğunluğun iktidarını dizginleyen bir sistem olduğu düşünüldüğünde çoğulcu demokrasi anlayışının demokrasinin özüne uygun olduğu görülür. Çoğulcu demokrasi anlayışında da çoğunluğun yönetme hakkı bulunmakla beraber azınlıkta kalan kesimin hakları da son derece önemlidir. Çoğulcu demokraside, parlamentonun ve parlamentodaki çoğunluğun üstünlüğü kabul edilmekle birlikte sınırsız yetkiler

tanınması mümkün değildir. Seçilen hükümete tanınan iki seçim arası süre iktidarın aşırı kullanılmaması noktasında garanti olduğu gibi azınlıktakilerin iktidar umudunu da canlı tutar (Linz, 1995:157).

Türdeş olmayan toplumlarda, azınlıktaki kesimin uzun süre iktidardan uzak kalması halinde, demokrasi idealinin gerçekleştiğinden bahsedilemez. Böyle toplumlarda hem partiler tarafından sunulan politikalar azınlıktaki seçmen menfaatleri ile uyumlu değildir, hem de azınlık ve çoğunluğu oluşturan seçmenlerin tercih ve beklentileri arasında ciddi farklar mevcuttur. Azınlıkta kalan kesimin beklenti ve taleplerinin yönetim tarafından karşılanması mümkün olamazsa anarşi, karışıklık, uzlaşmazlık oluşabilir. Çoğunluğun desteğini alarak yönetimi devralmış olan iktidar, azınlık ile uzlaşma çabasına girişmediği, girişse bile başarılı olamadığı takdirde, azınlıkta kalan muhalefetin, dışlanmışlık psikolojisi içinde şiddet¹⁴ içerikli protestolar olabileceği gibi başkaldırıya müracaat etme sonuçları da doğabilecektir (Yavuz, 2009:291).

Günümüz çağdaş toplum yapısında hızla yer bulan ve genel kabul gören sivil toplum kuruluşlarının faaliyette bulunması, bu eksikliklerin giderilmesi noktasında bir çözüm olarak düşünülebilir. Çünkü sivil toplum kuruluşları devlete muhalif örgütlenmelerin alanıdır ve devlet-toplum ilişkisinde iki önemli role sahiptir. İlki, temel hizmetlerin ulaştırılması noktasında devletin tamamlayıcısı olmasıdır. İkincisi ise, yönetsel hesap verilebilirliğin temin için dışarıdan gözetmen rolünü üstlenmesidir (Tosun, 2008:252-253). Herisse'nin aktardığı üzere (2001:300) Tocqueville, bir devlette STK'ların, sendikaların ve cemaatlerin varlığı, o sistemin demokratikleşmesine katkıda bulunacaktır. Dewey'e göre ise bu tür organizasyonlar büyük sistemlerde denge ve simetriyi sağlayan alt sistemleri oluşturmaktadırlar (Herisse, 2001:300). Bu kuruluşların faaliyetleri, hem çoğunlukçu demokrasi anlayışındaki çoğunluk sultanının engellenmesine hem de küçük azınlıkların taleplerinin gündeme getirilmesine de aracılık ederler.

¹⁴Şiddet; bireyler ve gruplar taleplerini öne çıkarmak için sivil toplum kuruluşlarının kullandığı bir araç olarak tanımlanabilir. Kıt kaynakların ve gücün eşit olmayan dağılımı kaygıları ve devamında çatışmayı doğurur. Ancak, endemik olduğunda yani şiddet ısrarcı veya yönetilemez ise siyasi istikrar ve ekonomik sıkıntıya neden olabilir. Şiddet, seçim öncesi hırslı siyasetçiler ve taraftarları tarafından çıkarılabileceği gibi seçim sonrası aldatılmış, yabancılaşmış veya mahrum hisseden kişiler tarafından tasarlanabilir. Büyük ölçekli seçim şiddeti, demokratik istikrar üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir (Ikyase ve Egberı, 2015:33-39).

Çoğulcu demokrasiler düzensiz görülmele birlikte siyasal şiddetten uzak bir çizgidedir. Yavuz'un Berger'den aktardığı üzere demokrasi; yönetenlerin şiddet (zorbalık) kullanmaması, iktidarın siyasi sorumluluğunun ve yönetimden uzaklaştırılmasının seçimlerle belirlendiği barışçıl ilişkiler yönetimidir (Yavuz, 2000:19).

Sisteme sadece çoğunluğun egemen olduğu ve kuralları çoğunluğun belirlediği, azınlığın buna uymak zorunda bırakıldığı, azınlık fikirlerinin dikkate alınmadığı, çoğunluğun vermiş olduğu kararların doğru kabul edildiği çoğunlukçu bir anlayışla kaliteli bir demokrasi yakalanamayacaktır. Azınlık grupların siyasi temsili, seçimlere katılma düzeyi, kadınların temsili, siyasal ve medeni hakların düzeyi, hukuk devleti, sosyal barış durumları dikkate alınmalıdır. Çoğunluğun da yanılabilceği düşüncesinin egemen olduğu, azınlığın fikirlerinin baskı altına alınmadığı, demokratik taleplerini rahatça ifade edilebildiği ve dikkate alındığı bir rejim, hakiki demokrasidir.

Demokrasi kendi içinde yatay ve düşey dönüşüm ve değişimler ile gelişim ve değişimlere ayak uydurmuştur. Doğrudan demokrasi olarak sahnede yerini almış, şartlar dâhilinde temsili demokrasiye evrilmiştir. Gereksinimler doğrultusunda zamanla yeni kavramlar ve boyutlar kazanmıştır. Temsili demokrasinin genel getirisi çoğunlukçu anlayışın bireyciliğin yükselişi ile daha demokratik çoğulcu anlayışa yerini bırakması gereklilik halini almıştır. Demokrasi en iyi şekline doğru evrilirken sadece gelişme göstermemiş, değişmiş, gelişmiş hatta kırılmalar, duraklamalar yaşamıştır. Kısaca demokrasinin yaşadığı olumlu sıçramaları, akabinde gerçekleşen kırılmaları ve duraklamaları açıklayalım.

2.1.4. Demokratikleşme Dalgaları

Samuel Huntington (1996:11) “Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma” adlı eserinde 1974-1990 arasında yaklaşık otuz ülkenin demokratik olmayan sistemlerden, demokratik siyasal sistemlere geçişine vurgu yapar ve modern dünyada üç demokratlaşma dalgasının gerçekleştiğini iddia eder.

Huntington'un (1996:11-12) bu üç demokratikleşme dalgası birçok ülkeyi etkilemiş ve süreç boyunca anti-demokratik dalgaların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. İlk iki demokratlaşma dalgasının akabinde bazı ülkelerde demokratik olmayan yönetimlere yönelme şeklinde ters dalgalar meydana gelmiştir. Tam manası ile bu dalgaların zamanları kestirilemese de takriben “Birinci Uzun Demokratikleşme

Dalgası” 1828-1926 yılları arasında gerçekleşmiştir. Fakat 1922 Büyük Buhranı ve 1942 2. Dünya Savaşı arasında “1. Ters Dalga” ile demokratik olmayan rejimlere yönelik baş göstermiştir.

1943-1962 yılları arası “2. Kısa Demokratikleşme Dalgası” başlamışsa da 1958-1975 tarihleri yine anti-demokratik yönelimlerin yaşandığı “2. Bir Ters Dalga” ya kapı açmıştır. 1974 Karanfil Devrimi’nin süreci başlatması ve 1989’da Doğu Avrupa komünist rejimlerinin yıkılışları ile otokratik yönetimlerden uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmıştır (Karl ve Schmitter, 1995: 67). Demokratikleşmede 3. Dalga olarak anılan bu yeni moment Huntington (1996:30-34) tarafından sonu belirtilmemekle birlikte 1974 ile başladığı varsayılır.

Günümüzde halen bir dördüncü dalga akımından bahsedilmemesine rağmen çalışmamızın ilerleyen kısmında değineceğimiz üzere bir ters dalga akımı başladığı söylenebilir. Öncelikle demokratikleşmeyi tanımlayıp, sonra kısaca 1. ve 2. Demokratlaşma Dalgaları ve Ters Dalgalara değinerek, 3. Dalganın meydana geliş sürecinden günümüze uzanan sürece bir göz atalım.

Huntington demokratikleşmenin üç moment içerdiğini belirtir.

- *Otoriter rejimin sona ermesi,*
- *Bir demokratik rejim Kurulması,*
- *Demokratik rejimin pekişmesi* (Huntington, 1996: 34)

Bu üç ana faktör haricinde demokratikleşme hareketi birçok değişkenden olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Demokratikleşme sürecini etkileyen birçok faktör olabileceğini de ifade eden Huntington (1996:34-35) bazılarını şu şekilde belirtir:

- *Yüksek bir genel ekonomik refah düzeyi*
- *Gelir ve/veya servetin eşit dağılımı*
- *Piyasa ekonomisi*
- *Ekonomik gelişme ve sosyal modernleşme*
- *Toplumun geçmişinde feodalizm gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi*
- *Güçlü bir orta sınıf*
- *Yüksekokuryazarlık ve eğitim düzeyi*
- *Gelişim ve değişim karşısında direnmeyen bir kültür*

- *Protestanlık*
- *Sosyal çoğulculuk ve güçlü ara gruplar*
- *Siyasal katılımın genişlemesinden önce siyasal yarışmanın gelişmesi*
- *Sosyal gruplar, özellikle siyasetle yakından bağlantılı olanlar içerisinde demokratik otorite yapıları*
- *Toplum içi şiddetin aşağı düzeyde olması*
- *Siyasal kutuplaşma ve aşırılığın alt düzeylerde olması*
- *Demokrasiye bağlı siyasal liderler*
- *İngiliz sömürgeleşme deneyimi*
- *Hoşgörü ve uzlaşma gelenekleri*
- *Demokrasi yanlısı bir dış gücün işgalinde yaşama*
- *Demokrasi yanlısı bir dış gücün nüfuzu altında bulunma*
- *Elitlerin, demokratik milletleri taklit etme arzusu*
- *Hukuka ve bireysel haklara saygı gelenekleri*
- *Etnik ve dinsel türdeş ya da heterojen toplum yapısına sahip olma*
- *Ortak siyasal ve sosyal değerlere sahip olma ya da olmama*

Bütün maddeler aynı anda demokratikleşme dalgalarını tetiklemek zorunda değildir. Tek tek ya da farklı maddeler farklı ülkelerde farklı demokratikleşme dalgalarını tetikler. Demokratikleşme hareketinin evrensel gelişiminin sebebi de budur. Elbetteki her madde zamana, kültüre ve ülkeye göre değişim gösterir ve gösterecektir (Huntington, 1996: 35-36).

2.1.4.1. Birinci Uzun Demokratlaşma Dalgası

Kökleri Amerikan ve Fransız¹⁵ devrimlerine dayanmakla birlikte 19.yy'da ulusal demokratik kurumlar fiilen ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihte ABD, İsviçre, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Arjantin, İrlanda, İzlanda, İspanya, Şili, vb ülkelerde asgari düzeyde de olsa ulusal demokratik kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu

¹⁵ Fransa'da verimsizlik 16.yy'dan başlayarak 18.yy'da artmaya devam etti. Toprağın sürekli buğday ekimi neticesinde fakirleşmesi nedeniyle buğday üretiminde verim düştü. Çiftlik hayvanı üretimi çok olmadığı için toprak gübreden yoksun kaldı. Fiyatlar arttıkça hayatta kalmak zorlaştı. 1775 yılında fiyat artışları protesto edilerek buğday, un ve ekmeklere el konuldu. Bu un savaşı 25.000 asker ile bastırılabilirdi. 1788 de hasatın yeniden azalması ile isyan çıktı. Soylu toprak sahiplerinin evleri talan ediliyor, ortak alanlar işgal ediliyor, eğer varsa borç kâğıtları yakılıyordu. Yeterli gıda üretimi yapamamak ekonomik bir etkenden siyasal bir nedene dönüştü ve Fransız devriminin önemli bir nedeni oldu (Wiesner-Hanks, 2012: 626-627).

birinci dalgada mutlak monarşiler, feodal aristokrasiler, kıtasal imparatorluklar demokratikleşme sürecine girmişlerdir.

Birinci demokratikleşme dalgasının başlıca faktörlerini bölgelere göre belirtebiliriz. Kuzey Avrupa ülkelerinde; sanayileşme, buna bağlı gerçekleşen ekonomik gelişme, şehirleşme ve bunlardan doğan burjuvazi ve işçi sınıfı etkili olmuştur. Birleşik devletler, Yeni Zelanda, Kanada, Avustralya ülkeleri ise bu etkenlerden etkilenmekle birlikte bu ülkelerin gelir dağılımının Avrupa'ya göre daha dengeli olması ve ülkede protestanlık mezhebinin mevcudiyeti onların demokratlaşma süreçlerinde belirleyici olmuştur. Çünkü 1900 öncesi demokratlaşan toplumların dörtte üçü Protestan toplumlardır (Huntington, 1996: 38). Hatırlanacağı üzere Weber (2014:18-22) Protestanlık ve kapitalist ruh arasında bir yakınlık olduğunu, rasyonel hukuk ve rasyonel yönetimlerin kapitalizm ile karakterize edildiğini belirtmiştir.

1828'de başlayan ilk demokrasi dalgası 1922 Büyük Buhranı ve patlak veren ekonomik krizler karşısında kırılmalar yaşamaya başlamıştır. Huntington'a (1996:35-36) göre "Birinci Ters Dalga" ise komünist, faşist, militarist ideolojilerin yükselişinin sonucunda "Roma Yürüyüşü" ve Mussolini'nin İtalyan demokrasisini yıkması ile 1922'de başlamıştır. Hitler'in Almanya'ya el koyması ile faşizm, 1933'lerde anti-demokratik bir ters dalgayı devam ettirmiştir. Litvanya, Letonya, Estonya, Polonya ve daha katı diktatörlüklere boyun eğen Yugoslavya ile Bulgaristan'da askeri darbelerle demokratik kurumlara son verilmiştir. Yunanistan, Portekiz, Brezilya, Arjantin, Uruguay, İspanya gibi ülkelerde dedemokratik yönetimlere darbelerle son verilerek askeri yönetimler bayrağı ele almışlardır. Sonuçta demokrasi adına yapıldığı öne sürülen bir savaş neticesinde demokrasinin baltalanması gerçekleşmiştir (Huntington, 1996: 13-15).

2.1.4.2.İkinci Kısa Demokratlaşma Dalgası

Demokrasi hareketi batıdan esinlenmiş ve batıda yerleşmiş bir düşüncedir. Ancak 1940'ların sonlarında hiçbir öğretisi demokrasi karşıtı (antidemokratik) öğretiler kadar ilerleme göstermemiştir (Sartori, 1993:3). II. Dünya savaşı sonrası işgaller Batı Almanya, İtalya, Avusturya, Japonya ve Kore'de demokratik kurumların kurulmasını tetiklemiştir. Çekoslovakya ve Macaristan üzerindeki Sovyet Baskısı başlangıç aşamasındaki demokrasiyi bitirmiştir. Uruguay, Kosta Rika, Arjantin, Kolombiya, Peru, Venezüella, Yunanistan, Türkiye gibi ülkeler ise demokrasiye yönelmiştir. Batı

sömürge yönetimlerinden çıkmış olan Pakistan, Malezya, Endonezya, Hindistan, Sri Lanka, Filipinler, İsrail, Nijerya gibi ülkelerin demokrasileri istikrarsız, karmaşık, demokrasi benzeri yönetimler olmuştur (Huntington, 1996: 38-39).

İkinci demokratlaşma dalgasında siyasal ve askeri faktörler daha etkili olmuştur. Japonya, Avusturya, İtalya, Batı Almanya, Güney Kore’de, savaşın galibi Batılı Müttefiklerce demokrasi pozeedilmiştir. Türkiye, Brezilya, Arjantin, Peru, Ekvator, Venezüella, Kolombiya ise Müttefiklerin savaşı kazanması sonucu demokrasiye yönelmiştir. Savaştan zayıflayarak çıkan ülkelerin sömürgelerinde milliyetçilik akımı etkisi ile kurulan yeni devletlerin çoğu demokrasi olarak tarihte yerlerini almışlardır (Huntington, 1996: 38-39). İkinci dalga akabinde demokratlaşanlar; faşist devletler, sömürgeler, kişisel askeri diktatörler olmuştur.

Demokratik dalgalar ve kırılmalar birbiriyle iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Demokratlaşma yönünde bu süreç devam ederken 1950’lerin sonunda rejim değişikliklerinde otoriter eğilimler göze çarpar hale gelmiştir. Soğuk savaş döneminde ABD ve Sovyet temsilinde yükselen karşıt ideolojiler liberal demokrasi ve komünist düşünce arası çatışmanın ürünü olarak demokratik ya da otoriter iki kutuplu bir dünya yaratmıştır (Plattner, 1995: 53). Latin Amerika ülkelerinden Peru’da 1962’de askerin seçim sonuçlarını değiştirmesi ile ikinci ters dalga başlamıştır. 1962’de Peru’da, 1964’de Brezilya ve Bolivya’da, 1966’da Arjantin ve 1972’de ekvatorda sivil yönetimler askeri darbelerle devrilmiştir. Demokrasi; Yunanistan’da 1965 kral ve 1967 askeri darbesi ile Türkiye’de ise 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri ile sekteye uğramıştır. 1960’larda demokratlaşan çoğu ülkeye(Jamaika, Trinidad, Tobago, Malta, Barbados, Mauritius) ev sahipliği yapan Afrika’da demokratik kırılmalara sahne olmuştur. 1966 askeri darbesi ile demokrasi kırılması yaşayan Nijerya bağımsızlıklarından sonra otoriter yönetim eğilimi gösteren 33 Afrika ülkesi arasındaki yerini almıştır. Demokratik çizgiyi koruyabilen tek Afrika ülkesi Bostwana olmuştur (Huntington, 1996: 15-17).

Özetlersek ikinci demokratik dalga, sonrasında ters yönlü bir kapanma getirmiş 1962’lerde sayısı 13’lerde olan darbe iktidarları 1975’te 38’e kadar çıkmış ve var olan demokrasilerin %30’u otoriterleşmiştir. Bu gidişat Latin Amerika ülkelerinde bürokratik otoritarizm teorisini yaratmakla kalmamış, gelişmekte olan ülkelere demokrasinin uygulanabilirliği konusunda umutsuzluk ve gelişmiş ülkelere demokrasinin işlerliği konusunda endişe oluşturmuştur (Huntington, 1996: 16-18).

Ancak demokrasi sonsuz bir döngü içerisinde sürekli evrilmiş her anti-demokratik kırılma yeni demokratik adımların habercisi olmuştur. Demokratik karanlıklar aydınlıkların habercisi olmuş her kırılmadan sonra yeni bir demokratik dalgalanma meydana gelmiştir. Anti-demokratik dalga bitti demeden yeni bir demokrasi dalgası 1974’de filizlenmiştir.

2.1.4.3. Üçüncü Demokratlaşma Dalgası

1974’de Portekiz’de faşist diktatörlüğün sonu gelmiş ve devam eden on beş yıl içerisinde Avrupa, Asya ve Latin Amerika’da 30 ülkede otoriter yönetimler gücünü yitirmiş ve demokratik rejimler hak ettikleri yeri almıştır. Demokrasi hızla yayılarak küresel boyutlara ulaşmıştır. Portekiz’den kısa süre sonra Yunanistan’da Karamanlis başkanlığında sivil bir iktidar yönetimi devralmış ve Kasım 1974 seçimleri demokrasinin kalıcılığı yönünde sonuçlanmıştır. 1975’te İspanya’da¹⁶ 36 yıllık demokratik kesinti -onaylanan yeni anayasa ile- 1979 parlamento seçimleri ile sona ermiştir. 1970’lerin sonlarında Latin Amerika ülkelerindeki askeri yönetimlerin iktidarına, yeni anayasalar ve kurulan sivil yönetimler ile son verilmiştir. Brezilya 1974’de, Arjantin 1983’de, Uruguay 1984’de, Ekvator 1977-1979, Peru 1978-1980, Bolivya 1978-1982 yılları arasında askeri yönetimlere son verilerek demokratikleşme eğilimleri gerçekleşmiştir.

Bu dalga Asya ülkelerini de etkisi altına almış ve olağanüstü hal ile yönetilen Hindistan 1977’de, Türkiye 1983’de, Kore 1987’de, Tayvan ve Pakistan 1988’de demokrasiye geçmiştir. 1980’lerin sonu 1990’ların başında bu dalganın içine komünist dünya ülkeleri de birer birer çekilmeye başlanmıştır. 1989 yılında başta Macaristan olmak üzere, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya, Moğolistan ve Bulgaristan’daki komünist rejimler seçimlerle değişerek, liberalleşme hareketleri yaşamıştır. Komünist rejimlerin ansızın çöküşü 1945’te başlayan soğuk savaşında sonunu getirmiştir (Plattner,1995:53).

1988’de Meksika, 1988’de Şili, 1983’de Grenada, 1989’da Panama, 1990’da Nikaragua ve Haiti’de var olan askeri rejimlerin yerine demokratik rejimler benimsendi. 1970’lerde İspanya, Portekiz, Hindistan ile başlayan dalga; 1980’lerde

¹⁶1977 de İspanya da Fransisco Franco’nun ölümü akabinde gerçekleşen ilk serbest parlamento seçimleri geçiş dönemi başbakanı Adolfo Suarez’e iktidarına devam olanağı tanımıştır. %34.9(167 sandalye) oyla ılımlı Demokratik Merkez Birliği, %29.4 (118 sandalye) oyla Sosyalist Parti, %9.3(20 sandalye) oyla Komünist Parti ve %8.4(16 sandalye) oyla sağcı Alianza Popular mecliste temsil şansı bulmuşlardır (Linz, 1995:149).

Latin Amerika ülkelerinin büyük bölümünde de etkisini hissettirdi ve 1980'lerde Filipinler, Kore, Tayvan, Pakistan gibi Asya ülkelerini, Sahra altı Afrika'yı ve Orta Doğu'yu da içine alarak genişledi (Plattner,1995: 54-55).

Avrupa'dan başlayarak Asya'yı, Latin Amerika'yı kaplayan, Sovyet Bloğu'nu sallayıp, diktatörleri yıkan, bu dalga sonucunda 1990'larda insanoğlunun %39'u hür toplumun üyeleri haline geldi (Huntington, 1996: 18-22). Freedom House "Dünyada Hürriyet"adlı 1992 tarihli araştırmasında 1991 yılı itibari ile 75 ülkeyi "hür", bağımsız ülkelerin yarısına tekabül eden 89 (20 yıl öncesinin iki katı) ülkeyi de demokratik saydı. Buda demokraside yayılma ve büyüme iddasında Huntington'u destekleyen bir kanıt olarak görüldü (Diamond ve Plattner, 1995:9).

Huntington'a (1996:29-30) göre bu üç siyasal dalganın mümkün dört açıklaması olabilir. İlki, "Tek Sebep" ilkesidir; buna göre toplumları etkileyebilecek büyüklüğe ve öneme sahip tek bir olay gerçekleşir. 1945-1946'da Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşen demokratlaşma hareketlerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefiklerin zaferine bağlanması buna örnek gösterilmiştir. İkincisi "Paralel Gelişmeler" ile ifade edilmiştir. Buna göre bağımsız değişkenlerde yaklaşık aynı zamanlarda değişim gerçekleşir. Farklı ülkeler bu bağımsız değişkenler karşısında belli demokratik hazır bulunuşlulukla benzer sonuçlar yaşanmıştır. Üçüncüsü "Çığlaşma" olarak ifade edilmiştir. Çığlaşma farklı ülkelerde farklı değişkenlerin aynı sonucu doğurmasıdır. Dördüncüsü "Moda İlaç" olarak açıklanmıştır. Moda ilaç, farklı ülkelerde farklı sebeplerden dolayı ortak bir tepkinin oluşmasıdır. Huntington (1996:29-32), bir çok ülkenin, farklı sorunların çözümü için aynı rejim dönüşümünü tercih etmesini moda ilaç olarak yorumlar. Türkiye'de de parlamenter sistemden kaynaklandığı iddia edilen sorunların sonlanması amacı ile başkanlık sistemine geçilmiştir. Bu geçişte moda ilaç etkisi kapsamında yorumlanabilir.

Demokrasiye geçiş sebeplerini belli değişkenlere ya da kesin bir zamana bağlamak doğru değildir. Demokrasi genel olarak zengin ülkelerde görülmüş olsa da demokrasi için zenginlik ön koşul değildir. Elbette bütün zengin ülkeler demokratiktir denilemez. Benzer şekilde Protestanlık da demokrasinin yükselişi ile olumlu ilişkiye sahiptir. Ancak bundada çift yönlü bir bağ iddia edilemez (Huntington,1996: 33). Ülkelerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzey mevcut sistemin sorgulanmasında etkilidir. Ancak her ekonomik durgunluk sonrası sistem değişikliği yaşanır ya da demokrasi gelecektir denilemez. Demokrasi birçok değişkenle iç içe geçer. Ancak

demokrasinin geçeceği güzergâhlar, yolların kalitesi, insanları, kültürleri farklı farklı olacaktır. Huntington (1996: 39-42), demokrasilere geçiş süreçlerini, ülkelerin rejim değişikliklerine bakarak açıklamaya çalışır.

2.1.5. Demokrasiye Geçişte Yaşanan Sorunlar

Huntington'a (1996:202-203) göre üçüncü dalgada demokrasiye geçişler gerçekleşmede kaliteli bir demokrasi hedefine varılamamış hatta demokraside geri dönüşler yaşanmıştır. Üçüncü Demokrasi Dalgası'nda demokrasiye geçen ülkelerden ilk geri dönüşler Afrika'da Sudan (1989) ve Nijerya'da (1984) gerçekleşmiştir. Bu geriye dönüşlerin gerçekleşmesinde demokrasiye geçişte yaşanan sorunlar etili olmuştur. Huntington (1996:202-203) demokrasiye geçişte yaşanan sorunları "Geçiş Sorunları", "Bağlamsal Sorunlar" ve "Sistemsal Sorunlar" olarak tanımlamıştır.

2.1.5.1. Geçiş Sorunları

Otoriter yönetimden demokrasiye geçişin yaşandığı ülkelerde, demokrasiye uygun anayasa yapılmaması ve demokratik olmayan kanunların düzenlenmesi, seçim sistemi oluşturulmaması, demokrasi karşıtlarının yönetimden temizlenememesi, ordunun siyasetten uzak tutulamaması ve otoriter yönetimde gerçekleşen insan hakları ihlallerinin engellenememesi demokrasinin pekiştirilmesinde yaşanan geçiş sorunlarını oluşturur.

Geçiş sorunları çözüme kavuşturulamadığında otoriter yönetimlere geri dönüşler yaşanmaktadır. Nijerya ve Sudan'da askerinin siyasetten uzak tutulamaması sonucu asker yine darbe gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu darbeye, iktidarın becerisizlikleri, yolsuzlukları, ekonomik ve güvenlik noktasındaki eksiklikleri gerekçe gösterilmiştir. Türkiye'de askeri liderlerin sivil lider sıfatı ile demokrasiye yön verdiği durumlarda yaşanmıştır. Kenan Evren'in 7. Cumhurbaşkanı sıfatı ile demokrasiye yön vermesi buna örneklerdendir. Demokrasilerde meşruluk, ideolojik siyasi temsilin yanı sıra ekonomik ve askeri güç açısından da üstünlük beklentilerine cevap vermelidir (Plattner, 1995: 58-59).

2.1.5.2. Bağlamsal Sorunlar

Toplumun sosyal, kültürel, ekonomik hazır bulunuşluluk düzeyi demokrasiye geçişte sorunlar yaşanmasının nedenlerindedir. Demokrasinin eğitimli nüfusa, bilinçli orta sınıfa ve demokratik kültüre sahip olmayan yoksul ülkelerde sürdürülmesi zordur (Plattner, 1995:61). Ülkeden ülkeye elbette farklılıklar gösterecek olsa da

ekonomik olarak kendini gerçekleştirmemiş ülkeler demokrasiye geçişlerde bağlamsal noktada önemli sorunlar yaşayacaklardır. 1970 ve 1980'lerde gerçekleşen üçüncü dalgada demokratlaşan ülkelerin yaşadığı bağlamsal sorunları Huntington (1996:246);

- *Büyük çaplı isyanlar (El Salvador, Guatemala, Peru, Filipinler),*
- *Etnik/cemaatçi çatışmalar (Nijerya, Sudan, Türkiye, Hindistan, Romanya, Pakistan),* Afrika gibi sosyal plüralizm yüksek toplumlarda demokrasi ile gelen özgürlükler etnik rekabeti ateşleyerek siyasal dağılma tehlikesi (Nijerya, Burundi) geçirebilir hatta tehlikeli boyutlara ulaşabilir (Ake, 1995:103).
- *Aşırı yoksulluk (Bolivya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Hindistan, Pakistan, Peru, Filipinler),*
- *Kronik Enflasyon (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Nikaragua, Peru),*
- *Büyük dış borç (Nijerya, Peru, Arjantin, Filipinler, Brezilya, Macaristan, Polonya, Uruguay),*
- *Terörizm (Türkiye, İspanya),*
- *Devletin ekonomiye aşırı müdahalesi (Arjantin, Brezilya, Peru, Türkiye, İspanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Hindistan, Moğolistan, Filipinler)*

şeklinde listelemiştir.

2.1.5.3. Sistemsel Sorunlar

Sistemsel sorunlar, Demokrasiye geçmiş ülkelerde sistemin işleyişinden kaynaklı (ekonomik-siyasal karar almada tıkanma gibi) sorunlar yaşanması olarak tanımlanır. Sistemin meşruluğunun sorgulanmasında yönetimin performansı etkin rol alır. Türkiye'de olduğu gibi sistemin eksikliklerinden kaynaklandığı düşünülen bir performans- istikrar sorunu yaşanıyorsa halk bu sistemin yine demokratik başka bir sistem ile değiştirilmesini referandum ile onaylayabilir.

Demokrasilerde anti-demokratik kırılmalar görüldüğü gibi gelişime ayak uydurmak adına reform hareketleride karşımıza çıkar. Demokrasiye geçişte ya da demokrasinin kaliteli bir şekilde uygulanmasında sorunlar yaşayan ülkelerde sistem değişikliği talepleri gündeme gelir. Siyasal düşüncede varolagelen fikirler şekillenir, yönetim sistemleri sürekli değişip dönüşür. Küreselleşme ve hızla değişen dünya düzeninde ülkelerin yönetim sistemleri de canlı organizmalar gibi değişim taleplerine sessiz kalamayıp şekil değiştirerek dönüşüme ayak uydurmaya çalışırlar. Genel olarak

Batı Avrupa’da parlamenter sistemlere yönelik görülürken; Türkiye’de olduğu gibi Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan gibi ülkelerde batılı demokrasilerin etkisinde kurulan parlamenter sistemlerden, başkanlık sistemlerine geçişlerle de karşılaşmaktadır.

2.1.6. Demokratik Hükümet Sistemleri ve Üçüncü Dalga

Bilgi çağının getirisi küresel dünyada demokrasi, öncelikle kent-devlet ölçeğinden ulus-devlet ölçeğine kaymıştır. Heterojen çok uluslu toplumlarda çok partili siyasal hayat gerekliliği doğmuş, parçalı toplumlarda anayasal demokrasilerin gelişmesi adına azınlık haklarının korunması önem kazanmıştır. Güç faktörlerinin artışı ve siyasal alana dâhil olan STK, uluslararası kuruluşlar, illegal organizasyonlar, birçok ülkede yeni partiler hatta askeri otorite, medya gibi yeni odaklarla iktidarın paylaşılması gerekliliği doğmuştur. Evrensel demokrasi anlayışının çerçevesinde; yaşanan yönetim güçlüklerinin çözümü ve yönetimde şeffaflığın sağlanması için çözüm yolları üretmek gerekmiştir. Hızlı teknolojik gelişmeye paralel nüfus miktarının hızla büyümesiyle artan hizmet taleplerinde etkililik ve yeterlilik ön plana çıkmıştır. Nüfus miktarının hızla büyümesi nedeni ile devlet kontrolünde zorluklar artmıştır. Üçüncü demokratikleşme dalgası; yerel ve özerk yönetim taleplerinde artış, ulus devlet anlayışında parçalanma eğilimini beraberinde getirmiştir (Yavuz, 2000: 18).

Globalleşme, ulusal egemenliğin ve paralelinde ulus devlet anlayışının altını oymaya devam etmektedir. Ülkelerin globalleşme ile egemenliklerinden tavizler vererek ve sınırsız bir dünya oluşturacağı inancı da bu parçalanma eğilimiyle gelişir (Toffler ve Toffler,1995: 33).

Hükümet sistemleri yasama ve yürütme kuvvetlerinin tasarlanması bakımından; kuvvetler ayrılığı ya da kuvvetler birliği esasına göre demokratik hükümet sistemi ya da demokratik olmayan (otoriter-totaliter) hükümet sistemleri olarak sınıflandırılır. Yönetim sistemlerinin demokratik meşruiyetinin ilk kaynağı elbette ki serbest, gizli, eşit, adil ve barışçıl yöntemlerle yapılmış seçimlerdir. Akabinde yönetim sistemlerinin sınıflandırılmasında; yasama-yürütme erklerinin oluşum biçimleri ve yetki paylaşımları, anayasal konumları ve yetki bakımından ayırt edici noktaları, birbirlerine etkileri, dengeleme ve durdurma güçleri dikkate alınır. Bir

ülkedeki siyasal sistem, siyasal partilerini, seçim sistemlerini, o ülkenin tarihini, sosyolojik ve ekonomik özelliklerini de içine alan geniş bir kavramdır.

Demokratik hükümet sistemlerinin sınıflandırılması genel olarak yasama ve yürütme erklerinin gücünün sınırlandırılmasına bağlı olarak değişir. Yargı erki yasama ve yürütmenin sınırlandırılmasında oynadığı anayasal denge ve kontrol rolü dışında pek dikkate alınmaz. Hangi hükümet sistemi benimsenmiş olursa olsun, hukuk devletinin gerçekleşebilmesi için yargının mutlak olarak bağımsızlığı esastır. Yargının temel amacı yönetilenleri idare karşısında korunur. Yargı siyasi nitelikte olmadığından yasama ve yürütmeden bağımsız olarak örgütlenir (Yavuz, 200:127-129;Özbudun, 2005: 326-330; Huntington, 2002:105-157; Gözler, 2010: 82-111;Eryılmaz, 2013:213).

Kuvvetler ayrılığı; devletin üç temel fonksiyonu olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargının değişik yollardan göreve gelmesi ve aralarında “frenler ve dengeler” bulunan farklı organlar tarafından yürütülen çağdaş sistem yaklaşımı olarak ifade edilir. Montesquieu’ya (2005:330-340) göre kuvvet ancak kuvvetle durdurulabilir. Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı en iyi yönetim biçimi, kuvvetlerin birbirinden ayrılarak dengede tutulduğu yönetim biçimidir. Montesquieu (2005:330-340), yargının da kuvvetler ayrılığında değerlendirilmesini savunur. Aksi takdirde yasama ve yargı birlikteliği sonucu hak ve hürriyetlerde keyfîlik; yürütme ve yargı birlikteliğinin sonucunda ise baskıoluşabileceğini savunur. Eşit kuvvetteki bu üç fonksiyon arasındaki denge-fren mekanizması özgürlüklerin teminatı olarak belirtilir. Denge-fren mekanizması, uzun süreli gelişiminin akabinde tarihte ilk kez Amerika Birleşik Devletleri anayasası ile yazılı olarak kabul görür (Yavuz, 2000:128-131; Wiesner-Hanks, 2012:519).

Kuvvetler ayrılığı kuvvetlerin sert ayrılığına ve kuvvetlerin yumuşak-dengeli ayrılığına dayalı olarak iki farklı şekilde gerçekleşir. Kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan hükümet sistemine Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan “Başkanlık Sistemi”, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına ve işbirliğine dayanan hükümet sistemlerine ise İngiltere’de uygulanan “Parlamentar Sistem” örnek gösterilebilir. Parlamentar sistemi ve başkanlık sistemini ayırt etmedeki temel faktörlerden biri yürütmenin yasamaya karşı sorumluluğudur (Yavuz, 2000:369,128;Turhan, 1989: 21;Bağce, 2016:21). Yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olduğu durumlarda parlamenter

sistemlerden, yasamaya karşı sorumsuz olduğu koşullarda ise başkanlık sisteminden bahsedilir.

Kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter, başkanlık ve yarı-başkanlık¹⁷ sistemleri özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi anlayışına bağlı sistemlerdir. Fakat bu sistemler uygulamalarına göre farklılıklar arz ederler. İngiltere ve İngiliz Uluslar Topluluğu'na bağlı ölkelerde uygulanan parlamenter sistem, Kara Avrupası ölkelerinde uygulanan parlamenter sistemden farklıdır. İngiltere ve İngiltere'den etkilenmiş sistemlere “Westminster modeli” denmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan başkanlık sistemi de, Latin Amerika ölkelerinde ve Afrika ölkelerinde uygulanan başkanlık sistemlerinden farklıdır. Aynı sistemlerin ölkelere göre farklılık arz etmesinde, demokrasinin gelişiminde olduğu gibi kültürel alt yapı, sosyal ve siyasal birikim, gelişmişlik düzeyleri, toplum yapısı vb. etkenler etkili olur (Turhan, 1989: 180-187; Linz, 1995:143-150).

Biz çalışmamızda önce kısaca parlamenter sistemi ve başkanlık sistemini açıklayacağız. Bu sistemlerin tarihi süreçlerini, asli unsurlarını ve ölkeden ölkeye siyasal kültürlere göre değişim gösteren tali özelliklerini belirteceğiz. Her iki demokratik sistemin savunucularının yorumlarına ve sistemlere yöneltilen eleştirilere ve sistemlerin vurgulanan sorunlarına da değineceğiz.

¹⁷Yarı-başkanlık sistemi ise demokratik hükümet sistemleri arasında sayılmakta fakat sert kuvvetler ayrımı ilkesinin tam olarak gerçekleşmediği gibi yumuşak kuvvetler ayrılığının da tam anlamıyla söz konusu olmadığı bir örneği teşkil etmektedir. Çalışmamızda yarı-başkanlık sistemine değinilmeyecek, başkanlık sistemi ve parlamenter sistemin tercih edilen ve edilmeyen yönleri üzerinde duracağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTER VE BAŞKANLIK SİSTEMLERİ

3.1.PARLAMENTER SİSTEM

Parlamento asıl kökeni İtalyanca olup yasa çıkarma yetkisine sahip meclis veya meclislerdir. Bir başka yaklaşıma göre ise Fransızca ‘parler’(konuşmak) fiili ile ‘mentir’- yalan söylemek (Wikipedia, agis, 2017) fiilinin birleşiminden doğan ‘parlamento’ şeklini almış kavramdır. Konuşmak veya konuşulan yer veya mekân anlamındaki parlamento, belli yetkilerle donatılmış organların kararlar aldıkları, yasalar çıkardıkları yapıdır. Parlamentonun tarihini, eski Yunan polis devletlerine kadar götürmemiz mümkündür. Zira antik site devletleri kendi kendini yöneten, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların oluşturduğu en küçük, demokratik bir yönetsel birim olarak demokratik uygulamanın ilk örnekleridir.

İngiltere’de Magna Carta¹⁸’nin 1215’te kabulüyle başlayan tarihi süreç içerisinde 1295 yılında “Model Parlamento” adıyla oluşturulan Temsilciler Meclisi ile parlamenter sistemin ilk çekirdeği oluşmaya başlar. 18. yüzyılın ortalarına doğru parlamenter monarşi İngiltere’de tecrübe edilmiş ve daha sonra bütün Avrupa’ya yayılır. Sistemin temel amacı mutlak monarşiye ve değişmez hükümdarlara karşı çıkmak, halkı temsil etmek ve yasama gücünü halk temsilcileri ile kuşanarak iktidarı denetleme imkânına sahip olmaktır. Parlamenter sistem, bugün başta İngiltere olmak üzere özellikle Avrupa ve dünya genelinde en çok tercih edilen anayasal sistemlerin başında yer almaktadır (Bağcı,2016:16,25).

Dar anlamda, demokratik açıdan en meşru kurumun parlamento olduğu parlamenter sistem, meşruiyetini halktan alan parlamenterler/temsilciler aracılığı ile iradesini sergileyen anayasal düzendir. Toplumsal sözleşme kapsamında yönetimde ortaklık esasına dayanır. İdeal anlamda parlamento, siyasi sistemin bütünlüğünü

¹⁸ 1215 yılında Haçlı Seferleri sırasında ve Fransa savaşlarında talep edilen vergiler nedeni ile yüksek soylu tabaka kralın gücünü sınırlayan bir antlaşmayı krala zorla kabul ettirmiş ve Magna Carta oluşmuştur. Tarihsel olarak birey hakları ve demokrasinin temeli olarak nitelendirilen bu anlaşma başlangıçta halka hemen hemen hiç atıfta bulunmamıştır. Sadece kralın yüksek soylu baronların üzerindeki özellikle para talep etme gücüne getirilen bir sınırlamadır. 13.yy sonlarına doğru yüksek düzey soylular ve din adamlarından oluşan danışmanlar kurulu kral tarafından daha alt rütbeli şövalyeleri ve bazı kentlerin temsilcilerini de kapsayacak şekilde genişletildi. Zamanla bu danışmanlar kurulu yavaş yavaş parlamento adı verilen daimi temsilciler organına dönüştü. Zaman içerisinde ise bu temsilciler grubu Magna Carta’ya dayanarak vergileri ve kanunları onaylama hakkına sahip olduğunu iddia etti. Hatta İngiltere-Fransa Yüzyıl savaşları (1337-1453) gibi önemli savaşlarda parlamento, kral karşılığında bir şey vermedikçe parlamento vergi kararını reddetmesiyle ifade edildi (Wiesner-Hanks, 2012:136,137).

oluşturmada, rejim politikaları için halkın desteğini harekete geçirmede ve rejimi meşrulaştırmada önemli bir rol almaktadır. Kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulandığı bu sistem; yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak, dengeli ve işbirliğine dayanan temsili idare şeklidir (Turgut, 1998: 32; Linz, 1995:144).

Parlamentarizm, parlamenter rejim veya parlamenter hükümet olarak ifade edebileceğimiz sistem; hukuken ve siyaseten sorumsuz devlet başkanının başkanlığında, yürütme organı ile yasama organı arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak olduğu, organlar arasındaki hukuki ilişkinin eşitlik ve dengeye dayandığı temsili demokrasi rejimidir. Yumuşak kuvvetler ayrılığı sisteminde, yasama ve yürütme kuvvetleri birbirinden yumuşak bir şekilde ayrılır. Yasama ve yürütme yetkileri kural olarak iki ayrı organa verilmiş olmakla birlikte bu organlar birbirinden tam olarak bağımsız olmayarak karşılıklı işbirliği, etkileşim ve iletişim halinde işlev gösterirler. Bu sisteme, “kuvvetlerin işbirliği (collaboration des pouvoirs)” sistemi de denilir (Gözler, 2010:587-588). Bu erkler karşılıklı olarak birbirinin hukukî varlığına da son verme imkânına sahip olduklarından işbirliği içerisinde çalışma eğilimi görülür.

Gözler’de (2010:589) parlâmenter sistemi, “yürütme iktidarının yasama iktidarından kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi tipi” olarak tanımlar. Tanım doğrultusunda iki temel özellikten ilki; hükümet yasama organından kaynaklanır yani yasama organı tarafından seçilir; ikincisi de hükümet yasama organına karşı sorumludur. Buna ek üçüncü bir özellik de yürütmenin “devlet başkanı”, ve “bakanlar kurulu” olarak ikili yapıda olmasıdır.

Genel olarak ifade edersek parlamenter sistem;

- **Yürütmede iki başlılık:** Yürütmenin bir kanadı bakanlar kurulu ve başbakanken diğeri devlet başkanı; kral veya cumhurbaşkanıdır.
- **Devlet başkanının siyasal sorumsuzluğu:** Siyaseten sorumsuz sembolik yetkiler, devlet başkanı işlemlerinde karşı imza yetkisi kime aitse işlemleri o gerçekleştirir, yetki ona aittir ve siyaseten sorumluluk onundur.

- **Bakanlar kurulunun yasama organına karşı siyasal sorumluluğu**¹⁹ : Bakanlar kurulu göreve başlaması için yasamanın güvenoyunu almalıdır.
- **Yürütmenin yasamayı feshi:** Cumhurbaşkanı ve başbakanın gerekli durumlarda parlamentoyu feshetme yetkisi bulunur.

şeklinde belirtebiliriz. Ancak parlamenter sistemin başbakan ve devlet başkanı olarak iki başlı yapısı esas gösterilmekle birlikte Linz'e (1995:144) göre parlamenter sistemde tek meşru kurum parlamentodur ve hükümetin otoritesi parlamento güvenine dayanır.

Parlamenter sistem için zikredilen tali özelliklerden biri yürütme organının fesih yetkisidir. Fesih yetkisi; yasama ve yürütme arasındaki dengenin sağlanmasında önemli araçlardan birisidir. Hükümet ve parlamento arasındaki olası bir uyuşmazlık durumunda anlaşmazlığın halk tarafından çözülmesi tercih edilir. Belli bir süre için seçilen meclisin, yürütme ile yaşanan uyuşmazlığının çözüme kavuşmaması durumunda, görev süresi dolmadan meclis seçimlerinin yenilenmesi kararı neticesinde varlığına yürütme tarafından son verilmesi durumudur. Bu yetkin bazı ülkelerde devlet başkanı bazı ülkelerde ise hükümet başkanı tarafından icra edilir. Başkanlık sisteminden farklı olarak aynı kişinin yasama ve yürütme organında aynı anda görev alabilmesi sistemin bir diğer tali özelliğidir. Dünya üzerinde birçok ülkede uygulanmakta olan Parlamenter sistemler tek bir tip olmayıp, toplumların yapısal özellikleri, siyasal alt yapıları, kültürel özelliklerine göre bu tali özelliklerde değişiklik göstermektedir.

Parlamenter sistemlerde, yukarıda saydığımız tali özelliklerde benzerliklerin yanısıra farklılıklar da bulunur. İngiltere ve Hollanda gibi parlamenter monarşilerde devleti temsil makamında veraset kuralları gereği kral veya kraliçe bulunurken; Almanya gibi parlamenter cumhuriyetlerde ise devleti temsil edecek devlet başkanı parlamento tarafından demokratik usullere göre belirlenmektedir. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi tali özellik uygulamaları ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte önemli olan parlamenter sistemde bir kişinin aynı anda milletvekili, bakan veya başbakan olabilmesidir. Sistemde kuvvetler aynı anda paylaşıldığından parlamenter sistemde kuvvetler ayrılığı yumuşak olarak nitelendirilir. Üçüncü bir tali özellik;

¹⁹ Belirtmek gerekir ki Almanya'daki başbakanın, kabinesini bireysel bakanların parlamento tarafından onaylanmasına gerek olmaksızın seçtiği başbakanlık demokrasisine benzer kurumlara yol açabilecek bazı eğilimler vardır (Linz, 1995:153-154).

bakanlar kurulunun parlamentonun çalışmalarına, kanun tasarısı sunarak katılma hakkıdır (Gözler, 2010:594-596).

Kısaca parlamenter sistem; yürütmeye çift başlılık, cumhurbaşkanının siyasal sorumsuzluğu, bakanlar kurulunun sorumluluğu ve yürütmenin yasamayı fesih hakkı olarak başlıca dört özelliğe sahiptir. Dört çeşit parlamenter sistemden bahsedilebilir; monist, düalist, aklileştirilmiş ve çağdaş parlamenter sistemler. Kısaca bu dört çeşit parlamenter sistemi açıklayacak olursak; Cumhurbaşkanının aktif politikanın dışında kaldığı, gerçek parlamenter sistem olarak nitelendirebileceğimiz model tekçi (monist) parlamenter sistemdir. Devlet başkanının sembolik yetkileri aşarak, mutlak bir fesih hakkına²⁰ sahip olduğu sistem düalist parlamenter sistemdir. Siyasi yaşamın tamamının hukuk kuralları paralelinde işlediği sistem aklileştirilmiş parlamenter sistemdir. Yürütme organının daha aktif olduğu model ise çağdaş parlamentarizm olarak tanımlanabilir (Gözler, 2010:589-604).

Parlamenter sistemde yürütmenin icra yetkileri başbakan ve kabinesine aittir. Devlet başkanı icra yetkisine sahip olmayıp bazı sembolik yetkilere sahiptir. Parlamenter monarşilerde devlet başkanı hanedanın dışına çıkmayarak irsî olarak belirlenirken, parlamenter cumhuriyetlerde devlet başkanı yasama organı tarafından seçilir ve yürütmenin ilk kanadını temsil eder (Gözler, 2001: 47-78). Aynı şekilde yasama içerisinde belirlenen yürütmenin ikinci kanadını teşkil eden kabine yine parlamento içerisinde belirlenir. Başbakan hukukî statüsü itibarıyla diğerleri gibi bir bakan olup sadece “eşitler arasında birinci (primus inter pares)” durumdadır. Ancak bu konumu sadece hukukî planda kalmış, siyasî planda başbakan bakanlardan çok daha önemli bir konuma gelir. Fiilî olarak, başbakan ile bakanlar arasında eşitliğe değil, hiyerarşiye dayanan ilişki vardır. Bakanlar başbakanın otoritesi altında olup atanmaları, görevden alınmaları tamamıyla başbakanın iradesine bağlıdır (Gözler, 2010:590).

Avrupa Birliği sürecinin etkileri kapsamında Avrupa ülkelerinde parlamenter sistem hâkimiyeti görülmektedir. 28 adet Avrupa Birliği ülkesinden 23’ü parlamenter sistem, 4’ü yarı-başkanlık sistemi ile yönetilirken yalnızca Kıbrıs’ta başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Ayrıca buna ek olarak dünyada yarı-başkanlık sisteminden

²⁰Hiçbir koşula bağlı olmaksızın, tek başına isteği zaman, parlâmentoyu feshetme hakkı.

parlamentar sisteme geçişler artmaktadır²¹. Yalnızca Avrupa’da değil tüm dünyada egemen olan ve tercih edilen yönetim sisteminin parlamentar sistem olduğu görülmektedir. Freedom House 2016 raporlarında 199 ülkenin 86’sı parlamentar, 41’i yarı başkanlık ve 59’u başkanlık ve 13 ülke ise diğer kategorisinde sınıflandırılmıştır (Bağce, 2016: 16-27). Linz (1995:143) “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri” makalesinde 1970’lerde İspanya gibi örneklerde otoritarizmden demokrasiye geçişte tercih edilen parlamentar hükümet şeklinin bu geçişe büyük ölçüde yarar sağladığını belirtmiştir. Buna ek olarak istikrarlı demokrasilerin büyük çoğunluğunun yürütme gücünü yasama organındaki çoğunluktan alan ve bu çoğunluğa dayanarak ayakta duran parlamentar rejimler olduğunun altını çizmiştir.

Parlamentar sistemin özelliklerinde bahsettiğimiz üzere, yasama halk tarafından belirlenir ve parlamentar monarşiler haricinde yürütmenin iki kanadı da yasamanın seçimi ile gerek direkt oylama gerekse güvenoyu ile belirlenir. Ancak parlamentar sistemde cumhurbaşkanının halk tarafından parlamentodan ayrı olarak seçilmesi durumunda, cumhurbaşkanı yürütme içerisinde daha fazla rol almaya başlar ve parlamentar sistemden ayrışma başlar. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi tek başına sistemi yarı başkanlık olarak isimlendirmeye yetmez. Fakat Cumhurbaşkanı’nın, devlet başkanlığı görevine ek olarak hükümetin de başı olarak hareket etmesi durumu sistemi yarı-başkanlık rejimine sürükler (Bağce, 2016: 23).

Türkiye bu değişim sürecine şahit olmuş, 2007 referandumu ile cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmeye başlanmıştır. Akabinde de cumhurbaşkanı devlet başkanlığı görevine ek olarak hükümetin de başı olarak hareket etmeye başlamıştır. Hatta yürütmedeki başbakan ve bakanlar kurulu değişikliklerini cumhurbaşkanı gerçekleştirmiştir²². 2017 Nisan referandumu ile partili bir cumhurbaşkanı ile cumhurbaşkanının sembolik yetkilerine ek olarak siyasi tarafsızlığı da ortadan kaldırılarak sistem başkanlık rejimine evrilmiştir.

Parlamentar sistemde yaşanan bu değişim sürecinin sebepleri olarak; parlamentar sistemin eksiklikleri, yaşanan krizler, istikrarsızlıklar, piyasa sorunları

²¹Cumhurbaşkanına geniş yetkilerin tanındığı Moğolistan ve Polonya başbakanın yetki sorumluluklarının belirleyici olduğu parlamentar sisteme yönelirken; Kırgızistan 2010 referandumu sonucunda cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlayan anayasa değişikliği ile parlamentar sisteme geçmişlerdir (Bağce, 2016:23).

²²4 Mayıs 2016 da gerçekleşen Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan ve Başbakan A. Davutoğlu görüşmesinden sonra 64. Hükümetin başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun 5 Mayıs 2016 tarihinde başbakanlık görevini bırakması ve Binali Yıldırım’ın başbakanlık koltuğuna oturması örnek verilebilir(bbc, agis, 2019).

sayılabılır. Parlamenter sistemin taraftarı olmayanların sisteme eleştirileri, taraftarlarının sistem adına savunuları nelerdir? Sistem, demokrasinin kurulması ve pekişmesi açısından ne kadar esnek ve uygulanabilirdir? Parlamenter sistem demokraside hangi yönde dalga yaratmaktadır?

3.1.1. Parlamenter Sisteme Yöneltilen Eleştiriler ve Savunular

Parlamenter sistemin önde gelen savunucularından biri olan Linz, 1995 kışında yayınladığı “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri” makalesinde parlamenter sistemin hiçbir zaman ciddi krizler yaşamayacağını garanti etmez ancak istikrarlı bir demokrasi yaratmada başarılı olduğunu iddia eder (Linz, 1995;159). Özellikle derin siyasal husumetlerin ve çok sayıda siyasal parti yapılanmasının oluştuğu-oluşacağı uluslar için parlamenter sistemin demokrasi adına daha geçerli olduğunu vurgular. İktidar yapılanmasının parlamenter sistemde daha çeşitlenmiş olduğunu belirtir. Bu nedenle bütün parlamenter sistemlere genellemek mümkün olmasa da parlamentarizm demokrasinin kurulması ve pekişmesi açısından daha esnek ve uygulanabilir kurumsal temel sağladığını ifade eder.

Parlamenter rejimler derin etnik çatışma koşullarının yaşandığı Afrika ülkeleri örneklerinde olduğu gibi istikrarsız bir görüntü çizmiş olsa da Hindistan, Karayipler örneklerinde olduğu gibi aşırı etnik bölünmenin görüldüğü ülkelerde başarılı görülür. Parlamenter sistemin bu noktadaki avantajı, herhangi bir siyasi kriz anında ülkenin tekrar seçime gitmeye ihtiyaç duymadan hükümetin değiştirilebilmesidir. Açıktır ki, başbakan yahut kabinenin görevden uzaklaştırılması demokrasinin kendisinin sonu anlamına gelmez (Linz, 1995:144).

Tek meşru kurumun parlamento olduğu rejimde hükümetin otoritesi parlamento güvenine dayansa da bazı parlamenter rejimlerde parti liderlerinin çok öne çıkması, başbakanları başkanlara benzetmeye başlar. Ancak parlamenter sistemde parlamentonun feshi ve yeni seçimlere gidilmesi dışında başbakanlar milletvekillerini yani parlamentoyu geçerek doğrudan doğruya halka başvuramazlar. Doğrudan doğruya halk tarafından seçilen cumhurbaşkanları bu sistemde görülse bile sembolik rol ve yetkileri kapsamında başbakanla ciddi bir iktidar mücadelesine girişme imkânları yoktur (Linz, 1995:144).

Parlamenter sistemde bakanların konumları da, başkanlık sistemi kabine üyelerinin konumlarından farklıdır. Hatta başbakanların koalisyon ve azınlık

hükümetlerindeki konumları, başkanın kabine üeleriyle konumuna göre çok daha eşit durumdadır²³. Parlamenter kabinelerin bağımsız ve güçlü fikirlere sahip üeler barındırma ihtimali daha yüksektir. Kabine bakanları, hem başbakanın çalışma arkadaşlarıdır hem de kabinedeki görevleri sona erdiğinde parlamentodaki sandalyeleri baki olup geri dönebilirler. Kabine bakanları, başbakanı diğer parlamento üeleri gibi serbestçe parti grup toplantılarında yahut parlamentonun işleyişi içerisinde sorguya çekebilirler (Linz, 1995:143-154)

Linz, parlamenter sistemde, mutlak ve türdeş bir çoğunluğun desteğine sahip olunmadığı zamanlar istikrarsızlık olacağı eleştirisinde katılmaz. Bu zamanlarda sistem “ortakçı/ortaklıkçı²⁴ demokrasi” olarak kurumsallaşabilir. Hatta tarihte Venezüella ve Kolombiya’da elverişsiz koşullarda demokrasinin tekrardan inşa edilmesi sürecinde her ne kadar başkanlık sistemini öngören anayasalar yürürlükte olsa da başkanlık sisteminde görülen “kazanan her şeyi kazanır” sonuçlarını yumuşatabilmek adına belli başlı parti liderlerince ortaklıkçı²⁵ düzenlemelere başvurulduğu görülür. Bu tür düzenlemeler seçmen tercihlerini sınırlandırarak²⁶ sistem kurallarından sapmalara neden olsa da demokrasinin yeniden inşası, büyük koalisyonların kurulması ve birçok sözleşmenin yapılması gibi hedefler için gereklidir.

1977’de İspanya’da Fransisco Franco’nun ölümü sonrasında gerçekleşen ilk serbest parlamento seçimleri, geçiş dönemi başbakanı Adolfo Suarez’in iktidarına devam olanağı tanımıştır. %34.9(167 sandalye) oyla ılımlı Demokratik Merkez Birliği, %29.4 (118 sandalye) oyla Sosyalist Parti, %9.3(20 sandalye) oyla Komünist Parti ve %8.4(16 sandalye) oyla sağcı Alianza Popular mecliste temsil şansı bulmuşlardır. Parlamentoda farklı ideolojilerin temsil şansı bulması demokratik politikaya yeni giren gruplar arası kutuplaşmayı da azaltıcı etki yaratmıştır.

²³ Sert disiplinli partilerin ve yasama organında mutlak bir çoğunluğa sahip bir başbakan bulunduğu parlamenter sistemlerde başkanlık sistemine çok benzer şekilde gelişebilir. Özellikle medya etkisi kapsamında modern siyasette iktidarın kişiselleşmesi eğilimi, bakanların bağımsızlığını azaltmakla kalmayarak kabine hükümetinde birliktelik ruhu ve ortak sorumluluğu da zayıflatır (Linz, 1995:153-154).

²⁴ Çoğunluk yönetiminin yerini uzlaşmacı, ortak bir yönetim alır. Lijphart’a göre parçalanmış toplumlar çoğunlukçu demokrasi anlayışına dayandırılmazlar demokrasi adına doğru tercih ortakçı demokrasi olmalıdır. Ortakçı demokrasi teorisinin hitap ettiği etnik, dinsel ve dinsel azınlıklar sadece büyük gruplar değil, küçük bölünmüş, ayrılmış gruplar da olabilir (Sartori, 1993:258-259).

²⁵ Uzlaşma, görüşme ve iktidar paylaşımı gibi ortaklıkçı yöntemler; Kolombiya, Venezüela ve daha yakın zamanda Brezilya Başkanlık anayasalarında demokratik yönetimlerin yeniden kurulmasında önemli roller oynamıştır (Linz, 1995:159).

²⁶ Kolombiya örneğinde yapılan ortaklıkçı yöntemler seçmeni tercih hürriyetinden bir ölçüde yoksun bırakmıştır (Linz, 1995:159).

İspanya'nın parlamenter sisteminde gerçekleşen bu ortaklıkçı düzenlemeler halk tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir (Linz, 1995:148,159). Ancak Linz (1995:158,159), İspanya'da gerçekleşen bu seçimlerin parlamenter sistem değil de, başkanlık sistemi seçimleri olsaydı parlamenter sisteme kıyasla çok daha bölücü sonuçları olacağına işaret etmiştir Franco'dan bu yana İspanya, parlamentarizmin ılımlaştırıcı etkisini hissetmiş ve demokratik yönetimin pekişmesinde parlamentarizm etkin rol almıştır.

Linz (1995:148), Başkanlık Sistemi seçimlerinde meydana gelen kutuplaşmanın zorunlu bir sonuç olduğunu iddia etmez. Linz' e (1995:148-150) göre; kamusal oydaşma güvenli bir biçimde siyaset çizgisinin ortalarında yer alıyorsa ve aşırı partilerin sınırlı gücü açıkça belli ise, hiçbir aday, aşırıyla birleşmeye özen göstermez. Adaylar tek başlarına ve büyük ölçüde hitabet yarışması biçiminde yarışır. Bu ılımlık ve mevcut oydaşma şartları altında başkanlık kampanyalarının tehlikeli biçimde bölücü olması ihtimali uzaktır. Ancak Linz (1995:150-151), demokrasi kurma ve geliştirme aşamasında olan ülkelerde bu iyi koşulların nadiren bulunduğunu, aşırı kutuplaşmış çok-parti sistemlerinin bulunduğu yerlerde ise bu şartların bulunmadığını iddia eder.

Parlamenter sistemde başbakan hükümet sandalyelerinde otursa dahi parlamentonun da bir üyesidir ve genel kurulun bir parçası olarak görevine devam eder. Yasama meclisindeki arkadaşları ile yaklaşık bir eşitlik içerisinde bir araya gelir ve hatta parlamentoda partisinin küçük bir çoğunluğu olması ya da azınlık hükümetinin başında olması halinde parlamentodaki diğer düşüncelerden uzak kalmaz. Başkanlık sisteminde ise aksine devletin başı yasama üyeleri ile kendi şartları altında karşı karşıya kalır. Muhalefet liderlerinin başkanlık sisteminde belirsiz olan yerleri, Parlamenter sistemde yarı-resmi bir statüdedir. Muhalefet ve iktidar arasında yaşanacak anlaşmazlık ve gerginliklerde de devlet başkanı, çatışan taraflar üzerinde yatıştırıcı etki göstererek çatışmayı çözüme kavuşturulabilir (Linz, 1995:155-158).

Parlamenter sistemde hükümetin görev süresinin bir sınıra dayanmaması ona esneklik sağlayarak, gerektiğinde demokratik meşruiyet sınırlarında hükümet değişikliğini olanaklı kılarak, yaşanan değişimlere ayak uydurulması ve istikrarın sağlanmasını kolaylaştırır. Ayrıca ardışık iki seçim arası süre, iktidarın aşırı kullanımı önünde bir garantör görevi görürken azınlıklar için iktidar umudunu taze tutar.

Çoğunluk karşısında verilen sözlerin tutulmaması halinde de iktidarın sabit bir süresi olduğundan iktidarın değişme umudu demokrasiyi taze tutar. Parlamenter sistemde belli bir dönem sınırının olmaması başarılı ve yetenekli bir yöneticinin biriktirdiği “siyasal sermaye” ile onun dönemi sınırlanmaksızın devam edebilir. Parlamenter sistemde başbakan değişikliğine gidilmesi bir gerginlik ve hatta demokratik açıdan negatif bir durum yaratır. Ancak, aynı partiye mensup liderlerin parti birliğini koruma ihtiyacı ve önde gelen parti büyüklerine karşı gösterilen saygıdan iktidar paylaşılır hatta bırakılır²⁷. Rakip parti veya parlamento koalisyonlarında ise her zaman kendi yerine diğerinin geçebileceği ve çatışmaların yüksek maliyetli sonuçlar doğuracağı bilindiğinden iktidar paylaşılır (Linz, 1995:157-158).

Linz (1995: 175-183) “Parlamentarizmin Erdemleri” makalesinde ise herhangi bir parlamenter sistemin herhangi bir başkanlık sistemine göre demokrasiyi sağlamada daha elverişli olduğunu ya da daha iyi politik kararların alındığını ileri sürmez. İki yönetim tipi içinde kötü uygulama örneklerinin bulunduğu altını çizen Linz (1995:175), demokratik rejim tipi incelemelerinin uygulanan seçim sistemlerinden ayıramayacağı hususunda Horowitz’e katılır. Basit çoğunluk ve nispi çoğunluk ile iki adaylı ballotaj²⁸ yapılarını çözümler. Horowitz’in tek adaylı, dar bölge nispi çoğunluk seçimleri uygulanan Westminster tarzında parlamenter hükümet sistemlerinde de başkanlık sistemlerinde eleştirilen “ya hep ya hiç” olgusunun görülebileceği eleştirisinde bulunur. Linz (1995:176-177), kutuplaşmış yahut çok yönlü parçalanma gerçekleşen toplumlarda, oransal temsille çok partili alternatif koalisyonların oluşturulmasının bu tür tehlikelerin giderilmesini sağlayacağını altını çizer. Nisbi çoğunluk usulü uygulanan parlamenter sistemlerde başbakanın bir başkan gibi hatta başkandan daha çok güce sahip olmasının önüne, oransal temsil ile geçilebilecektir. Aksi takdirde disiplinli yapıya sahip bir partinin sandalyelerin mutlak çoğunluğu ele geçirmesi başbakanın eşitler arasında birinci hale gelmesini ve Amerika başkanından daha fazla yetkiye sahip olması anlamına gelecektir²⁹. Parlamenter ve başkanlık sistemlerinde sadece ideal tiplerin karşılaştırmasını yapan Linz (1995:177), parlamenter sistemde güçlü bir başbakanın durumunun mutlak

²⁷ Bakınız dipnot 20. Türkiye’de 05.05.2016 Başbakan değişikliği.

²⁸İki adaylı ballotaj; herhangi bir seçimde, adaylardan hiçbiri seçilmek için gerekli sayıda oy alamayınca seçimin yenilenmesi durumudur. Adaylardan hiçbiri mutlak çoğunluğu sağlayamaz ise en çok oyu alan iki aday, ballotaj anlamına gelen yeni bir seçime tabi olur ve mutlak çoğunluğu sağlayan aday kazanır (Horowitz, 1995:161-164)

²⁹İngiltere de Thatcher dönemi (Linz, 1995:177) olduğu kadar Türkiye de Menderes ve Erdoğan dönemleri başbakanların eşitler arası birinci olduğu dönemlere örnek oluşturur.

çoğunluğa sahip bir başkanın durumundan hukuki olarak farklı olduğunu belirtir. Parlamenter sistemde bir başbakan tökezlerse ya da kendi sorumluluğunu gerektiren bir durumda bulunursa parlamentodaki çoğunluk, anayasal bir krize kapı açmaksızın başbakanı güvenoyu ile düşürebilecektir. Ancak başkanlık sisteminde tökezleyen bir başkan karşısında yasama etkisiz kalacaktır. Arjantin de başkan Alfonsin veya Peru eski başkanı Alan Garcia başarısız bir hükümete başkanlık etseler de, makamda kalmayı başardıkları unutulmamalıdır (Linz, 1995:177).

Başkanlık sisteminde başkan kişisel olarak güvendiği kişilerden kabinesini seçer ve giderken kabinesinin de görevi sona erer. Bu da kabine üyelerinin idari ve siyasi deneyimlerinin kaybolması ya da bunlardan yararlanamama sonucu doğurur. Ancak parlamenter sistemde başbakan hali hazırda kabineden çıkar ve bakanlar yine (genel olarak) parlamento içerisinde belirlenir. İstikrarsız hükümetler kurulsa dahi kabine üyeleri önemli derece de deneyim kazanabilir. Başbakanlar hükümette daha önce hizmet etmiş bakanların biriktirmiş oldukları siyasal ve idari deneyimlerden faydalanabilir. Bütünsel olarak ele aldığımızda Linz (1995: 175-182); elbette sistemler üzerinde olasılıklar üzerine dayalı karşılıklı çözümleme yapmayarak daha fazla araştırmaya ihtiyacımız olduğunu kabul eder. Bununla birlikte parlamenter sistemlerin, çok partili siyasette meydana gelen belli bazı karmaşık sorunların çözümünde başkanlık sisteminden daha başarılı olduğunu ifade eder.

Horowitz' de (1990:162) Linz'e katılarak derin bölünmelerin ve çoklu parti yapısının görüldüğü toplumlardan endişe duyduğunu belirtir. Demokratikleşmekte olan bu toplumlarda kazananın her şeyi alması ve bunu sağlayan yapıların toplumda dışlayıcı sonuçlar doğurabileceğini ekler. Ancak bu tür olumsuzlukların en az başkanlık sistemi kadar parlamentoların anası sayılan, Westminster tipi parlamenter sistemlerde de görüldüğünü iddia eder. Horowitz (1990:162) Westminster tipi parlamenter sistemlerde toplumsal bölünmelerin daha derin yaşandığını ve baskın bir etnik grubun diğer grupları iktidar dışına itmesinin bu sistemde daha kolay olduğunu iddia eder. Örnek olarak Nijerya parlamenterizmini gösterir. Kuzeyden gelen bir etnik grubun 1960 sonrası iktidara tamamı ile sahip olmuş ve diğer tüm etnik grupları iktidarın dışına itmeyi başarmıştır. Bu nedenle Nijerya da 1979'da federal başkanlık sistemi, çoğunluğa sahip herhangi bir grubun parlamento kontrol ederek devleti ele geçirmesinin ve aşırı kutuplaşmanın önüne geçmek için tercih edilmiştir. (Horowitz, 1990:162). Etnik gerilimin başarı ile düzenlenmesinde ve uyuşmazlıkların

azaltılmasında federal sistem daha etkin görülmüştür. Federalizmin; iktidar paylaşımı ve kaynak dağılımı oranlarında, azınlık haklarının ve kültürel bütünlüğün sağlanmasında ayrıca iktidar döngüsünde etkin olduğu gerekçesi ile sistem değişikliği gerçekleştirilmiştir (Diamond, 1995:138).

Horowitz (1990:162-64), Afrika demokrasilerinin nefessiz kalmasının en büyük etkenini bölünmüş toplum yapısına eklenen parlamenter sistem olarak belirtir. Koalisyon hükümetlerinin ve uzlaşma iddialarının sadece parlamenter sistemde bulunmadığını, başkanlık sisteminde de uzlaşma ve koalisyon iktidarlarının kurulduğunun altını çizer. Asya ve Afrika'daki iktidarın kötüye kullanılmasında parlamenter sistemin payının altını çizer. Ayrıca Margaret Thatcher gibi güçlü başbakanlar güçlü bir başkan gibi kendi parlamenter kabineleri üzerinde egemen olabilmekte, değiştirip yeniden oluşturabilir. Parlamenter sistemde kazananın her şeyi kazanma ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtir. İktidarı devralan partiler genel olarak parlamentoda çoğunluğa sahip partilerdir. Ayrıca parlamenter sistemde sürenin belirli olmaması çoğunluğun desteğini yitiren iktidarın zamansız sorgulanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla ağır krizlere evrilmese bile çatışma rutinleşecektir (Horowitz, 1990:162-167).

Linz'in (1995:175-179) iddiası ise başkanlık sisteminin iktidar yarışında üçüncü partileri dışarıda bırakarak, sandalye çoğunluğu üreten *çoğunlukçu seçimlere* ve kazanan-kaybeden ayrışmasına, hükümet-muhalefet arasında keskin bölünmelere neden olduğudur. Linz (1995:179-183) başkanlık sistemini husumet yaratan demokrasiler olarak niteler. Horowitz (1990:167) ise bu olumsuz durumların parlamenter sistem içinde geçerli olabildiğinin altını çizer. Çoğulcu anlayışa sahip bir parlamenter sistemde de iktidar ancak koalisyon ve azınlık hükümetleri ile gerçekleşebilecektir (Horowitz, 1990:167).

Katı güçler ayrılığı sistemi sık sık problemler yaşasa da başkanlık sisteminde yürütmenin azınlık haklarının doğrudan korunmasında daha etkili görülür. Bu nedenle parlamenter sistemler daha demokratik ve belirli süreli bir yönetime sahip olduğundan daha istikrarlı addedilir. Parlamenter bir sistem; yetkiler dâhilinde sorunları paylaşabilir ya da aynı oranda çıkmaz ve tutarsızlık üreten koalisyonel düzenlemeleri teşvik edebilir (Moe ve Caldwell, 1994:171-172).

Ayrıca Moe ve Caldwell (1994:176-182) güçler ayrılığı sisteminin kolay anayasa yapmayı hedeflediğini belirtir. Ancak parlamenter sistemde aşılması gereken uzun vadeli taahhüt sorunu ve sürdürülmesi gereken hassas işbirliği şartlarını yasa çıkarma ve çıkarılan yasaların sürdürülebilirliği önünde engel teşkil ettiğini belirtir. Parlamenter modelde iktidara sahip olan parti parlamentoda da çoğunluğa sahip olduğundan istediği yasaları kolaylıkla geçirecektir. Yeni hükümetin bir önceki hükümetin yerine koyduğu her şeyi altüst etmesi veya yok etmesi mümkün olacaktır. Klasik parlamenter model, bu nedenle politik belirsizliğin tehlikelerini büyük ölçüde artıracaktır. Parlamenter sistemde yürütme yasama içinden seçildiğinden kamu üzerinde büyük baskı oluşturacaktır. Bölünmemiş otorite devletten aşırı bir korkuya neden olacaktır (Moe ve Caldwell, 1994:176-182). Parlamenter sistem otoritenin bölündüğü bir sistem olarak nitelenmesine rağmen Moe ve Caldwell (1994:181-182) bu durumun değişebildiğini belirtir. Yasamada yürütmeyi elinde bulunduranların çoğunlukta olması sonucu bürokratik kurumlarda da yürütmenin siyasal ağırlığının hissedileceği bu nedenle de otoritede bölünmemişliğin oluşacağı belirtilir.

Ancak parlamenter sistemin olumsuz, aksayan yanlarının ilki olarak yorumlanan yönetimde siyasi istikrarsızlığın temel sebepleri; çok partili sistemlerde karşılaşılan koalisyon ve azınlık hükümetleri olarak nitelendirilir. Hükümetlerin parlamentonun güvenoyuna bağımlı yapısı hükümet istikrarsızlığı veya siyasi krizi tetikleyen durumlar olarak görülmektedir (Asilbay, 2013: 259-260). Bu durumu Linz'de (1995:155) kabul ederek; parlamenter rejimlerde yaşanan hükümet krizlerinin ve bakanlıklardaki isim değişikliklerinin sebep olduğu istikrarsızlıkların, başkanlık sisteminin kendine özgü sabit süresi içerisinde bertaraf edildiğini; ancak bu sabitliğin sürekli değişen durumlar karşısında esnekliği sağlamadığı ve halkın güvenini kaybedecek bir başkanı değiştirmenin güçlüğüne altını çizer. Montesquieu (2005:341) "Yasama organı yürütme organından daha çok bozulduğu gün, İngiltere de yıkılacak" derken parlamenter sistemde yürütmede yaşanan sıkıntıları belki de olağan karşılayarak yasama da meydana gelen bozuklukların parlamenter sistemin sonunu getireceğini iddia eder.

Linz (1995: 159-160), her türlü parlamenter rejim hakkında bir sonuç çıkarmamakla birlikte; parlamentarizmin demokrasinin kurulması ve pekiştirilmesi adına daha esnek ve uyarlanabilir kurumsal yapılara sahip olduğunu belirtir. Her ülkenin kendine özgü özellikleri, federalizm geleneği, etnik-kültürel heterojenliği

düşünüldüğünde hiç bir parlamenter sistemin ciddi krizlerden uzak olduğu ya da yıkılmayacağı garanti edilemez. Bütün rejimlerin sürdürülebilirliği belli başlı güçlere, grupları ve kurumları ile toplumun tümünün desteğine bağlıdır. Demokratik rejimler, yasal ve demokratik olarak kazanılmış, iktidarı meşru otorite kabul eden kamusal oydaşma ekseninde oluşur. Ek olarak liderlerin yönetme, güven verme, iktidarlarının sınırlarına saygılı olma ve yeterli oydaşmaya ulaşması yeteneği önemlidir. Elbette kişisel liderlikler sistemin garantisi olmayacaktır. Ne herhangi bir başkanlık sistemi Washington, Juarez ya da Lincoln yönetimini garanti edebilir ne de herhangi bir parlamenter sistem Adenauer veya Churchill'i garanti edebilir (Linz, 1995: 159-160).

3.2.BAŞKANLIK SİSTEMİ

1787'de Federal ABD anayasası Amerikan kurucu babaları, *Washington, Jaferson, Madison ve Hamilton* tarafından İngiliz Kamu Hukuku göz önünde bulundurularak yaratılmıştır. 1791'de anayasaya eklenen Haklar Bildirgesi ile yasama, yürütme ve yargı arasındaki kuvvetler ayrılığı güçlendirilmiştir (Yavuz, 2000:201; Toffler ve Toffler, 1995: 91; Bezci, 2005: 78; Özer, 1998:6). Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesi Amerikan başkanlık sisteminde, yürütmeyi yasamadan bağımsız ve sert bir şekilde ayrılarak, yürütmeyi özerk bir iktidar olarak karşımıza çıkarmıştır. Yasama ve yürütme kuvvetleri ve yetileri birbirinden bağımsızolup, mutlak ve kesin bir şekilde ayrılmıştır. Ayrı ayrı seçilir ve seçildikten sonra da birbirlerinin varlıklarına son veremezler. Ayrıca anayasal sistem içindeki güçleri de birbirine eşit veya az çok dengelidir (Gözler, 2010:569; Özer, 1998: 11-14).

ABD'de başkanlık sisteminde başkan ve kongre arasında yaşanan tıkanma ve kilitlenmelerin siyasal, toplumsal ve iktisadi yaşamdaki yansımaları federatif özelliği sayesinde minimize edilir. Gücünü halk tarafından seçilmekten alan başkan; federal yürütme organını tek başına temsil eder, yürütme fonksiyonunu sekreterleri/kabinesi ve federal yapılanmalar vasıtasıyla ifa eder. Federal düzeyde yasama organı olan kongrede kontrol ve denge sistemi işler, kongre kendi içinde Senato ve Temsilciler Meclisi olarak da ikiye ayrılır. Kaynakların nasıl kullanılacağına karar verme Senatonun ve yetkilendirme Temsilciler Meclisinin işlevidir. Yasa yapımında her iki kanadın oluru gerekir. Federal üye devletlerin tümünde (Nebraska haricinde) federal yasama organında Kongre benzeri çift meclisli bir yapı vardır. Yerel yönetimlerde de yerel halkın etkin demokratik katılımına ve denetimine dayanan yerel yönetim sistemleri etkin kılınarak belediye meclisi ve belediye başkanı arasında güçler ayrılığı

kuruludur. Federe devletlerde yerel yönetimlere (özellikle belediyelere) kendi yerel anayasasını yapma (home rule) yetkisine ek olarak oldukça geniş yönetsel ve mali yerel özerklik sağlanır. Ancak, federe devletler siyasi özerkliğe sahip değildir. Kontrol ve denge mekanizmasında; etkin çoğulcu demokrasi sağlayan özel ve sivil sektör aktörleri, lobiler, baskı ve çıkar grupları ve bu yapıların faaliyetleri önemlidir (Özer, 1998: 51).

Elli eyaletten oluşan ABD Federal Cumhuriyetinde federatif sistem; Başkan, Kongre, Federal Yüksek Mahkeme ve Federe Mahkemelerden meydana gelir. Yüksek adalet işlerinden sorumlu Federal Yüksek Mahkeme anayasayı korur. ABD başkanı tarafından atanan ve Senato onayını alan bir başkan ve sekiz üyeden oluşur. Anayasaya göre, federal hâkimler fiilen ömür boyu görev şartı ile bağımsız olarak işlerini yaparlar. Federal Yüksek Mahkeme; Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Yüksek Seçim Kurulu gibi bütün adli mercilerin hiyerarşik üssüdür ve yasama ve yürütmenin Anayasaya uygunluğunu denetler. Kanunu Kongre yapar, hükümet onaylar, mahkemeler ise verilen kararın uygulanmasından sorumludur. Anayasa değişikliği, Federal Meclisin 2/3 ünün kararı ile olur. ABD'nin yerel parlamentoları ve yerel yöneticileri olan elli Federal Eyaleti de işlerinde serbesttir. Ancak dışişleri, para politikası, iletişim ve yüksek adalet işleri, Federal Hükümetin sorumluluk alanındadır (Yavuz, 2000: 205-207; Özer, 1998: 16-18).

Özetle; İktidarların sınırlandırılması düşüncesi en önce Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere başkanlık sistemlerine ilham verir. Yasama ve yürütme erklerinin kati ve sert ayrılığı üzerine kurulu olan bu sistem dünyada ağırlıklı olarak Arjantin, Bolivya, Brezilya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Şili, Uruguay, Venezuela gibi Latin Amerika; Angola, Benin, Burundi, Çad, Ekvator Ginesi, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Güney Sudan, Kenya, Kongo, Liberya, Malavi, Mozambik, Nijerya, Ruanda, Sierra Leone, Sudan, Uganda, Zambiya, Zimbabve gibi Afrika; Afganistan, Azerbaycan, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Kazakistan, Maldivler, Myanmar, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan gibi Asya ve Asya-pasifik ülkelerinde görülür (Bağce, 2016: 27; Özer, 1998: 58-60). Ancak Başkanlık sisteminin ABD'de en verimli şekilde işlediği ortak görüştür. Bu işleyişte sistemin ABD'deki 250 yıllık geçmişi, içselleştirilmiş “kontrol ve denge mekanizması”, siyasal parti sistemi ve partilerin yapısı, uzlaşmacı siyasal kültürü ve

sivil toplum kuruluşları etkindir. Bu özellikler sistemi, bir anlamda ABD'ye özgü bir hükümet sistemi haline getirmektedir. Sistem ABD'de verimli işleyişine karşın Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde kırılğan ve istikrarsız bir grafik çizer (Yavuz, 2000:217; Özer, 1998: 58-60).

Başkanlık sisteminin hem mucidinin Amerika Birleşik Devletleri olması, hem en istikrarlı işleyişin bu ülkede olması, hem de bu istikrar ve hegemonyaya özenilmesi nedeniyle dünyada başkanlık sistemine geçişler gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle üçüncü demokratik dalgada başkanlık sistemine geçiş yapan ülkelerin ilham kaynağı ABD olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda ABD başkanlık sistemini kısaca özetledik. İlerleyen bölümde üçüncü dalgada başkanlık sistemine geçen Afganistan, Burundi, Nijerya, Sudan ülkelerinde sistemin nasıl işlediğini o ülkelerin geçmiş siyasal tarihleri çerçevesinde değerlendirerek ne derece demokratikleşme gerçekleştirilmiş ve ne yönde bir dalga meydana gelmiş olduğunu açıklamaya çalışacağız. Bundan önce bazı ülkelere ilham kaynağı olan ABD başkanlık sistemi üzerine eleştirileri ve sistemi destekleyen görüşlere yer verelim.

Başkanlık sistemi ve parlamenter sistem arasındaki farkları özetleyecek olursak;

- Başkanlık sisteminde yürütme yetkisi halk tarafından seçilen tekkışidedir. Parlamenter sistemde ise yürütme organı ikili yapıdadır. Yürütme yetkisi sembolik yetkilerle sınırlandırılmış, monarşilerde ırsi yoldan belirlenen, cumhuriyet rejimlerinde ise genellikle parlamento tarafından seçimle belirlenen, bir devlet başkanı ve yasama organı içerisinde seçilen bir başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulundadır.
- Başkanlık sisteminde başkan yasama organına karşı sorumlu değildir. Halk tarafından seçilerek göreve gelir ve halka karşı sorumludur. Başkanın görev süresi sabittir ve bitmeden görevden alınmaz. Parlamenter sistemde ise bakanlar kurulu yasamaya karşı sorumludur. Bakanlar kurulu parlamento içerisinde, parlamentodan güvenoyu alarak göreve gelir ve güvensizlik oyu ile görevden alınabilir.
- Başkanlık sisteminde kuvvetlerin sert ayrılığı görülür. Yani yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin görev ve yetki alanlarına müdahale alanları bulunmaz. Yürütmede görev alan biri yasamada ya da yasamada görevli biri

yürütmede görev alamaz. Ancak parlamenter sistemde kuvveterin yumuşak ayrılığı görülür. Yukarıda bahsettiğimiz üzere belirli şartlara bağlanmakla beraber yasama ve yürütme birbirlerinin görevlerini sonlandırabilirler.

- Başkanlık sisteminde başkan ve bakanlar kurulu yasama organının faaliyetlerine katılamazlar ve kanun teklifinde bulunamazlar. Parlamenter sistemde ise bakanlar kurulu yasama faaliyetlerine katılarak, kanun tasarısı şeklinde kanun teklifinde bulunabilirler.

3.2.1. Başkanlık Sistemi Eleştirileri ve Savunular

Başkanlık Sistemi Amerika'nın kurucu babaları tarafından kurulurken Avrupa'nın demokrasi hareketlerinden ve İngiliz hukukundan etkilenmiştir. Anayasal olarak somutlaştırılan bu sistemin Avrupai düşüncelerin başka bir bağlamda yeniden üretimi olduğunu kabul edilmelidir. Amerikan Anayasası kendine özgün bir yapıda Amerika ürünü olsa da köklerinin Avrupa demokrasisinden olduğu unutulmamalıdır. Duverger de bu konuda; 1787'de Philadelphia'da toplanan kurucu babaların yeni bir yapıt yaratmak gibi amaçları olmadığını, denenmiş ayrıca sempati duydukları İngiliz sistemini değiştirilerek uygulamak istediklerini göstermiştir (Duverger, 1994: 78).

Başkanlık sistemini eleştiren J. Juan Linz (1995:143-160), başkanlık sisteminin güçlü bir yürütme sağlamanın aksine iktidarı bölerek zayıflatmak için icat edildiğini savunmuştur. ABD haricinde bir de nispeten Şili'deki başkanlık sisteminde bunalımsız anayasal süreklilik bulunsa da, 1970'lerde Şili demokrasisi askeri yönetimin iktidarı devralması (Hakim ve Lowenthal, 1995:359) ile çökmüştür. Bölünmüş, derin etnik çatışma koşullarının bulunduğu toplumlarda sadece başkanlık sistemi değil parlamenter sistem de istikrarsızlık yaratabilmiştir. Ancak yine de aşırı bölünmüş toplumlu parlamenter sistemlerde krizler, rejim krizine dönüşmeden başbakan ve kabinenin görevden uzaklaştırılması ile çözülür, demokrasinin sonunu getirememiştir (Boyunsuz, 2017:221-228). Linz'e (1995:144) göre Başkanlık Sistemi derin siyasal bölünmelerin ve çok sayıda siyasal partilerin bulunduğu ülkelerde parlamenter sisteme göre daha başarısızdır ve demokrasiyi koruma hususunda büyük umutlar vaat etmemiştir

Başkanlık sisteminde başkanın halk tarafından seçilmesinden kaynaklı meşruluk gücü ve sabit görev süresinin verdiği güven etkindir. Başkanlar parlamenter sistemdeki bir başbakandan daha düşük bir halkoyu oranı ile gelse bile (Salvador

Allende 1970'de Şili'de %36.2, Adolfo Suarez 1979'da İspanya'da % 35.1) meşruluk noktasında hem devlet başkanının törensel fonksiyonları hem de yürütme erkinden aldığı güç ile daha popüler, fazlasıyla pozitif imaj sahibi olurlar ve bu da halkta beklentiler yaratır. Başkanlık sisteminde yine halkoyu ile seçilen yasama, meşruluk iddiasında bulunabilir. Yasamadaki çoğunluk başkanla aynı partiden değilse (özellikle gelişmekte olan ülkelerde) bu meşruluk iddiaları önem kazanır. Halk adına kim konuşacaktır? Bu tür zıtlasmalar ABD'de gerek siyasi partilerin dağılık karakteri gerekse sahip olunan federalizm geleneği ve demokratik kültür ile normalleştirilip zararsız kılınsa da, diğer ülkelerde sosyal ve ideolojik kutuplaşma, modern siyasi partilerin gelişimi ve siyasal alandan talepleri çatışmaları arttırmış ve silahlı kuvvetler arabuluculuk rolü üstlenir. Sosyal ve ideolojik bakımdan kutuplaşmış siyasi partilerin geliştiği ülkelerde bu ve benzeri çatışmalar ABD'nin tersine hafiflemeyen alevlenir (Linz, 1995:144-145).

Linz (1995:147-160) ayrıca başkanlık sistemini “sıfır toplamlı” oyun olarak görür. Kazanan her şeyi kazanırken kaybeden her şeyi kaybetmektedir. Parlamenter sistemde ise koalisyon hükümetleri iktidar paylaşımı imkânı yaratmaktadır ve çok partili sistemden dolayı da daha fazla parti siyasal temsil imkânına kavuşmaktadır. Ancak başkanlık sisteminde yarıdan bir fazla oyu bile alan başkan seçilmektedir ve diğer gruplara iktidardan hiçbir pay düşmemektedir. Ek olarak başkanın kendi seçmenlerini-taraftarlarını halkın bütünü ile karşı karşıya getirme tehlikesi bulunmaktadır. Nispi ya da mutlak çoğunlukla seçilmiş olsada muhalefete karşı husumet etme, demokratik meşruluklar üzerine sınırlamalar getirme kaygıları azımsanmamaktadır. Önemli bir nokta da başkanın partili olmasıdır. Bu hususta Linz (1995:148-160) yürütme organının ve partisinin başı olarak her ikisini de ileriye götürmekte ya da iki rolü bağdaştırmakta güçlük yaşayabileceği üzerinde durmuştur. Parlamenter sistemde olduğu gibi arabulucu roldeki bir cumhurbaşkanı ya da devlet başkanının olmaması her hangi bir zıtlasma halinde yatıştırıcı bir kurumunun bulunmaması anlamına gelmektedir (Linz, 1995:148-160; Boyunsuz, 2017: 229-239).

Linz'in (1995:153-155) başkanlık sistemi eleştirilerini başlıklar altında sıralayacak olursak ilki “Çift Meşruluk Sorunu”, ikincisi “İstikrar Sorunu” ve “Zaman Faktörü” de sonuncusu olacaktır.

3.2.1.1. Çift Meşruluk Sorunu

Başkanlık sistemlerinde yürütmenin mi yoksa yasamanın mı halkı temsil ettiği konusundaki çatışmaları çözüme kavuşturacak bir demokratik ilke mevcut değildir. Özellikle gelişmekte olan, modernleşme konusunda ülke genelinde eşitsizlikler yaşanan ülkelerde yasama organı ile başkanın siyasal ve sosyal görüşlerinin farklı olması muhtemeldir. Bu durumlarda temsil eşitsizlikleri ve yerel temsil ilkesi dâhilinde, yasamadaki muhalifler küçük kasabalara ve kırsal bölgelere ağırlık verebilir. Bu gerekçeler başkana muhaliflerin yasal dayanaklarını sorgulama durumlarını doğurabilir. Hatta başkan bu durumda, muhalif yasamanın yöresel olirgaşilerin³⁰ yanaşma hükümetlerini temsil ettiğini ileri sürebilir. Yasama ve yürütme arasında yaşanacak her türlü zıtlama-çatışma hallerinde her iki taraf da halkın hakiki temsilcisi olduğunu iddia edecektir. Demokratik meşruluk tartışmaları karşısında başkan hısımlarını gözden düşürmek için ideolojik yöntemler benimseyebilir, sosyal ve siyasal çatışma yaratabilir. Çatışmalar ülkelerin demokratik gelişmişlik düzeylerine göre hukuki ve barışçıl yöntemlerle çözülebileceği gibi, sokaklara da yansıyabilir (Linz, 1995:153-155).

Linz'in (1995:153-154) "Çifte Meşruluk" iddiaları bunun sürekli gerçekleşeceği anlamına gelmez. Seçimlerin sonucunda başkan, muhalefetle yakınlaşabilir. Herkesin başkanı olmak adına uzatılmış bir dal; radikal müttefiklerinin kendisini tümüyle terk etmesine veya gereksiz yere zayıflamasına neden olabileceği gibi bu dal, muhalefet tarafından reddedildiğinde de her iki tarafın daha büyük husumet ve kutuplaşmaya yönelmesine neden olabilir.

Çifte meşruluk iddialarının gerçekleşebileceği bu sistemde başkan; etkin bir yürütme organı başı ve partisini ve programını ileri götürmek isteyen bir parti lideri rolünü bağdaştırmakta zorluklar yaşayabilir. Bütün milletin temsilcisi olmak partizanlar tarafından ihanet olarak yorumlanabilir. Aksi takdirde de bir parti lideri olarak milletin temsilcisi olmayı başaramamış sayılır. Başkanlık sistemi parlamenter sistemin aksine bu rollerin farklılaşmasına imkân sağlayamaz.

Başkanlık sisteminde muhalefetin belirsiz olan rolüne ek olarak tarafsız bir arabulucu bulunmayışı da parlamentodan ya da ordudan tarafsız birinin arabuluculuk

³⁰Linz' e göre yöresel ileri gelenlerin, kabile şefleri/büyüklerinin, toprak sahiplerinin, papazların/din adamlarının, hatta patronların vesayeti altında kullanılan tercihi destekler; sendikaların, mahalle derneklerin, parti örgütlerinin etkisi altında kullanılan oylar gibi kötü olmaya bilir. Elbette olma ihtimalini de barındırır en az diğerleri kadar (Linz, 1995:154).

rolüne soyunması durumlarını doğurur. Popüler bir başkan ve onu alkışlayan taraftarları arasındaki etkileşim başkanın muhalifleri tarafından korkutucu görülerek, gergin bir siyasal iklim doğurabilir. Linz (1995:154) bu konuda; sert disiplinli partilerin ve yasama organında mutlak bir çoğunluğa sahip başbakanların bulunduğu parlamenter sistemlerde de, başkanlık sistemine benzer şekilde gelişebileceğinin altını çizer.

Başkanın kabinesinin, parlamenter sisteme kıyasla güçlü ve bağımsız fikirli üyeleri barındırma ihtimali de düşük olur. Başkanlık sisteminde kabine üyeleri sorguya çekilme, güvensizlik oyu ile yasama tarafından kontrol edilme gibi durumlar ile karşılaşmazlar, bakanlar görevlerini başkan istediği sürece devam ettirirler. Azledildiklerinde ise siyasal alanın tamamıyla dışında kalırlar (Linz, 1995:151-154).

3.2.1.2. İstikrar Sorunu

Batı Avrupa'nın çok partili demokrasilerinde yaşanan sık kabine krizleri, üçüncü ve dördüncü Fransız cumhuriyetlerinde ve yakın tarihte İtalya ve Portekiz'de yaşanan siyasal istikrarsızlıklar parlamenter sistemin kötü bir imaj çizmesine ve böylece başkanlık sisteminin popülerlik kazanmasına neden olmuştur.

Linz (1995:155) başkanlık sisteminde, yürütmenin güçlendirilmesinin istikrarın sağlanmasında avantaj sağlayacağı fikrine karşı çıkar. Aslında hükümetlerin istikrarı sağlamada büyük ölçüde güce sahip olduklarını savunur. Her ne kadar yüzeysel değişkenlik gösterse de, iktidardaki partilerin sürekliliğinin, koalisyonların dayanıklı karakterlerinin, parti başkanları ve bakanların kabine krizlerini (görevlerini bırakmaksızın) nasıl atlattıklarının altını çizer. Sırf yüzeysel krizlerle derin krizleri nasıl atlattıklarını hatırlatır.

Başkanlık sistemindeki istikrarsızlıklar göz ardı edilmemelidir. Başkanın sahip olduğu sabit görev süresi, her ne kadar hükümet krizlerini ve bakanlık değişikliklerini bertaraf etsede, sürekli değişen durumlar karşısında esnekliği kaybettirmektedir. Ayrıca bir başkan desteğini yitirsede görev süresi bitimine kadar yerini garantilermiştir. Parlamenter sistemde, başkanlık sisteminin aksine yolsuzluklara

karışmış, halkın desteğini kaybetmiş bir başbakanı görevinden uzaklaştırmak kolaydır

31

Katılığın getirdiği yüzeysel istikrar karşısında, partisinin veya halkın güvenini kaybeden bir başkanı değiştirmek son derece güçtür. Kutuplaşma şiddetli bir hal alıp, hukuk dışı seviyeye gelse bile başkan makamını bırakmayabilir. Impeachment “cezai sorumluluk” yani suçlama (Keskinsoy, 2018:75) sistemi ile başkan görevinden alarak yerine yetenekli ve uzlaşıcı bir halef getirme süreci, çok belirsiz ve zaman alıcıdır. Bunun örneği de bulunmamaktadır. Hukuki süreçlerde dahi başkanın taraftarları süreci hileli olarak niteleyerek, onun etrafında toplanabilir ve krizi ağırlaştırabilirler. Salt siyasal liderlerce çözülemeyen böyle bir durumda sorun ordunun müdahalesi ile çözülmek zorunda kalabilir.

Parlamentar sistemde bir hükümet krizi şeklinde atlatılabilecek yasama yürütme arasındaki husumetler, başkanlık sisteminde direk rejim krizi niteliğine bürünür. Başkanın hastalığı, ölümü gibi hallerde anayasa direk bir halef atarken hiçbir sistem ABD kadar profesyonel işlemez³². Başkanı seçen seçmen ve siyasal liderlerin halefini de desteklemekte istekli olacaklarının hiçbir garantisi yoktur. O yüzden başkanlık sisteminin sahip olduğu zamansal katılık istikrardan öte derin rejim krizlerine dönüşebilecek çatışmalar yaratabilir (Linz, 1995:154-157).

3.2.1.3. Zaman Faktörü

Başkanlık sisteminde başkan, sabit süreyle doğrudan halk tarafından seçilip parlamentonun güvenoyu aranmadan göreve geldiğinden ancak “impeachment” gibi radikal bir eylemle başkan bazı suçlardan dolayı yargılayarak (Keskinsoy, 2018:75) görevinden uzaklaştırılabilir. Demokrasinin gereği olan “sınırlı süreli yönetim”, iktidarın aşırı kullanılmasına karşı bir garanti ve muhalefettekiler için bir umut oluşturur. Bu sınırlı sürede seçmenlere verilen vaatlerin yerine getirilebilme yeteneği seçmene güven verir.

³¹ Bu noktada istisnalar da elbette olabilir. 1930 Almanya’sında olduğu gibi sorunlar demokratik parti ittifakları ya da seçim yoluyla yeni meşru bir hükümet kurulamayarak sorunlar daha da ağırlaşabilir (Linz, 1995:155)

³² ABD Anayasası 1804 de 12. Değişikliğe kadar başkanlık listesi bölünmüş ve kazanan başkan ve kazanan başkan yardımcısının ayrı partilerden olmasına imkân tanınmıştır (ABD de 1800 de Jefferson-Burr seçimi). Bu noktada başkanın ölmesi halinde başkan olan halefi karşısında eski başkanın destekçileri, halefin kendi tercihlerini temsil etmediğini demokratik meşruluktan yoksun olduğunu savunup itiraz da bulunabilirler. Şimdiki anayasalar ise başkan ve başkan yardımcısı adaylarının bir arada gösterilmesini zorunlu kılmakta olup listelerin bölünmesi yasaktır (Linz, 1995:156)

Ancak başkanlık sisteminde başkanın halk tarafından seçilmiş³³ olmasının verdiği meşruluk iddiası ve sabit görev süresi başkanlık sisteminin eleştirilen yönleridir. Başkanlık sisteminde, başkanın meşruluğuna karşın yasama organında meşruluk iddiasında bulunur. Yasama ve yürütmenin halk tarafından seçimle belirlenmesi parlamenter sistemde ki çift başlılığın aksine burada çifte meşruluk sorunu yaratır. Halkı kimin temsil ettiğine cevap verebilecek demokratik bir ilke yoktur. Çifte meşruluk nedeniyle, başkan ve yasamadaki muhalefet arasında zaman zaman çatışmalar yaşanabilir. Bu tür çatışma hallerinde arabulucu bir kurum bulunmaması, askeri kuvvetlerin sık sık arabulucu güç olarak müdahale etmesine sebep olabilir. Hatta bu müdahaleler aşırıya kaçan yürütme karşısında yararlı bir fren gibi görülebilir (Linz, 1995:157).

Çifte meşruluğa ek olarak sabit ve sınırlı olmayacak görev süresi de diğer bir eleştiri noktasıdır. Linz (1995:147) başkanlık sisteminde kazananın her şeyi kazanırken kaybedenin her şeyi kaybettiğini belirtir. Kaybedenler sabit görev süresi boyunca beklemek zorundadır. Bu da kutuplaşmayı ve gerilimi beraberinde getirir. Değişken mizaçlı ve kutuplaşmış seçmen kitlesine sahip toplumlarda, hiçbir aday tek turlu bir seçimde iktidarı devralamaz. Azınlık partileri iktidara giden yolda göz ardı edilemez. Partilerin güçlerinin sınırları ilk turda ortaya çıkacağı için iki turlu bir seçim; ne tür ittifaklar yapılması noktasında hesaplama imkânı sağlar. Hatta Linz'e (1995:149) göre bu tür başkanlık sistemleri parlamenter sistemdeki "hükümet kuruluş görüşmelerini" andıran bir çizgi çizer. Ancak seçmenlerle elitlerin hiç hoşlanmadıkları aşırı uç hiziplerle koalisyonlar, kutuplaşma oluşturma ihtimalini barındırır.

Başkanın elindeki geniş yetkiler ve "tekrar seçilebilme" durumunu sınırlandırmamak başkanlık sisteminin tehikeli tarafıdır. Hatta böyle bir kural varsa bile geniş yetkilerle donatılmış ihtiraslı bir başkan bu kuralı değiştirebilir. Seçim sınırlaması olmayan durumlarda başkan arka arkaya seçimleri kazanarak (diktatörlük korkusu doğurmadan) birkaç yasama boyunca görevde kalabilir. Dahası bir sonraki seçimi kazanamayacağını düşünen bir başkanın "akılsızca para harcama" ya da

³³ Ancak birçok başkan azınlık kabinelerinin başındaki birçok başbakanın daha az halkoyu oranı ile göreve gelebilir. 1970'de Şili'de başkan seçilen Salvador Allende türdeşlikten yoksun %36.2 lik koalisyonun oyunu almıştır. Aynı şekilde 1979'da İspanya'da Adolfo Suarez oyların %35.1 oyla başbakan seçilmiştir. Allende oyların mutlak çoğunluğundan daha düşük bir oyla altı yıllığına yönetimi kontrolü altına almışken, Suarez nerdeyse aynı nisbi orandaki oy çoğunluğuna rağmen hükümeti ayakta tutabilmek için diğer muhalefet partileri ile iş birliğinde bulunmak zorunda kalmıştır (Linz, 1995:145)

“ülkeyi kutuplaştırma” riskleri mevcuttur. Başkan tekrar seçilmeyip yeni bir başkan seçilse de, yeni başkan eski başkanla aynı partiye üyede olsa, yeni başkanın yerini ve kendini ispatlama çabası ya da eski başkanın alıştığı gücü bırakmak istememesi ve var olan nüfuzu ile yerine kimin geçeceğini tayin etme entrikaları partilerde ve koalisyonlarda parçalanmalara neden olabilir. Başkanlık sisteminin seçim temposu, koalisyon kurma çabaları, pazarlıklar parlamenter sistemden çetin geçer (Linz, 1995:157-159)

Başkanın sabit görev süresi örneğin başkanın ölmesi ya da hastalığı halinde asla başkan seçilemeyecek birinin başkan olması gibi hayati sonuçlara sebebiyet verebilmektedir. Bazı durumlarda halefi ayrı olarak seçilmiş olsa dahi başkandan farklı bir siyasal eğilimi temsil edebilir ya da başkanca empoze edilmiş bir siyasal eğilimi sürdürmekte ısrarcı olabilir. Asla başkan olamayacak birinin halef olarak başkan olması da bu sistemin paradoksudur. Ayrıca diğer paradoks da başkanlık anayasalarının sistemin kişiselleşmesi³⁴ konusunda endişeler barındırmasıdır. Yeniden seçilmenin yasaklanması, başkan atamalarında yasama organının tavsiye ve onay yetkileri, impeachment mekanizması, yargı bağımsızlığı bu şüphenin yansımalarıdır. (Linz, 1995:144-147).

Başkanlık sisteminin ülkeden ülkeye yorumlanmasında o ülkenin kendine özgü özellikleri, federalizm gelenekleri, etnik veya kültürel türdeşlik özellikleri kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır. Elbette bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda parlamenter sistemlerde sorunsuz, krizsiz ya da sonsuz olacak garantisi verilemez. Bir rejimin sürdürülebilirliği temelde toplumun tümünün desteğine bağlıdır. Meşruluk ortak bir oyaşmaya ulaşma yeteneği barındırmakla beraber hiçbir rejimin sonsuz bir garantisi bulunmamaktadır. İstikrarlı demokratik bir devletin kurulmasında temel etken, alternatif demokratik kurumlar olacaktır (Linz, 1995:159-160).

Başkanlık sistemine yöneltilen eleştirilere rağmen, çok partili parlamenter demokrasilerinde yaşanan sık kabine krizleri, siyasal istikrarsızlıklar parlamenter sistemin kötü bir imaj çizmesine ve böylece başkanlık sisteminin popülerlik kazanmasına neden olmuştur. Bu popülerite ile gerek ikinci gerek üçüncü demokratikleşme dalgasında yukarıda da değindiğimiz üzere Latin Amerika’da Şili,

³⁴ İspanyol toplumlar iktidarın kişiselleştirilmesi eğilimine yatkın oldukları gibi bazı durumlarda kurumsal düzenlemelerle de bu eğilimi güçlendirirler (Linz, 1995:146).

Ekvador, Uruguay, Peru, Arjantin, Venezuela; Doğu Avrupa’da Polonya, Bulgaristan, Romanya, Litvanya, Hırvatistan, Sırbistan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova ve özellikle Rusya; Asya Pasifik’te Güney Kore, Tayvan, Filipinler ve Endonezya; Afrika’da Benin, Burundi, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Malavi, Namibya, Nijerya ve Sierra Leone, Sudan, Orta Asya’da Afganistan, Singapur, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerinde başkanlık sistemine geçişler gerçekleşmiştir. Biz çalışmamızda Batı Avrupa parlamentarizminden etkilenerek önce parlamenter sistemi tercih eden, ancak etnik unsur çeşitliliği ve parçalı toplum yapısı nedeniyle parlamentarizmde krizler yaşayan ve sistem değişikliğinde başkanlık sistemini tercih eden ülkelere değineceğiz. Bu ülkelerin başkanlık sistemine geçiş sonrası demokraside yaşadığı dalgalar ve sistemde yaşadığı siyasi krizleri belirteceğiz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTER SİSTEMDEN, BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇEN ÜLKE DENEYİMLERİ VE TÜRKİYE

4.1. BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇEN ÜLKE ÖRNEKLERİ

Dünya’da parlamenter sistemlerin yaygınlık kazanması Batı Avrupa etkisinde gerçekleşmiştir. Batı Avrupa sömürgesi altında bulunan bölgelerin parlamenter sistem yönetiminden etkilenmesi ya da Batı Avrupa tarafından parlamenter sistemin desteklenmesi bu sistemin uygulanmasında rol almıştır. Buna ek olarak ülkemizde olduğu gibi batılılaşma furyasında başarılı bulunan yönetimler örnek alınarak parlamenter sistemler uygulanmıştır. Ancak küreselleşme ve bunun paralelinde dünya üzerinde ABD’nin sosyo-ekonomik hegemon güç haline gelişi bu ülkenin örnek alınmasında teşvik edici olmuştur. ABD’nin yönetim sistemi ve başarısı istikrar isteyen ülkelerde ilham kaynağı olmuş, ayrıca sosyo-ekonomik istikrar için uygulanması gerekli görülmeye başlanmıştır. Bu noktada Batı Avrupa ülkelerinde³⁵ parlamenter sisteme bir yöneliş varken, parlamenter sistem uygulanan Burundi, Afganistan, Sudan, Nijerya ve Türkiye ülkelerinde parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişler gerçekleşmiştir.

Hatta Horowitz (1995:162) başkanlık sistemini yücelterek, parlamenter sistemi Afrika’daki kötü deneyimlerin nedeni olarak sunmuştur. Linz (1995,179) bu iddiaları reddederek, kıtada başarısızlığın nedenini parlamenter sistemden ziyade zayıf köklere sahip demokratik kurumlar olarak gösterir. Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan gibi ülkeler istikrarsız gördükleri parlamenter sistemden istikrarlı olduğuna inandıkları başkanlık sistemine geçen ülkelerdir. Bu ülkelerde bağımsızlık sonrasında istikrar sağlanamayarak, iktidarın başbakanlarda aşırı biçimde yoğunlaşması ya da askeri bürokrasinin yönetime el koyması durumlarında otoriter rejimler görülmüştür. Oluşan otoriter rejimlerde parlamenter sistemlerden başkanlık sistemine doğru bir anayasal değişim rüzgârı esmiştir (Linz, 1995:179). Türkiye’de 2002 ile başlayan AKP iktidarı sürecinde, önce zamanın başbakanı R. Tayyip Erdoğan eşitler arası birinci konuma gelmiş sonrasında cumhurbaşkanlığının sembolik yetkilere sahip

³⁵ Moğolistan ve Polonya yarı başkanlık sistemi ile yönetilmekte iken yakın zamanda karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında parlamenter sistem içerisinde değerlendirilecektir. Ayrıca Orta Asya’da Kırgızistan’da 2005’te gerçekleşen Lale Devrimi ile parlamenter sisteme geçmiştir (Bağcı, 2016:20-21).

makamına erişmiş ve 2017 referandumunu sonrası başkanlık sistemine geçişle devlet başkanı olmuştur.

Çalışmamızda; geçmiş yönetim sistemimizin ve heterojen toplum yapımızın benzerlik gösterdiği ülkelere kısaca değinilecek, üçüncü demokratikleşme dalgasında başkanlık sistemine geçtikten sonraki Freedom House Raporları kıyasalanacak ve başkanlık sisteminin ne götürüp, ne getirdiği tartışılacaktır. Ayrıca başkanlık sistemine geçişler bu ülkelerde demokraside olumlu dalga yaratabilmiş mi yoksa bu geçiş demokrasilerinde bir ters dalga etkisi mi meydana getirmiştir?

<i>Üçüncü demokratikleşme dalgasında başkanlık sistemine geçen ülkeler</i>	<i>Başkanlık sistemine geçme tarihi</i>
Burundi	2005 Anayasa değişikliği
Afganistan	2004 Anayasa değişikliği
Nijerya	1979
Sudan	1989(tek parti)
Türkiye	2017 Anayasa değişikliği

Üçüncü demokratikleşme dalgasında başkanlık sistemine geçen ülkeler ve geçiş tarihleri

4.1.1. Burundi

Burundi nüfusunun yaklaşık %85'i Hutu, %14'ü Tutsi ve %1'i Twa halkıdır (Samii:2010;1). Alman ve Belçika sömürgelerinden önce aynı tanrıya inanıp, aynı dili konuşan aynı kültür etrafında birleşen bu topluluklar sömürge sonrası parçalanma yaşamışlardır. Sömürge öncesi dönemde Hutu, Tutsi ve Twa halkları arasında etnik çatışmaya dair hiçbir kanıt yoktur, yaşanan çatışma ve mücadeleler dış düşmanlara karşı gerçekleşmiştir (Herisse, 2001:296).

Sömürge desteğindeki monarşi yönetimi Tutsiler lehine şekillenmiştir ve 1950'lere gelindiğinde siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler katı, eşitsiz, önyargılı bir hal almıştır. Artan vergi, zorlayıcı mevzuatlar, zorunlu nakit mahsul ve zorunlu işçi uygulamaları Hutuların büyük acılar çekmesine neden olmuştur. Belçika'ya karşı başlatılan bağımsızlık hareketi dayatılan talepler karşısında etnik mücadeleye

dönüşmüştür (Uvin, 1999:255-256). 1962’de Belçika’dan bağımsızlık ilan edildi ve ülkede anayasal monarşiye geçildi.

Tutsi ve Hutu nüfusu etnik köken olarak benzerlik göstermekle birlikte, 1962’de bağımsızlığın elde edilmesinden sonra bu iki etnik unsur arasında büyük şiddet olayları meydana geldi (Uvin, 1999:253-254). Soğuk Savaş sonrası etkisi artan “etnosentrizm ve etnokrazi” gibi (kendi grubunun eşsiz olduğu ve bunun doğruluğuna inanan, ayrıca alt grupları toplumun parçası olma iddialarından vazgeçirmek isteyen) ırkçı ideolojiler Burundi’de de etkisini göstermiş. Burundi’de 1966-1982 Micombero’nun I. cumhuriyeti ilanından sonra sürekli askeri darbeler siyasete yön vermiştir. 1982-1987 yılları arasında Bagaza, Tutsi azınlıkların savunucusu olma iddiasıyla, darbe ile yönetimi devralmış ve II. Cumhuriyeti kurmuştur. 1987-1993 yılları arasında Micombero’nun yeğeni Buyoya, Bagaza’yı askeri bir darbe ile devirmiş ve III. Cumhuriyeti ilan etmiştir. Yapılan üç askeri darbe neticesinde her üç cumhurbaşkanı da Tutsilerden olmakla kalmamış ayrıca tüm siyasi pozisyonlar Tutsi azınlıkça tekelleştirilmiştir. Etnik unsurlar arasındaki çatışmalarda siyasi rekabet belirleyici olmuştur, ek olarak azınlıktaki seçkinlerin iktidarı koruma stratejileri çatışmalarda farklı dinamikleri etkin kılmıştır (Herisse, 2001:297).

1988’de 12’si Hutu bakan ve 12’si Tutsi bakan olan bir “ulusal birlik hükümeti” kurulsa da başkan Buyoya, adalet, içişleri, polis ve orduyu tek elde toplayarak bu birimleri Tutsi kontrolü altına aldı. Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından artan uluslararası baskılar karşısında, 1990’da Başkan Buyoya yavaş bir demokratikleşme hareketi başlattı. İnsan hak ve özgürlükleri kısmen de olsa güvence altına alınarak, 1992’de Sivil Toplum Kuruluşlarına izin veren yeni bir anayasa kabul edildi. Çok partili siyaset kabul edilerek ilk demokratik seçimler 1993’te gerçekleşti (Herisse, 2001:296).

1993’de Burundi Demokratik Cephe adayı Ndadaye oyların % 65’ini alarak ilk Hutu kökenli cumhurbaşkanı olarak seçildi. Buyoya sandığı kabullenerek istifa etse de üç ay sonra Tutsilerin elindeki askeri güç ile Ndadaye görevden alındı ve 1994’de yeni bir cumhurbaşkanı seçildi. 1994’de iç savaş patlak verdi ve Tutsilerin nefret propagandaları kapsamında Hutu’lar etnik temizliğe mağruz bırakıldı (Uvin, 1999:257-263;Samii, 2010:1-5).

Halk arasında yaşanan şiddet ve kırımların ana temelinde korku ve “savunma saldırısı” bulunuyordu. Saldırıya uğramaktan korktukları için önce saldırıyorlar, onları beklediklerini düşündükleri kaderden kaçıyorlardı. İki Etnik grup arasında oluşmuş kolektif nefret vardı. Bunun en büyük kanıtı; diğer etnik grubun tamamen ortadan kaldırılması inancıdır (Herisse, 2001:297). Hukuk ve kamu kurumlarındaki yolsuzluklar, eksiklikler neticesinde cezalandırılma korkusunun azalması şiddet olaylarını teşvik etti. Kişisel kazanımların ön plana çıktığı 1995 yılında da kentsel eşkıya çeteleri şiddet olaylarının artmasında rol aldı (Uvin, 1999:264)

Burundi’de iç savaşın önlenmesi adına ulusüstü ilk ciddi girişim ancak 1994 sonunda gerçekleştirildi (Uvin, 1999:264-265). 1998 yılında Tanzanya’da Arusha’da barış görüşmeleri Julius Nyerere başkanlığında başladı ve 2000’de anlaşma imzalandı. Ancak sular durulmadı, etnik şiddet ve baskı devam etti (Bouka ve Nyabola, 2016:1;Samii, 2010:5-12). 2005’te kabul edilen yeni anayasa³⁶ ile başkanlık sistemine geçildi. Başkan seçimle belirlenirken, bir Tutsi ve bir Hutu olmak üzere iki başkan yardımcısı başkan tarafından atandı. 2005’te Ulusal Meclis ve Senato tarafından ülke başkanı olarak seçilen Nkurunziza iki dönem üst üste cumhurbaşkanlığı yaptı ve 2015’te üçüncü dönem adaylığını açıkladı. Arusha Antlaşması; Cumhurbaşkanlığının 18 aylık süre sonunda iki etnik grup temsilcileri arasında değişim yapılmasını; cumhurbaşkanı bir etnik gruptansa yardımcısının diğer etnik gruptan olması esas kılmıştır. 54 sandalyeli senatonun 34’ü seçimle belirlenirken 20’si etnik gruplar ve eski devlet başkanlarından oluşmaktadır. 100 sandalyeli Ulusal meclisin 60’ı Hutuların 40’i ise Tutsilerin’dir. Ulusal Bağımsız Seçim Komisyonu denetiminde olan seçimler beş yılda bir gerçekleştirilir ve etnik gruplar arası denge gözetilerek gereken ek atamalar gerçekleştirilir.

Nkurunziza, Arusha anlaşması gereği cumhurbaşkanı en fazla iki dönem üst üste görev alır kuralını, ilk görevinin ulusal meclis tarafından verildiğini ve bunun ikinci adaylığı olduğunu iddia ederek sürdürmüştür. Burundi Anayasa Mahkemesi

³⁶ Anayasa tüzüğüne göre; iki beş yıla kadar doğrudan seçilen cumhurbaşkanı, hem alt hem de üst mecliste üçte iki çoğunluk tarafından ayrı ayrı onaylanması gereken bir Tutsi ve bir Hutu iki başkan yardımcısı atadı. Parlamentonun Alt meclis (Millet Meclisi), beş yıllık dönemler için orantılı temsil ile doğrudan seçilen 100 üyeye sahiptir. Anayasaya göre; Millet Meclisi’nin yüzde 60’tan fazla Hutu ve yüzde 40’ın altında Tutsi olmasını, en az yüzde 30’unun kadınların sandalyesi olması ve Twa etnik azınlığının üç milletvekili olmasını gerektiriyor. Bu gereklilikleri karşılamak için ilgili taraf listelerinden ek üyeler eklenebilir veya “birlikte seçilebilir”. Üst meclis(Senato), yerel görevliler tarafından beş yıllığına seçilen 36 üyeden oluşur. Burundi’nin 18 ilinden her biri bir Tutsi ve bir de Hutu iki Temsilci seçti. Millet Meclisi’nde olduğu gibi, Twa’nın Senato’da üç sandalyesi garantilidir ve kadınlar için yüzde 30’luk kotayı karşılamak için ek üyeler seçilebilir (Freedom House, 2017: Burundi).

Nkurunziza'nın üçüncü dönem başkanlığını onaylamıştır. Ancak bu kararın Mahkeme'nin meşruiyetini ciddi biçimde ihlal ettiği yönünde eleştiriler yoğunudur. Nkurunziza Temmuz 2015'de hükümeti tekrar devralması akabinde STK'ların artan tepkisi ile karşılaştı. Aralık 2015'te daha önce resmi olarak kurulan yeni bir isyan hareketi; Nkurunziza'yı devirmeyi amaçlayan Burundi Cumhuriyet Kuvvetleri (FOREBU)'da resmen ilan edildi ve başka bir silahlı grup olan Red-Tabara da oluşturuldu. 2015'de başarısız bir darbe girişimi yaşandı. Bağımsız tüm radyo istasyonları kapatıldı (Bouka ve Nyabol, 2016:4-10; ACLED, 2016:1-14).

Nkurunziza BM tarafından arabulucu olarak atanan Said Djinnit'in muhalefet yanlısı eleştirileri karşısında Haziran 2015'te görevinden ayrılmıştır, Burundi Dış İşleri Bakanı Alain Aime Nyamitwe, BM Genel Başkanı Ban Ki-Moon tarafından Burundi'de süre gelen krizlere çözüm bulmak için Senegalli Abdoulaye Bathily'nin Djinnit'in yerine bu göreve atandığını açıklamıştır. Ancak Burundi'de etnik krizler durulmayınca; kalıcı bir çözüm üretmek adına Doğu Afrika Ekonomik Topluluğu (EAC) tarafından 28 Aralık 2015'te Burundililer arası diyalog süreci başlatılmıştır. Hükümet ve muhalefet güçleri arasında süren ayrılma ve şiddet olaylarında sivilleri korumak artık büyük önem arz ediyor (ACLED, 2016:1-14).

Ancak Burundi'de Nkurunziza'nın tartışmalı üçüncü dönem başkanlığından buyana siyasi kriz durulmuyor. 2020'de yapılması planlanan seçimler için Nkurunziza'nın seçim kampanyası başlatması endişe yaratmaktadır. Ülkede bağımsızlık sonrası 90'larla başlayan demokratikleşme hareketi Arusha Antlaşması paralelinde sistem değişikliğiyle devam etmiştir. Etnik parçalanmışlığın son bulması amaçlanan geçiş sonrası etnik krizler durulmamış, baskı, şiddet ve özgürlük alanlarının kısıtlanmasında artış meydana gelmiştir.

Burundi, ikinci dalgada bağımsızlığını kazanmış ve sömürge devletlerin etkisinde ülkede parlamenter sistem uygulamıştır. Ancak parlamenter sistemde bütün etnik unsurların temsil edilememesi ülkede sisteme yöneltilen en büyük eleştiri olmuştur. Horowitz'in (1990:162-64) de belirttiği üzere Afrika demokrasilerinin nefessiz kalmasının en büyük etkenini bölünmüş toplum yapısına eklenen parlamenter sistem olarak görülmüştür. İktidarın sosyal ve ekonomik alanlarda başarılı olamaması askerin iktidara müdahale etmesi sonuçlarını doğurmuştur. Burundi de başkanlık sistemi, siyasal, sosyal ve ekonomik istikrarın sağlanmasının yanı sıra çoğunluğa sahip herhangi bir grubun parlamentoyu kontrol ederek devleti ele geçirmesinin ve

aşırı kutuplaşmanın önüne geçmek için tercih edilmiştir. Ancak üçüncü dalgada gerçekleşen bu sistem değişikliği istenilen etkiyi yaratmamıştır. Linz (1995,179) Afrika bölgesinde başarısızlığın nedenini parlamenter sistemden ziyade zayıf köklere sahip demokratik kurumlar olarak göstermiştir. Huntington'un (1996:202-203) belirttiği üzere üçüncü dalgada demokrasiye geçişler gerçekleşse de bu ülkede de kaliteli bir demokrasi hedefine varılamamış hatta demokraside geri dönüşler yaşanmıştır. Bu geriye dönüşlerin gerçekleşmesinde demokrasiye geçişte yaşanan, yukarıda açıkladığımız geçiş sorunları, bağlamsal sorunlar ve sistemsal sorunlar (Huntington, 1996:202-203) etkili olmuştur. Hem sistemsal hem toplumsal olarak demokratik yapıların sağlanmaması, ordunun siyasetten uzak tutulamaması ve otoriter yönetimde gerçekleşen insan hakları ihlallerinin engellenememesi ülkede demokrasinin pekiştirilmesi önünde engel teşkil etmeye devam etmektedir.

4.1.2. Afganistan

1772'lerde İmparatorluk olan Afganistan, Ahmed Şah'ın ölümünden sonra parçalanmış ancak 1826 yılında Pashtun Muhammadzai kabilesinin lideri Dost Muhammed tarafından yeniden düzen sağlanmıştır. 20. yüzyıl başlarında yaygın olan sömürgecilik hareketinden nasibini alan ülke, uzun süre İngilizlerin sömürgesi olarak kalmıştır. 1839'dan başlayarak Anglo-Afgan Savaşları devam etmiş ve 1878'de İngilizler Afganistan'ın çoğunu işgal etmişlerdir. 1893'de Abdur Rahman Afganistan'ı İngiliz'lerden ayıran Durand Hattını güvence altına almıştır. Abdur Rahman'ın oğlu Habibullah (1901-1919'da) idari reformları sürdürmüştür. Afganistan 19 Ağustos 1919'da İngiliz yönetiminden tamamen bağımsız hale gelerek bağımsızlığını kazanmıştır. 1923'te ülkenin ilk anayasası ilan edilmiştir. Ancak, kendi iç reform programına direniş hareketleri ortaya çıkmış ve Amanullah 1929'da tahttan indirilmiştir. 1933'te Amanullah'ın yeğeni Afganistan'ın son kralı Muhammed Zahir Şah iktidarı devralmış ve 40 yıllık bir saltanat başlamıştır (Erman, 2017:417). 1948'de dış politikasını Sovyetler'e kaydıran ülkede, hükümeti modernize etme ve merkezileştirme hareketi başlatılmıştır.

1964'te yapılan bir anayasa ile sistem anayasal monarşiye evrildi. 1973'te Daoud, kralı devirerek bir cumhuriyet kurdu. Fakat ekonomik koşullarda gelişme sağlanamaması Daoud'un siyasi desteğinin çoğunu kaybetmesine neden oldu. 1965'te kurulan bir Marksist-Leninist parti olan Afganistan Halk Demokrat Partisinin (PDPA) etkisiyle Daoud 1978'de devrildi ve demokratik Afgan Cumhuriyeti kuruldu. 1978

yılında gerçekleşen “Savr Devrimi” ile yeniden Sovyet etkisi altına giren Afganistan’da işgalin ardından başlayan silahlı çatışma kısa sürede çok aktörlü bir hale dönüştü. Ülkede politik ve askerî krizler, sadece bölgesel düzeyde kalmayarak jeopolitik bir sarsıntı yarattı ve sonraki yıllarda bölgesel ve küresel etkinin başlangıç merkezi oldu. 1979 Sovyet müdahalesinden sonra Afganistan, 1980’lerin başlarında ortaya çıkan iki lider sınıf arasındaki acımasız çatışmalara tanık oldu. Kentsel elitlerin değişim girişimleri kırsal kesimin direnişiyle karşılaştı. Sovyetlerle yaşanan savaşlar sonrasında 1988 yılında Sovyetler Birliği tarafsız bir oluşum yaratmayı kabul etti ve son Sovyet birlikleri 1989’da Afganistan’dan ayrıldılar (Erman, 2017: 403-404).

Taliban hükümeti ve mücahitler arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonrası yaşanan iç savaş ekonomiyi perişan etti. Arap terör örgütü El Kaidenin, ABD’de 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirdiği saldırı sonrasında, Taliban’ın El Kaide liderini teslim etmeyi reddetmesi üzerine Birleşik Devletler ve müttefikleri Afganistan’a saldırdı ve Taliban hükümeti 2001 yılının sonbaharında çöktü. Birleşmiş Milletler Afganistana daha istikrarlı bir sistem için öncülük etti. Sistem değişikliği sonrası Hamid Karzai seçimlere kadar yeni hükümete başkanlık etti. Ocak 2004’te yeni bir anayasa kabul edilerek Hamid Karzai Ekim 2004’te cumhurbaşkanı seçildi ve Mecliste yürütme ve yasama arasındaki denge 2005 yılı Aralık ayında oturmuştu (Freedom House, agis, 2016:Afganistan).

2004 yılında kabul edilen yeni anayasaya göre Afganistan’ın cumhurbaşkanı iki yıla kadar bir süre için doğrudan seçilir. Başkan meclis onayı ile bakanları seçme yetkisine sahip. Ulusal Meclis’in doğrudan seçilen alt meclisi 249 sandalyeli Wolesi Jirga (Halkın Meclisi)’dir ve üyeleri beş yıl süreyle görev yapar. 102 sandalyeli Meshrano Jirga’da (Yaşlılar Evi) üst meclisdir. İl meclisleri üyelerin üçte ikisini üç veya dört yıllığına seçer ve başkan kalan üçte birini beş yıllığına atar. Anayasa, üyeleri Meshrano Jirga’ya da gönderilecek olan bölge konseylerinin seçilmesini öngörür (Freedom House, agis, 2016:Afganistan).

Seçilmiş bir cumhurbaşkanı ve parlamentosu bulunan ülkede, refah hizmetlerinin sağlanması ve ülke güvenliği neredeyse tamamen ulusüstü aktörlere bağlıdır. Bu kapsamda Kasım 2007’de Kabil’de düzenlenen ulusal konferansta, NSP (Ulusal Dayanışma Programı) aracılığıyla özellikle insani yardım eylemi ve kalkınma üzerinde ulusüstü aktörlerden destek sağlanır (Monsutti, 2012: 564-565). Ayrıca demokrasi puanları alt seviyelerde olan ülkede Taliban gibi terör örgütlerinin

faaliyetleri özgürlüklere hayati darbeler indirmeye devam eder. Demokratik açıdan sistem sürekli sorgulanır.

Afganistan I. Dünya savaşı sonrasında bağımsızlığı kazanmış ancak 1973 te ikinci dalganın sonlarında ülkede cumhuriyet ilan edilmiştir. 1980'lerin başlarında ortaya çıkan kentsel elitler ve kırsal kesim olmak üzere iki lider sınıf arasındaki acımasız çatışmalar gerçekleşmiştir. Ancak Lipset'in (1965:169) belirttiği üzere, diğer Asya ülkeleri gibi II. Dünya Savaşı sonrası Afganistan'da demokrasinin kurulmasında parlamenter sistem başarısız bulunmuştur. Horowitz'in (1965:167) vurguladığı üzere Asya ülkelerinde iktidarın kötüye kullanılmasında parlamenter sistemin payı olduğu savunulmuştur. 2004 anayasa değişikliği ile başkanlık sistemi uygulanan ülkede istikrar da güvenlikte hala ulus üstü güçlerin desteği ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Freedom House raporlarındanda anlaşılacağı üzere başkanlık sistemi ile sağlanması beklenen başarı ve istikrara ulaşamamıştır. 2019 Nisan ayında yapılması planlanan seçimler güvenlik ihlalleri sebep gösterilerek üç ay süreyle ertelenmiştir (Freedom House, Afganistan, agis, 2019).

4.1.3. Nijerya

Nijerya, başkanlık sistemine sahip federal bir cumhuriyettir. Nijerya 200'den fazla etnik unsura sahip olmak üzere nüfusun başlıca ağırlığı bölgesel olarak dağıtılmış Hausa ve Fulani (Kuzey), Yoruba (Güneybatı) ve Igbo (Güneydoğu) olarak üç etnik kökenden oluşur. Dini olarak ise ağırlıklı olarak kuzeyde bulunan % 50'si Müslüman ve ağırlıklı olarak güneyde bulunan % 40'ı Hıristiyan ve % 10'u Animist'lerden oluşur (Stokke, 1970: 23-32; Kifordu, 2013:1-8; Country Profile, 2008: 17;Mayowa, 2014:18-19).

1861-1962 yılları arasında İngiliz sömürgesi altında olan ülkede bağımsızlık taleplerinde; Westminster parlamenter demokrasinin dinamikleri, İngiliz sömürgecilerinin biçimlendirici siyasi yapısı ve ortaya çıkan Nijeryalı seçkinler etkin rol aldı. 1946'da üçlü (Doğu, Kuzey ve Batı) bölgesel yapılar altında oluşturulan 1947 Richardson Anayasası ile Nijeryalılara (İngiliz eğitimi altında) yasama temsili sağlandı (Tella vd, 2014:65).

1954'te Nijerya bir federasyon oldu. 1957 ve 1958 yıllarında gerçekleşen anayasa revizyonları ile bağımsızlıktan önce anayasal sürece geniş bir katılım gerçekleşti. Nijerya'daki modern devlet arayışı sadece tepeden inme bir reform değil,

aynı zamanda İngiliz sömürge yönetiminin mirasıydı. 1963 Ekim’inde, cumhuriyet olarak bağımsızlığın bir kısmı ilan edildi. Bağımsızlıktan sonraki ilk beş yıl boyunca Nijeryalı Federasyon birçok ciddi anayasal krizden geçti. Bunların çoğu, hükümet partilerinin siyasi mücadelesi ile bağlantılı yanlış uygulamalarıyla ilgiliydi (Stokke, 1970: 17-21;Kifordu, 2013:8-12).

Nijerya’da 1964 federal seçimleri hayal kırıklığını güçlendirdi. Yaygın yolsuzluk hükümet partilerini ve politikacıları itibarsızlaştırdı. 15 Ocak 1966’da gerçekleşen askeri darbe sonrası 24 Mayıs 1966’da Kararname ile Cumhuriyet adı altında “Federal” sıfat düşürüldü ve federal kurumlar kaldırıldı, bölgeler çözüldü. Darbe Nijerya’daki yeni siyasi seçkinleri İgbo ve İgbo olmayanlar olarak ikiye böldü. 4-5 Ocak 1967’de Gana’da uzlaşma görüşmeleri yapıldı. Bölgeler arasında yaşanan çatışmalar sonucunda uluslar arası baskılar arttı ve Federal Hükümet bu tepkilere cevap vermek zorunda kaldı (Stokke, 1970: 34-66).

1967 tarihindeki ikinci askeri hükümette; ülke dört bölgeye (Kuzey, Doğu, Batı ve Orta-Batı) ve 12 eyalete ayrıldı, rejimin yapısı tamamen askeriydi. İkinci askeri hükümetin dokuz yıl sürmesinde kuzey desteği yadsınamazdı. Nijerya’da sivil yönetime geri dönmek için en önemli adım atılarak 18 Ekim 1975’te bir anayasa hazırlık komitesi kuruldu. Komitenin hedefi; Nijerya’yı medeni hale getirmek ve barışçıl bir ulusu yönetip, teşvik etmek için yasal bir çerçeve hazırlamaktı. Halkın politikaya katılımını sağlamak için, yerel yönetimler yeniden düzenlendi ve federal eyaletler 12’den 19’a yükseltildi. Bir başkanlık sistemi öneren taslak hazırlandı. İddia parlamenter sistemin Afrika ve Nijeryalılar için uygun olmadığıydı (Kifordu, 2013:8-11).

Ülkede parlamenter demokrasi, cumhuriyet ve karma başkanlık tipi gibi değişik rejimler uygulandı. Westminster tarzı parlamenter sistemde İngiliz Kraliçesi tarafından yönetilen cumhurbaşkanlığı bürosu ile ilk yerli Başbakan arasındaki çatışma yaşandı. Yaşanan çatışmalar, yolsuzluklar, istikrarsızlıklar sonrası gelen askeri hükümetler- ilki yaklaşık altı ay, ikinci dokuz yıl, üçüncü beş yıl- sonrasında yönetim yapısını değiştirdi. 1 Ekim 1979’da yürürlüğe giren anayasa büyük değişiklikler başlattı ³⁷. Birçok siyasi analist tarafından; eksik ve yetersiz yönleri

³⁷Başkan, en fazla dört yıllık iki dönem için, 109 kişilik Senato ve 360 kişilik Temsilciler Meclisinden oluşan iki meclisli Millet Meclisi üyeleri dört yıllığına seçilir (Freedom House, 2016:Nijerya).

olduğu iddiasıyla sistem başkanlık rejimi olarak adlandırılmadı. İlk başkanlık seçimlerini (1979) kuzeyli Nijerya Ulusal Partisi kazandı (Kifordu, 2013:10-12).

Ülke 1979'dan Temmuz 1999'a kadar süren farklı askeri otoriter yönetimlere maruz kaldı. 1999'a kadar gerçekleşen askeri darbelerin genelde sebepleri aynıydı. Ekonomik krizler, artan yolsuzluk ve iltimas, devlet maliyesini yanlış kullanması konularında liderlerin suçlanması askeri darbelere kapı araladı (Kifordu, 2013:12-14).

Yerel seçimleri takip eden 1999 ulusal seçimlerini Rtd Major Gen O. Obasanjo kazandı. 1999'a kadar gerçekleşen askeri darbelerin sonunda 1999'da yeni bir anayasa³⁸ ilan edildi. 2003 seçimleri de 1999 seçimleri gibi oldu. Temel ekonomik gelir kaynağı olan ham petrolün ve elde edilen gelirin adil dağılımı konusunda ayaklanmalar başladı. 2007 seçimlerini Umaru Musa Yar'Adua kazandı. Politikası 2020 yılına kadar Nijerya'yı dünyanın en iyi 20 ekonomisinden birine dönüştürmekti ve bunun için vizyon 2020³⁹ tasarlandı. Yar'Adua'nın yönetimi çok uzun sürmedi çünkü hastalandı ve görev süresi sona ermeden önce öldü (Kifordu, 2013:20-22).

Yar'Adua'nın Mayıs 2010'daki ölümü, Başkan Yardımcısı Goodluck Ebele Jonathan'ın yemin ederek başkan olmasına neden oldu. Ardından Jonathan 2011 başkanlık seçimlerini kazandı. Mayıs 2015 seçimlerinde Muhammadu Buhari, başkan seçildi. Buhari yönetimince, yolsuzlukla mücadele kapsamında bir önceki hükümetin üst düzey yöneticileri tutuklandı. Boko Haram militanları ve Ebola'nın tehdidi hala devam etti ve karşı güvenlik önlemleri alınmaya devam etti. Nijerya'da terörizm, halsiz bir ekonomi ve yüksek işsizlik Nijerya devleti için büyük zorluklar oluşturdu (Kifordu, 2013: 15-28;Country Profile, 2008:11;Fakude, 2015:1-5; Kwaghe ve Ecoma, 2016:18-23).

³⁸ 1979 Anayasası gibi, 1999 Nijerya Federal Cumhuriyeti Anayasası da; güçler ayrılığı, federalizm, haklar bildirgesi, çok partili sistem ve laik bir devlet anlayışına dayanır. İki meclisli yapıda; yasama yetkilerine sahip ulusal Temsilcilerden oluşan Millet Meclisi ve Senato bulunmaktadır. 1999'da Nijerya Federal Cumhuriyeti Anayasası; Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini tekrar açıkladı. Anayasaya göre;

Federal Yürütme Konseyi (veya kabine) başkan ve atanmış bir başkan yardımcısı tarafından belirlenen Bakanlardan oluşacak ve federasyonun yürütme yetkileri kabineye devredilmiştir.

Adli yetkiler federal yüksek mahkemelere verildi ve buradaki hakimlere yürütme ve yasama eylemlerini gözden geçirme hususunda özerklik verilmiştir. Hakimlerin cumhurbaşkanı tarafından atanması anayasal hükümlere uygun olarak meclis onayına tabi olmuştur. Federal ilkeye göre federal, eyalet ve yerel olmak üzere anayasal çerçevede üç aşamalı yönetim kabul edilmiştir. Her alt kadememin yetkileri anayasada açıkça belirtilmiştir, Federal devletlerin hiçbiri genellikle kendi anayasasına sahip değildir (Kifordu, 2013: 20-21).

³⁹Vizyon 2020: "Yedi Nokta Gündemi" nin yürürlüğe girmesini öngörmektedir: iktidar ve enerji altyapısı; gıda güvenliği ve tarım; servet yaratma ve istihdam; kitle ulaştırma; toprak reformu; güvenlik (Nijer Deltası'na istikrar getirilmesi dahil); ve Eğitim(Country Profile, 2008:11).

Siyasi şiddet⁴⁰ ülke tarihinin bir parçasıdır. Ancak Nijeryalı politikacıların etnik köken ve dini kullanması, dini aldatma ve etnik politikalar yoluyla halkı kutuplaştırıp, her yıl duyguları körükleyen ve toplumsal şiddete yol açar. Nijerya'da seçimler hiçbir zaman ideoloji ve parti programları ile yönlendirilmez. Din, etnik duygular, rüşvet ve yolsuzluk siyasetin yönlendirilmesinde etkin unsurlar olarak karşımıza çıkar (Ikyase ve Egberi, 2015: 32-37).

Diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi Nijerya'da da parlamenterizm etnik çatışmalar azınlıkların temsil şansı bulmaması nedeni ile eleştiriler almış, etnik çatışmaların başarıyla düzenlenmesinde federal sistem özelliklerinin etkin olduğu ve federal sistemin demokrasiye yapacağı katkılar (Diamond, 1995:138) gerekçe gösterilerek ve 1979'da sistem değişikliğine gidilerek başkanlık sistemine geçilmiştir. Ancak Nijerya'da geçiş sürecinde istikrarı ordadan kaldıracak ölçüde kökten dinci hareketlere sahip olmuştur (Joseph, 1995:380).

Linz (1995,179) Afrika bölgesinde başarısızlığın nedenini parlamenter sistemden ziyade zayıf köklere sahip demokratik kurumlar olarak gömüştür. Ake (1995:103-104) etnik farklılıkların kökeninde çatışma özelliği olmadığı, farklılıkların politize olması ile çatışmaya dönüştüğünü vurgular. Bunun nedenini siyasal destek ve iktidar arayışında olan elitler ve istismarcı liderler olarak belirtir. Etnik çekişme alevlendikten sonra bu durum kullanılarak siyasal otoritarizm iktidarca haklılaştırılır. Sistem değişikliği sonrası ülkede demokrasiyi sürdürecektir şartların elverişsiz olması ve pekiştirme güçlükleri nedeniyle ülke otoriter yönetime geri döndü (Huntington, 1995:36).

Başkanlık sistemine sahip federal bir cumhuriyet olan Nijerya'da bağımsızlıktan bu yana dördüncü anayasa yürürlüktedir. Güçlü bir yürütme, seçilmiş bir yasama organı ve bağımsız bir yargı esasına dayalıdır. Parlamenter sistemin ülkenin yapısına uygun olmadığı iddiaları ile üçüncü demokrasi dalgasında sistem değişikliği gerçekleştirilmiş olsada seçilen yeni sistemde ülkeye istikrarı getirememiştir. Etnik ve dini çatışmaların yanı sıra ekonomik ve siyasal yolsuzluklar istikrarlı yönetimden uzak bir görüntü çizmektedir.

⁴⁰ Nijerya'da şiddet olayları: Kadınların 1929 isyanları, 1931'deki Igbo ayaklanması, 1945'teki genel grev, 1949'daki Enugu Çarpışma Grevi ve 1953'te Kano İsyanları (Ikyase ve Egberi, 2015:37).

4.1.4. Sudan

Yayılmış geniş bir halk çeşitliliği içeren Sudan'ın nüfusu yaklaşık 600 etnik⁴¹ gruptan oluşur. Dörtte üçü Müslüman olan ülkede Hıristiyanlık ve geleneksel Afrika dinlerinin hepsi yer alır. %40 kendini kültürel ve dilsel altyapıya göre Arap olarak niteler ve nüfusun⁴² çoğunluğu kuzeyde yaşar (Berry, 2015: xxviii-xxx).

Mısırlı istilacıların 7. yüzyılda güneye doğru hareket etmeleri sonucunda Mısır ile 8.yy'da başlayan temaslar zamanla Sudan'da Mısır egemenliğini yarattı. Bu topraklar 19. Yüzyıla kadar Mısır sömürmesine maruz kaldı. Zaman içerisinde Osmanlı'da bölgede etkisini arttırdı ve 1882'ye kadar bölgeyi sömürgesi altına aldı. 1892 itibari ile bölge İngiliz sömürmesine maruz kalarak ve I. Dünya Savaşı ile başlayan milliyetçilik akımından etkilendi. Demokratikleşme dalgasında Milliyetçiler dolaylı yönetime karşı çıkarak ve merkezileştirilmiş ulusal bir hükümeti savundu. II. Dünya Savaşı akabinde büyüyen bağımsızlık hareketleri sonrası 1948'de parlamenter hükümet kuruldu ve İngilizlerce kısmen seçilmiş olan Yasama Meclisini yetkilendirdi. 1952 Meclis seçimleri sonucu, bağımsızlık yanlısı gruplar mecliste hükmetti. Umma⁴³ hâkimiyetindeki yasama meclisinin liderleri, İngiltere ile Özerklik Anlaşması'nı (Self Determination Agreement) müzakere etti. 1 Ocak 1956'da Sudan bağımsız bir cumhuriyet oldu (Berry, 2015: xxvi – xxxv,27-29).

Ülke 1956 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazandıktan sonra İslami eğilimli dönüşümlü sivil ve askeri rejimlere ev sahipliği yaptı. Kalıcı bir anayasası olmadan bağımsızlık kazanan Sudan'da, geçici Anayasa ile atanan başbakana yürütme yetkisi verildi. Umma ve El Mirghani'nin liderliğinde Halk Demokrat Partisi (PDP) koalisyon hükümeti kuruldu. 1957'de pamuk mahsulünde yaşanan kriz Sudan'ı tüketti.1958'de bir darbe düzenlendi ve anayasa hazırlamak için bir anayasa komisyonu atandı. 64'e kadar Askeri Hükümet yönetimi sürdü. 65 seçimleri sonrası

⁴¹ Nüfusun Yüzde 40'ı kültür ve dile göre kendilerini "Arap" olarak tanımlamakta olup büyük çoğunlukla Kuzey Sudan'da yaşamaktadır. Kuzeyde yaşayan ancak Arap olmayan diğer gruplar; Kuzey Nil boyunca Kassala bölgesindeki doğuda Bejalar ve batıda Furlar. Güney Müslüman olmayan grupları; Dinka (Jieng), Nuer (Naadh) ve Shilluk'tur (Collo). Nubalar Güney Kordofan'da dağların arasında kültürel ve dilsel olarak ayrılmış bir başka grup (Berry, 2015: xxviii).

⁴² Dünya Bankası tahminlerine göre Kuzey Sudan: 37,9 milyon; Güney Sudan: 11,3 milyon civarındadır (Berry, 2015: xxviii).

⁴³ Bağımsızlık hedefine ulaşmak amacıyla 1945 yılında kurulan kurulmuştur. 1880'lerde Sudan'ı yöneten Mehdi'nin öğretileri partiideolojisi kabul edildi. Lideri Mehdi 1989 askeri darbesinden sonra tutuklandı ve 1991 sonunda sürgüne gitti. Nisan 2000'de Hartum'a döndü. Umma'nın Güney Sudan'a yönelik kendi kaderini tayin etme taahhüdünü tekrar doğruladı ve dini ve kültürel açıdan bölünmüş Sudan'daki İslami bir devleti reddetti. Umma tüm siyasi faaliyetlerden geçici olarak tekrar yasaklandı. Dinsel olarak tarafsız bir anayasaya yani laik yönetimi savundu(Berry, 2015:256-257).

kurulan hükümetler istikrarlı olmadı. Cumhurbaşkanı'nın geniş yetkilerine rağmen başbakanın alanı sınırlıydı. 19 Temmuz 1971'de yapılan askeri darbe sonrasında ağustos ayında yayımlanan geçici bir anayasa ile "Sosyalist bir demokrasi" olarak Sudan, bir başkanlık formunu Eylül 1971'de halk oylamasına sundu. El-Numayri başkan oldu. 1972'de Kurucu Meclis kuruldu ve Cumhurbaşkanlığı hükümetinin devamı için kalıcı bir anayasa taslağı hazırlandı. Ekonomik krizler, artan enflasyon ve dış borç karşısında hükümet kısıtlama politikalarına gitti. 1973 ve 1974'te, Temmuz 1976'da başarısız darbe girişimleri gerçekleşti. 1977 de El-Numayri tekrardan altı yıllığına başkan seçildi (Berry, 2015: 31-40,145,153).

Ülkede 1972'den sonra durulan iç savaşlar 1983'de tekrar patlak verdi. Nümeri 1983'te İslam Şariat Yasalarını uygulamaya koydu. 1985 tarihi ile Güney Sudan ayrışması başladı. 1989'da Teğmen Albay Ömer El-Beşir, bir darbeye öncülük etti ve devrilen hükümetin ardından Ömer Abdül Ahmed El-Beşir Cumhurbaşkanı atandı ve 1996 seçimleri ile onandı. Güçlü bir askeri desteğe sahip İslamcı Ulusal Kongre Partisi hükümeti kuruldu. Yürütme ve yasama kurumları kaldırdı, anayasa askıya alındı, birçok önde gelen sivil politikacı tutuklandı, basın özgürlüğü sınırlandırıldı. 1998 anayasasını sivil yönetimi yeniden kurmak için yaptı. Anayasa, protesto ve eleştirilere rağmen 1998'de yapılan referandumda onaylandı ve federal bir sistem sağladı. Beşir'in başkanlığı devam etti. 1999'a kadar bütün siyasi partiler yasaklandı. 2007 Siyasi Partiler Yasası ile Sudan'da çok sayıda parti⁴⁴ veya siyasi grup kurulması düzenlendi. 2011'de güney Sudan'ın bağımsızlığının ilanı ve 2015 tarihli "Geçici Anayasa" dan bu yana Sudan Federal başkanlık devleti oldu.

Bağımsızlığını kazanan Afrika Devletlerinin diğerlerinde olduğu gibi Sudan'da egemenliğini ilan ettiği günden bu yana kargaşa durulmadı. Farklı etnik uluslardan oluşan Sudan, ulus devletine uyum sağlamada güçlük yaşadı. Ayrıca

⁴⁴ Büyük partiler: El Beşir liderliğindeki Ulusal Kongre Partisi; Sadık El-Mehdi'nin liderliğinde Ulusal Umma Partisi; Hatemiye'nin dini düzenine dayanan Muhammed Uthman alMirghani liderliğindeki Demokratik Birlikçi Parti; 2000 yılında Hasan Abdullah el Turabi tarafından kurulan Popüler Kongre partisi; Muhammed Muhtar El Hatip liderliğindeki Sudan Komünist Partisi; ve Ghazi Salah al-Din Atabani liderliğindeki Şimdi Reform Partisi.

Diğer önemli politik gruplar; Darfuri grubu, Sudan Kurtuluş Hareketi / Ordu ve Adalet ve Eşitlik Hareketi.

Beja Kongresi ve Özgür Doğu Cephesi'ne katılan aslanlar; SPLM-N (Kuzey), Güney SPLM'nin kuzey kalıntısı; Ulusal Konsensüs Kuvvetleri; ve Sudan Devrim Cephesi.

Güney Sudan'da, Salva Kiir'in başında olduğu Sudanlı Halkın Kurtuluş Hareketi (SPLM) egemen siyasi partidir. Bölgesel bazda daha az sayıda küçük siyasi partiler veya gruplarda vardır (Berry, 2015: xxxvi).

siyasi, ekonomik ve tüm vatandaşlara eşitliği sağlayan strateji ve politikalara sahip olmayışı çatışma süreçlerinin bitmesini engelledi (Kebbede, 1997: 41-43).

Knopf aynı şekilde Kızıldeniz bölgesinde de daha fazla çatışmaya işaret ediyor ve Sudan'da özellikle Güney Sudan'da stratejik tutarsızlıkların, bölgesel şoklara ve çatışmalara kapı aralayacağını altını çiziyor (Knopf, 2018:5-8).

1948'de parlamenter sisteme geçişten bu yana Sudan resmi bir anayasaya hep sahip olmuştur. Ayrıca icra, yargı ve yasama organları kuvvetler ayrılığı ile bölünmüştür. Her ne kadar 1971'de sistem değişikliği halk oylamasına sunulmuş olsa da anayasa taslağı 1972'de oluşturulmuştur. Sistem değişikliği üçüncü daganın eşliğinde gerçekleştirilmek istense de, sürekli darbe ve darbe girişimleri ile güven sorunları yaşamıştır. 1989 darbesi ile El-Beşir cumhurbaşkanı olarak atanmış ancak barışçıl bir yönetim sağlanamamıştır. Sudan'ın daha barışçıl ve daha iyi yönetilmesi için Amerika Birleşik Devletleri'nin ülkede yardımları devam etmektedir. Sudan'da sistem değişikliğini ekonomik ve demokratik istikrar için gerçekleştirmiştir. Ancak parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen örnek olarak kısaca bahsettiğimiz ülkelerde olduğu gibi sistem değişikliği ekonomik ve siyasal istikrar sağlayamamıştır. Merkezi güce sahip bir otorite olarak işlev gören El-Beşir cumhurbaşkanlığındaki siyasal yönetiminin ⁴⁵ Nisan 2019'da askeri bir darbe ile devrilmesi sonrasında halk hala sivil yönetime geçiş çağrılarını yaparak sokaklarda gösteriler düzenliyor ve sivil itaatsizlik ülkede devam etmektedir (Aljazeera, agis, 2019).

4.2. TÜRKİYE

4.2.1. Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Eleştirileri

Türkiye tarihinde yaşanan sistem değişikliği tartışmalarının temelinde hükümet krizleri etkili olmuştur. Siyasal dönüşüm talepleri genel olarak sağ ağırlıklı partilerden gelmiştir. Parlamenter sistem içerisinde yerleşen vesayet odaklarından ve sistemin kriz üreten yönlerinden kurtulmak hedeflenmiştir. Kurumsallaşmış vesayetçi yapıların elindeki iktidar araçlarının ancak sistem değişikliği ile aşılabileceğinin altı çizilmiştir. Böylelikle yönetimde istikrarın sağlanacağı belirtilmiştir. Türkiye'de değişim talepleri 1960'lı yıllarda başlamıştı. 1970'lerde MNP ve MHP tarafından sistemin başkanlık hükümet sistemine evrilmesi ve cumhurbaşkanının halk tarafından

⁴⁵ Cumhurbaşkanı Ömer El Beşir'in 11 Nisan 2019'da 30 yıllık iktidarına aylarca süren popüler gösterilerin ardından son verildi (www.aljazeera.com)

seçilmesi fikirleri belirtilmiştir (Miş ve Duran, 2017:4-7). Başkanlık Sistemi önerisi resmen ilk kez 12 Mart Muhtırası ardından MNP (Milli Nizam Partisi) Genel Başkanı Necmettin Erbakan tarafından gündeme getirilmiş, 1980'ler itibariyle ANAP (Anavatan Partisi) ve DYP'nin (Doğru Yol Partisi) liderleri Turgut Özal ile Süleyman Demirel tarafından da olumlu görülmüştür (Miş ve Duran, 2017:21-24,45-49). Cumhurbaşkanı seçimlerinde yaşanan sıkıntıların aşılması için cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi seçeneğinin düşünülmesi etraflıca tartışılmıştır. Ancak vesayet yönetiminin zarar göreceği düşüncesi ile talepler dikkate alınmamıştır (Miş ve Duran, 2017:5). 12. Cumhurbaşkanı ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan ile sistem değişikliği fikri tekrar gündeme gelmiştir(Sevinç, 2017:9-10).

Recep Tayyip Erdoğan ve Ak Parti Türkiye'de başkanlık sistemini savunmuşlardır. Erdoğan ve Ak Parti aktörleri, cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesinde yaşanan krizlerin tamamen sonlandırılması, yönetimde çift başlılık sorununa son verilmesi, yönetimde bürokratik vesayetın sonlandırılması gerektiğinde ısrarcı olmuşlardır (Miş ve Duran, 2017:26-27). Siyasette istikrar sağlanması, ülkemizde demokrasinin derinleşmesi ve pekişmesi, yasama ve yürütme organlarının tamamen birbirinden ayrılarak görevlerini daha hızlı ve etkin yapması amacı ile sistem değişikliği için yoğun caba harcamışlardır. Halkın doğrudan seçtiği bir yürütme organı ile hesap verebilirliğin daha da şeffaflaştırılması hedeflenmiştir.

Başkanlık sistemini destekleyenler sisteme yöneltile eleştirileri yersiz bulmuşlardır. Çünkü sisteme yöneltile eleştirilerin parlamenter sistem içerisinde de meydana gelebilecek hususlar olduğunu belirtmişlerdir. Eleştirilerin parlamenter sistemin daha demokratik olduğu ile başlayıp, iktidarın kişiselleşmesi, bölünme korkusu, rejimin bekası, otoriter bir anlayışa yönelme iddiaları ile devam ettiğini belirtmişlerdir (Miş ve Duran, 2017:6-7). Yeni hükümet modelinin, daha önce uygulandığı ülkelerde meydana gelen krizleri aşmaya yönelik gerekli tartışmalar yapılmıştır (Miş ve Duran, 2017:6-7,16). Ayrıca siyasal kültür ve siyasal yönetim arası korelasyonlar da değerlendirilmiştir (Miş ve Duran, 2017:6-7).

Yeni sisteme geçiş talepleri Türkiye'de koalisyon dönemlerinde yaşanan siyasal krizlerle ve etkin olmayan yönetim ile ilgili olmuştur. Ülkemizde var olan sistem hükümetlerin güvenoyu süreçlerinde ve cumhurbaşkanı seçimlerinde sorun ürettiği için sistem değişikliğine gidilmiştir. Farklı siyasal görüşteki parti

koalisyonlarında meydana gelen tutarsızlıklar nedeniyle sistem işleyişide kesintilere uğramıştır. Bunun nedeni parlamenter sistem içerisindeki siyasal parçalanmışlık ve farklı gruplar arasındaki çatışmalardan doğan siyasal istikrarsızlık olmuştur. Bu çatışma dönemlerinde iktidarın güçsüzleşmesi nedeni ile ülkemiz askeri darbelere sahne olmuş ve demokrasi çoğu zaman askıya alınmıştır. Dolayısı ile demokrasi kültürünün yerleşmesi ve demokratik oluşumlar engellenmiştir.

Ülkemizde 1973 seçimlerinden önce Milli Selamet ve Milli Nizam partisi milli özelliklerimize ve karakterimize uygun bir yönetim teklif etmiştir. Devlet başkanlığı ve hükümet başkanlığı birleştirilerek cumhurbaşkanının tek dereceli bir seçimle millet tarafından belirlenmesi teklif edilmiştir (Miş ve Duran, 2017:17). Teklife göre cumhurbaşkanının direk halk tarafından seçilmesi devlet-millet bütünleşmesini sağlayacaktır. Ayrıca parlamenter sistemde cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan krizler ortadan kalkarak, rejimi zayıflatan iç ve dış spekülasyonlar etkisiz kalacaktır.

MHP lideri Alparslan Türkeş de kuvvetli ve hızlı bir icranın ancak icranın tek elde toplanması ile mümkün olduğunun altını çizmiştir. Yürütmede bölünmeyi sakıncalı görerek başkanlık sisteminin milli tarih ve törelerimize daha uygun olduğunu belirtmiştir. Türkeş otorite krizlerinin aşılması için çift başlılık durumuna son verilmesi gerektiğini savunmuştur. Devlet başkanının millet eliyle doğrudan seçilmesi sonucu milli demokrasinin milletin bizzat katılımı ile tesis edilmiş olacağını iddia etmiştir. Böylelikle cumhurbaşkanının dolaylı seçimlerinde yaşanan krizlerin de ortadan kalkacağı savunulmuştur. Her iki siyasal görüş de, anayasal krizlerin ve siyasal istikrarsızlıkların parlamenter sistemin doğal getirisi olan koalisyon hükümetlerinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir (Miş ve Duran, 2017:17-18).

12 Eylül darbesi sonrası, 82 Anayasası'nın hazırlık aşamalarında sistem değişikliği talepleri yeniden gündeme getirilerek tartışılmıştır. Ancak vesayet sisteminin ideolojileri dışında seçilecek bir cumhurbaşkanına izin vermemesi sistem değişikliği taraftarlarınca eleştirilmiştir (Arslan, 2015:88-91). 1984 seçimleri sonrası ANAP'ın oy kaybetmesi ve tekrardan koalisyon hükümeti kurulmak zorunda kalınması ihtimalleri karşısında Turgut Özal başkanlık sistemi ihtimalini yakın çevresinde istişare etmiştir. Özal, Türk tipi parlamenter sistemin reformları yavaşlattığını, koalisyon hükümetlerinin etkin bir yönetim gerçekleştiremediğini belirtmiştir. Ayrıca heterojen toplum yapısının bu sistemde hemşehricilik ve bölgeselcilik üzerinde şekillenip bütüne odaklanamayarak, parçalanmışlığı tetiklediğini

savunmuştur. Geniş etnik tabanlı toplum yapımıza en uygun sistemin başkanlık sistemi olduğunu ve ülkenin bütünlüğüne hizmet edeceğini vurgulamıştır. Federatif bir başkanlığa karşı olan Özal ABD tipi bir başkanlık sistemi uygulanması taraftarı olmuştur (Miş ve Duran, 2017:19-21).

1989'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinde dönemin DYP genel başkanı Süleyman Demirel, Özal'ın meşruiyetini yitirmiş meclis tarafından seçilmesine karşı çıkmış ve cumhurbaşkanını halkın seçmesi formülünü önermiştir (Miş ve Duran, 2017: 21). 1989'da önerisinin başkanlık sistemi olmadığını altını çizerek, 1990'ın sonuna gelindiğinde anayasa değişikliği tartışmalarında güçlendirilmiş bir cumhurbaşkanlığı önerisi ile yarı başkanlığa yakın bir hükümet modeli önermiştir. Öneride; çift meclisli yapı, iki aşamalı seçim sistemi, hükümetin güvenoyu alma zorunluluğunun kaldırılması yer almıştır. Cumhurbaşkanına yasaları halkoyuna sunma, parlamentoyu feshetme ve milli güvenlik siyaseti ile dış politikayı belirlemede temel yetkilerin verilmesi de teklif edilmiştir. Demirel 1997'de başkanlık tartışmalarını rağmen başlatarak siyasal istikrarın yasama ve yürütmenin tamamen ayrıldığı başkanlık sistemi ile sağlanacağını savunmuştur. Ayrıca başkanlık sistemine geçişin diktatörlüğe dönüşeceği eleştirilerinde katılmamıştır (Miş ve Duran, 2017:22-24).

Ak Parti iktidarı süresinde 2005 itibari ile sistem değişikliği talepleri daha sık gündeme taşındı. 2007'de cumhurbaşkanı seçimlerinde yaşanan "367 krizi"⁴⁶ nedeniyle sistemde demokratik sekte yaşandı. Hatta askerın siyasal alana müdahale etmesine davetiye çıkarıldı. Çünkü çalışmamızda daha önce belirttiğimiz gibi yaşanan krizler sonrasında yeni bir siyasal ve ekonomik rejim yaratma amacı (Özbudun, 2011:16-19) ile askeri müdahaleler gerçekleşti. 24 Nisan 2007'de AK Parti Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdi. 27 Nisan'da da Mecliste Cumhurbaşkanlığı ilk tur seçimlerine 367'nin sağlanmaması için CHP'li vekiller ilk tur oylamasına katılmadı. Gül katılan 361 vekilin 357'sinin oyunu aldı. Anayasa mahkemesince iptal edilen birinci tur seçimleri 6 Mayıs'ta tekrar yapıldı ancak 367'e ulaşamadı. Sistemde yaşanan tıkanma sonrası 22 Temmuz'da erken seçimin yapılması kararlaştırıldı. AK Parti Anayasa değişikliği için Anavatan Partisi (ANAP) ile uzlaştı ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçimini de içeren değişiklikler, 21

⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılacak ilk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu arandığına göre, oylamaya en az 367 milletvekili katılmamışsa, birinci oylama yapılmamış sayılacaktı.

Ekim 2007’de yapılan referandumda % 68,95 oy oranı ile kabul edildi (Miş ve Duran, 2017:24-27).

Anayasa değişikliği için 2011 seçimlerinin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) çatısı altında, Meclis Başkanı başkanlığında ve her partiden üçer temsilciyle Anayasa Uzlaşma Komisyonu kuruldu. Tüm partiler anayasa yazımında eşit güce sahip olmaları ve uzlaşmayı kolaylaştırmak amacıyla Komisyonda üçer milletvekili ile temsil edildiler ancak uzlaşma sağlanamadı. Anayasa Uzlaşma Komisyonu yeni anayasa ile ilgili sadece 59 maddede uzlaşmada Meclis Genel Kurulunda görüşülmesi teklifi CHP , MHP ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) partilerinden destek bulamadı. 18 Kasım 2013’te yeni bir anayasa için uzlaşmanın mümkün olmadığını açıklamasıyla Komisyon dağıldı (Miş ve Duran, 2017:32-33).

2014 seçimlerinde cumhurbaşkanını halkın seçmesi ile fiilen sistem değişikliği dönemi başlamıştır. Bunun akabinde değişimin zorunluluğu talepleri sistemde yaşanan çift başlılık ve yetki karmaşası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de sistem değişikliğine giden süreç bu aşamalardan geçmiş ve Ak Parti parlamenter sistemin aksayan yönlerine karşı neden sistem değişikliği istediğini maddelerle belirtmiştir (Miş ve Duran, 2017:33-34).

4.2.2. Türkiye’de Tercihen Neden Başkanlık Sistemi?

1876 tarihli Kanun-i Esasi’de 1909 yılında yapılan değişiklik ile egemenlik Osmanlı Hanedanından milletçe seçilen temsilciler vasıtası ile halka geçmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası çöken imparatorluklara Osmanlıda eklenmiş ve demokraside gelişim sürmüştür. 21-22 Haziran 1919 Amasya tamiminde Gazi M. K. Atatürk’ün vurguladığı üzere “Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır” ilkesi dâhilinde cumhuriyetin ayak sesleri duyulmuştur. 1921ve 1924 anayasalarında “hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir” ibaresi ile halk egemenliği ortaya çıkmıştır. (Yavuz, 200:369;Şıvgın, 1997: 31-39).

Ülkemizde 1921’de en etkin yönetim için Meclis Hükümeti sistemi benimsenmiştir. 1921 Anayasasının yasama üstünlüğü eleştirileri karşısında 1924 anayasası ile bu üstünlük bir parça yumuşatılmıştır. 1924 sonrası hükümetlerde kuvvetli yürütme anlayışı iktidarlara hâkim olmuş bu 1950 seçimleri sonrasında da devam etmiştir. 1960 yılında güçlü yürütmeye karşı olanlar tarafından yapılan ihtilal sonucu oluşturulan anayasa bu nedenle yürütme organını güçlü kılmamıştır. 1961

anayasası ile kuvvetler arası dengeli bir işbirliği ile parlamenter sistem geleneklerinin temelleri (Yavuz, 2000:222) sağlamlaştırılmak istenmiştir. Yasama, meclis çoğunluğunun sağladığı güvensizlik oyu mekanizması ile hükümeti düşürebilirken; yasamanın düşürülmesi hükümetin 18 ay içinde üç defa güvenoyu alamamasına bağlı kılınmıştır. Ülkemizde uygulanan nispi seçim sistemi nedeni ile 1980 başlarına kadar zayıf olarak nitelendirilen 18 koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kolayca dağılabilen ve iktidardan kopan bu hükümetler yasama karşısında güçsüz kaldıklarından uysal ve taviz verici davranmak zorunda kalmışlardır (Kontacı, 2017:18; Bilir, 2017:1; Özer, 1998:88-94).

Türk Parlamenter siyasi tarihi, yasamanın güç kaybetmesi ve yürütmenin öne çıkarak askeri otoritenin güçlendiği bir sürece sahiptir (Yavuz, 200:369;Şıvgın, 1997:22,39-43). Cumhurbaşkanı'nın sembolik rolü aşan yetkilere sahip olduğu savının sahiplerinden Özbudun sistemi “zayıflatılmış parlamentarizm”, Zafer Gönen ise “klâsik niteliğini bir ölçüde kaybetmiş bir parlamenter rejim” olarak tanımlar. Bununla beraber Kemal Gözler ise cumhurbaşkanına verilen yetkilerin azlığı ya da çokluğunun 1982 anayasasının saf parlamenter hükümet sistemi olması özelliğini değiştirmedini savunur (Kontacı, 2017: 18; Bilir, 2017:1; Özer, 1998:88-94)

Küreselleşen dünya pazarının ulus devlet egemenliklerini aşarak tek bir pazar olarak bütünleşmesi, uluslararası örgütlerin siyasi ve ekonomik yaptırımları, ülkelerin bu pazarda paylarını maksimize etme çabaları; sistem reformlarını ya da devrimlerini paralelinde getirmektedir. Türkiye’de çok partili parlamenter sistemin siyasi krizlere neden olduğu ve ulus-devlet yapısının işlemez hale geldiği iddiaları neticesinde değişiklik tercih edilir. Sıklıkla koalisyon hükümetlerinin güçlü birer yürütme organı ortaya çıkaramaması nedeni ile istikrarsızlık, uyumsuzluk ve tıkanıklıkların yaşandığı hepimizce kesindir.

Türkiye’de 2007 yılına kadar yürütme, seçilmiş parlamento içerisinden güvenoyu alarak kurulan ve siyasi kararların asil mercii olan bakanlar kurulu ve başbakanıdan oluşmaktaydı. 2007 tarihli anayasa değişikliği⁴⁷ ile cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmeye başlanmış ve dönüşüm adımları atıldı. Ak Parti ve

⁴⁷ “21 Ekim 2007 tarihinde yapılan halk oylamasında %68.95 “Evet” oyu ile bu Kanun kabul edilmiş ve Anayasa’nın ilgili maddeleri değiştirilmiştir. Türkiye’de hükümet sistemi tartışmaları 2007 yılında bu Anayasada yapılan değişikliği sonrasında daha farklı bir boyut kazanmıştır. Zira bu değişiklikle Cumhurbaşkanı artık TBMM tarafından değil, doğrudan halk tarafından seçilecektir. Bu düzenleme de Anayasanın öngördüğü hükümet sisteminin daha fazla tartışılır hale gelmesine yol açmıştır” (Bilir, 2017:2).

Recep Tayyip Erdoğan'ın bu süreçten sonra başkanlık sistemi savunuları ve söylemleri hız kazandı. 2017 tarihli referandum ile dönüşüm gerçekleşti ve bu güne değin ülkemizde uygulanan parlamenter sistem “Başkanlık Sistemine” evirildi (Aygen, 2017:167;Bilir, 2017:2).

Ak Parti ve Recep Tayyip Erdoğan başkanlık sistemini bazı gerekçelerle savunulur. İlki Türkiye’de parlamenter dönemde sık sık yaşanan siyasi istikrarsızlıkların tekrar yaşanmasının engellenmesi için yeni bir sistem inşa edilmesidir. İkicisi parlamenter sistemin bir sonucu olan koalisyon dönemlerinin son bulmasıdır. Çünkü bu dönemlerin geçmişte kriz üreten, siyasal alanı kırılganlaştıran, siyasal partileri parçalayan, ülkenin demokratik ilerlemesi ve ekonomik kalkınmasına sekte vuran çatışmalara sahne olmasıdır. Üçüncü olarak, siyasal kültürle kökleşen ve vesayetçi sivil/bürokratik elit gruplarının yararlandığı demokratik sayılamayacak gri alanların tamamen ortadan kaldırılması amaçlanır. Dördüncüsü siyasi sistemdeki çift başlılığın sonlandırılması iken beşincisi de cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan siyasal krizlere son vererek yürütmenin meşruiyetini güçlendirmektir (Miş ve Duran, 2017:26-27).

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi beşinci problemi ortadan kaldırmış ancak hem başbakanın hem cumhurbaşkanının halk temsili ile göreve gelişi çifte meşruluk sorununu gündeme taşıdı. Cumhurbaşkanı ve başbakanın aynı siyasi partiden gelmesi durumunda kriz ihtimali daha yönetilebilir oldu. Ancak ayrı partilerden gelmemeleri durumunda krizin derinleşmesi kaçınılmaz olacaktı. Bu nedenle sistem başkanlık sistemine evrilerek bütün yetkiler cumhurbaşkanında toplanmalı ve çifte meşruluk sorunu bu yeni sistemle ortadan kaldırılmalıydı. Bu yeni sistem halk iradesinin sürekli kılınmasını ve demokrasinin derinleşmesini ve pekişmesini sağlayacak ayrıca yasama ve yürütmeyi tamamen birbirinden ayırarak yasama ve yürütmenin etkinliğini ve verimliliğini artıracaktı. Yürütme güçlendilecek vehızlı karar alma mekanizmaları etkin hale getirilecekti. Halkın doğrudan seçtiği bir yürütme yapısı ile doğrudan hesap verilebilirlik ile şeffaflık sağlanılacaktı.

Recep Tayyip Erdoğan 2014 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilince, seçim öncesi sistem konusundaki vaatlerini gerçekleştirme girişimlerine başladı. Güçlü ve istikrarlı bir Türkiye için başkanlık sistemi Ak Partinin seçim beyannamelerinin en önemli başlıkları olarak halka anlatıldı. 15 Temmuz darbe girişimi sistem değişikliği sürecinin askıya alınmasına neden oldu. MHP lideri Bahçeli 11 Ekim parti Meclis

Grup toplantısında mevcut sistemin sıkıntıları olduğunu ve bu sıkıntıların krizlere dönüşebileceğini belirtti (Miş ve Duran, 2017:34-37). Devletin bekası için anayasa değişikliğini desteklediklerini açıkladı. MHP ve Ak Parti'nin kurduğu komisyonda son hali verilen Anayasa değişiklik teklifi, 10 Aralık 2016'da Ak Parti'li 316 milletvekilinin imzasıyla TBMM başkanlığına sunuldu. Anayasa değişiklik teklifi MHP ve Ak Partinin 330'un üzerinde oyuyla geçti. Referanduma sunulması için Cumhurbaşkanının onayına sunuldu. 2017 Nisan'ında gerçekleşen referandum ile % 51,4'e % 48,6 ile (Seçim.Haberler, agis, 2017) ile sistem değişikliği gerçekleşti ve 2018 seçimleri sonrası fiilen başladı (Sevinç, 2017:9-11;Miş ve Duran, 2017:4-11).

AK Parti referandum kampanyası sırasında "başkanlık" sisteminin Türkiye için faydalarını anlatabilmek için kendisine yakın düşünce kuruluşlarından da destek almıştır. Bunların başında gelen SETA'nın iki araştırmacısı Burhanettin Duran ve Nebi Miş kaleme aldıkları çalışmada parlamenter sistemi şu noktalardan eleştirmişlerdir:

Parlamentonun taleplere yetersizliği, verimsizliği, istikrarı sağlamadaki başarısızlığı sistem değişikliğinin sebepleri olarak gösterilebilir. Bürokraside görülen patronaj, torpil, adam kayırmada artış ve partizan yerleşimler ayrıcalıksız atama ve yükselmeler de parlamenter sisteme yöneltilen eleştirileri arttırmıştır. Devletin sosyal görevlerindeki eksiklikler ve yetersizlikler genel olarak sistemin boynuna asılan bir vebal gibi karşımıza çıkmaktadır. Türk Demokrasisi'nde 2002 öncesindeki uzun ömürlü olmayan hükümetlerde, parlamenter sistemin yenilenmesi taleplerinde etkin rol almıştır. "Türk Demokrasisi'nin, istikrarsız yönetimlere ek olarak, askeri otoritenin demokrasiyi daraltıcı müdahalelerine maruz kalması, yürütmenin güçlendirilebilmesi adına sistem değişikliği taleplerinde etkin rol oynamıştır(Miş ve Duran, 2017:4-11).

Yazarlar bu eleştirilerinin yanı sıra ülkemizde parlamentarizmin işlememesinin nedenlerini sistem temelli olmayıp kültürel alt yapıımızdan kaynaklandığını iddia etmişlerdir.

Elbette Türkiye'de demokrasi tarihi ve parlamentarizmin gelişimi İngiltere'den farklı olarak toplumsal koşullar ve gelenekler dâhilinde oluşmaz. Demokratikleşmenin batıda hızla yayıldığından ve parlamenter sistemin yoğunlukla batılı ülkelerce uygulandığından söz ettik. Ancak Türk demokrasisi'nde yalnızca kültür yapısının değil sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel yapının batıdan farklı olduğu açıkça görülür. Batı'da demokratikleşme hareketlerinin kökeninde; Protestanlık, feodal aristokratizm, feodal toplum yapısı, ekonomik gelişmişlik, orta

sınıf, Rönesans⁴⁸ gibi unsurların yattığına değindik. Oysa Türk Milleti'nin benzer ortak değerlere sahip olmadığı nerdeyse bütünüyle bu yapının dışında olduğu unutulmamalıdır. Bununla beraber Türk Demokrasisi tabiri caizse kendi şahsına münhasır gelişmeye devam etmektedir. Ülkemizde demokratik rejimin yapısı, seçim sistemi, etnik unsurlar, mali krizler, ekonomik buhranlar sonucu siyasi krizler yaşanmış, bunun akabinde halka başvurmak yerine asker göreve çağrılmış, güç yürütme ya da yasama lehine değişmiş olsa da sonuç değişmemiş ihtilaller, darbeler, ayaklanma, kalkışma teşebbüsleri gerçekleşir. Yürütmenin, yasamanın güç terazisinde ağır basması sonuçları değiştirmemiştir, sistem değişikliğinde bulunanların taleplerini haklı gösterebilir bir unsur olarak bu krizler sayılabilir. Ancak bu krizler parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişte sonlanacak mıdır?

Örneğin araştırmacı Uluşahin (2011: 29-38) 1961 anayasasının parlamentarizmin özünü daha çok yansıttığını düşünerek Türkiye'de parlamenter sisteme yöneltilen eleştirilerin 1982 anayasasından kaynaklandığını savunur. Parlamenter sisteme yöneltilen eleştirilerden ilki olan iki başlılık konusunda; tarafsız, arabulucu rol üstlenen devlet başkanı yürütme içerisinde yetkisiz ve sembolik görevi olduğundan sistemin teknik olarak iki başlı olmadığını altını çizer. Eleştirilerin tersine yürütmenin iki başlı değil, iki kanatlı bir yapıya sahip olduğunu bununda tıpkı doğuştan sahip olduğu iki kanatla "uçmak" gibi denge ve yeteneğe sahip olduğunu belirtir. Öyle ki kanatlar dengeyi bozan değil, sağlayan araçlardır. Ancak 1982 Anayasasının⁴⁹ yasama karşısında yürütmeyi, yürütme içerisinde de siyasal açıdan sorumsuz Cumhurbaşkanı güçlendirerek iki başlı bir yürütme yapılanması kurduğunu kabul eder. İki başlılık ise, normalden bir sapmayı, bozukluğu ifade eder. İki başlı bir mahlûk olağandışı, kargaşa ve çatışmayı davet ettirir nitelik taşırsa devlet yapısı da, bu bağlamda parlamentarizmin asli özelliklerinden sapma yaşanır.

1982 Anayasası'nca tanınan bu sembolik görevin dışına taşarak yürütmede iki başlılığa neden olan hakların ilki, cumhurbaşkanının siyasi ve cezai (vatana ihanet durumu hariç) sorumsuzluğudur. Bir diğeri cumhurbaşkanının tek başına, başbakan ve ilgili bakanın katılımı ve karşı-imzası olmaksızın anayasanın tanıdığı yetkileri

⁴⁸ 15.yy dan başlayarak Avrupa'nın değişik bölgelerinde değişik zamanlarda ve değişik alanlarda gerçekleşen , sosyal bilimciler tarafından modern çağın başlangıcı sayılan, geniş kültürel değişikliklerdir (Wiesner-Hanks, 2012:177).

⁴⁹Klasik parlamenter sistemde devlet başkanının sembolik görev ve yetkilerinin aksine 1982 Anayasasında devlet başkanı konumunda olan cumhurbaşkanının görev ve yetkileri oldukça fazladır (Bilir, 2017:1).

kullanabilmesidir. Daha net bir ifadeyle 1982 Anayasası ile cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilerek ve denge-uyum mekanizmasından eser kalmaz. 2007 değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sonrasında ise sistem “Çift Meşruluk Sistemine” dönüşür (Uluşahin, 2011: 29-38; Bilir, 2017:1-3).

4.3. TÜRKİYE’DE YENİ SİSTEM: CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİ

Türkiye’de parlamenter sisteme yapılan en temel eleştiri; bu sistemin yıllardır uygulandığı, Türkiye’nin özgün şartları ile uyumun bir türlü sağlanamayarak istikrarsızlığa neden olduğu yönündeydi. Demokratik hukuk devleti idealinin uzantısı olarak en uygun yönetim arama çabaları, yasama ve yürütme arasındaki ilişkinin farklı boyutlandığı yeni bir hükümet sistemi tercihi ile sonuçlandı (Bilir, 2017:1). Türkiye tarihinde toplamda 1921, 1924, 1961 ve 1982 tarihinde olmak üzere dört anayasa hazırlanarak kabul edildi. Yeni sistem değişikliği 1982 anayasası üzerinde yapılan değişikliklerle benimsendi. İlk olarak 2007 referandumunu sonucu yapılan değişimle Cumhurbaşkanı’nın halk tarafında seçilmesi benimsenmiş olup, değişim zinciri 2017’de yapılan referandum sonucunda partili cumhurbaşkanını yasallaştıran Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak tamamlandı. 16 Nisan 2017’de halk referandumunu ile onaylanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan yeni sistem 25 Haziran 2018 tarihi itibari ile uygulanmaya başlandı.

18 Maddelik anayasa değişikliği teklifi referandum ile halk onayına sunuldu. Türkiye halkı %51,41 evet oy oranı ile 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu’nu onayladı ve yeni sistem 24 Haziran 2018 genel seçimleri sonrasında resmen yürürlüğe girdi (Gözler, 2017:1).

Değişen sistemle birlikte neler değişti? Her ne kadar başkanlık sistemine geçiş olarak dillendirilse de bu yeni sistem başkanlık sisteminden uzak bir sistemdir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan bu Türk tipi başkanlık sistemi ve özellikleri nelerdir belirtelim.

Yeni sisteminin başkanlık sistemiyle çakışan yönleri şunlardır.

- Aynı kişinin hem yasamada hem yürütmede görev alamaması,
- İcra yetkilerinin tek elde toplanması,
- İcranın başının ve devletin de başının aynı kişi olması,
- Cumhurbaşkanına kanunlar üzerinde veto yetkisi verilerek cumhurbaşkanının güçlendirilmesi,

- Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve yürütme görevini ifa etmesi
- Cumhurbaşkanının göreve başlayabilmesi için yasamanın güvenoyuna ihtiyacı olmamasıdır (Keskinsoy ve Kaya, 2018: 90).

Bilir, (2017:3-4) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan bu sistemin daha çok başkanlık sistemine benzediğini savunur. Nasıl ki, başkanlık sistemi anayasal planda sert kuvvetler ayrılığına ve kuvvetlerin bağımsızlığına dayanırsa, bu sisteminde kuvvetler ayrılığı, kuvvetlerin hukuki anlamda eşitliği şartına bağlı olduğunu savunur. Yürütmenin siyasal açıdan bağımsız ve etkinlik açısından yasama karşısındaki üstünlüğünü kabul eder ve bu üstünlüğün sistemi başkanlık sistemi yaptığını ekler. Yürütmede çift başlılık sorununun kaldırılarak cumhurbaşkanı üzerinden tek başlı yürütme hedeflendiğinden sistemin adının Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olduğunu belirtir. Yeni sistemin özelliklerini şu şekilde sıralar:

- İşlevsel ve organik açıdan yasama ve yürütme kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında birbirinden ayrılmıştır. İşlevsel açıdan yasama kanun yapar ve yürütme hükmeder, organik olarak ise yasama ve yürütme eylemleri birbirinden bağımsız iki ayrı erk tarafından icra edilir.
- Yasama ve yürütme organları karşılıklı olarak seçimleri yenileme yetkisine sahiptir. Ancak bu yetkiyi kullanan taraf kendisi içinde seçimleri yenilemiş olacaktır. Yeni sistemde Cumhurbaşkanının başkanlık sisteminde olduğu gibi yasamaya karşı sorumluluğu yoktur. Ancak Bilir tarafından bu madde ile yasamanın hem kendi hem de cumhurbaşkanının görevine son vermesinin yeni sistemi, başkanlık sisteminden daha az katı kıldığı iddia edilir. Çünkü başkanlık sisteminde başkanın yasamaya karşı siyasal sorumluluğu yoktur ve her iki organında görev süresi bitmeden bir diğerini görevden alma yetkisi yoktur (Bilir, 2017:3-4).

Gözler (2016:2) ise anayasa literatüründe Cumhurbaşkanlığı Sistemi diye bir sistem bulunmadığının altını çizer. Monist (tekçi) yapıda yürütme organına sahip olan, yani bakanlar kurulu ve başbakanı bulunmayan bir sistem adı her ne şekilde tasvir edilirse edilsin yürütme organı yapısına göre başkanlık sistemi olur. Yeni sistemin Başkanlık sistemi olarak açıkça adlandırılmamasının nedeni ise özellik olarak başkanlık sisteminden uzak, sadece kuvvetler birliği hükümet sistemi

anlayışına sahipliğidir. Gözler'in (2017:10-25) belirttiği üzere; ABD'nin Başkanlık Sistemi ile Türkiye'de uygulanan yeni sistemi farklılıklarını aktaralım.

4.3.1. Başkanlık Sistemi ile Türkiye'de Uygulanan Yeni Sistemin Farklılıkları

Ülkemizde Haziran 2018 seçimleri ile uygulanmaya başlayan sistemin başkanlık sisteminden farklı olduğuna dair yoğun eleştiriler yer almaktadır. Eleştiriler bazı noktalarda haklılık payına sahiptir çünkü Türkiye'deki sistemin ABD'de uygulanan sistemden farklı olduğu noktalar vardır. Bu farklılıklar sistemin tali özelliklerinde olduğu gibi asli özelliklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de uygulanan sistemin ABD'den farklılıklarını sıralayacak olursak bunları dokuz başlıkta verebiliriz (Gözler, 2017:10-25).

- **Başkan Yasama organı tarafından görevden alınabilecek:**

Türkiye'de yasama organı kendi seçimlerini de yenilemek kaydıyla Cumhurbaşkanı'nın görevine son verebilecek. Cumhurbaşkanı bu şartlar altında sadece halka değil yasama organına karşı da sorumlu azledilmiştir. Öyle ki, bu özellik parlamenter sistem kokusu taşımaktadır.

Ancak yukarıda başkanlık sisteminin özelliklerinde bahsettiğimiz üzere; ABD'de başkan 4 yıllık sabit süre ile seçilir ve bu süre yasama organının güvenoyuna bağlı değildir. Başkan sadece halka karşı sorumludur ve yasamanın güvensizlik oyu ile görevden alınmaz.

- **Başkan Yasama organını feshedebilir.**

Türkiye'de cumhurbaşkanı kendi seçimlerini de yenilemek kaydıyla yasama organı seçimlerini yenileyebilir, feshedebilir. Cumhurbaşkanı'nın parlamentoyu yani yasamayı feshedebilirliği parlamenter sisteme has bir özelliktir. ABD'de yasamanın güvensizlik oyu verememesi gibi başkanın yasamayı feshetme rolü yoktur. Kuvvetler ayrılığının kaçınılmaz sonucu olan bu durumda yasama ve yürütmenin birbirinin varlığına son verememesi kesindir.

Başkanlık sistemi ve parlamenter sistemi birbirinden ayıran asli hükümlerde⁵⁰ sapma ilk iki maddede açıkça gerçekleşmiştir. Gözlerin Elveda Kuvvetler Ayrılığı Elveda Anayasa makalesinde belirttiği üzere,

“Anayasa hukukunun genel teorisinde, başkanlık sistemi ile parlâmenter sistem birbirinden üç aslî farkla ayrılır. Bu farklardan biri şudur: Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme organları birbirinden bağımsızdır; yasama organı, yürütme organını görevden alamaz; buna karşılık yürütme organı da yasama organının görevine son veremez; yani onun seçimlerini yenileyemez. Parlâmenter sistemde ise, yasama organı güvensizlik oyuyla istediği zaman yürütme organının sorumlu kanadı olan hükûmeti düşürebilir. Buna karşılık yürütme organı da yasama organını feshedebilir; yani onun seçimlerini yenileyebilir. Özetle başkanlık sistemi, yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin görevlerine son veremedikleri, parlâmenter sistem ise bu organların birbirlerinin görevlerine karşılıklı olarak son verebildikleri sistemlerdir.”(Gözler, 2016:2).

ABD’den farklı olarak anayasallaşan bu iki madde sistemin başkanlık sistemi olarak isimlendirilmesini, sistemin asli özellikleri düşünüldüğünde imkânsız kılmaktadır. Elbette farklar bu iki madde ile sınırlı kalmayıp devam etmektedir.

- **Türkiye’de Cumhurbaşkanı yardımcı-yardımcıları Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta, ABD’de ise Başkan Yardımcısı halk tarafından seçilmektedir.**
- **ABD’de bakanların ataması yasama organının ikinci kanadı olan senato onayına bağlıdır. Türkiye’de bakanların atanması doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı onayına bağlıdır ve yasama onayı gerekmez.**

ABD’de başkan senatonun onaylamadığı birini bakan olarak atayamaz, bu nedenle bakan tayininde senato ile başkanın uzlaşması gereklidir. Senatoda bakanlar hakkında çok ciddi incelemeler ve tartışmalar yapılarak onay verilir⁵¹. Türkiye’de ise cumhurbaşkanı yasama ile uzlaşmaksızın istediğini bakan olarak atayıp, istediğini görevden alabilmektedir.

- **ABD’de başkanın yüksek hâkim atama yetkisi de senato onayına bağlı iken, Türkiye’de Cumhurbaşkanı’nın yüksek hâkim ataması için yasama onayı gerekmez.**

Türkiye yargı yapısı temelde ABD yargı yapısından farklılıklar arz etmektedir. ABD’de federal hâkimler senato onayı ile başkan tarafından atanır. Senatonun

⁵⁰ Bakınız parlamenter sistemin asli özellikleri sayfa 56-57 ve başkanlık sisteminin sistemin asli özellikleri sayfa 67-68

⁵¹ 2017’nin başında göreve başlayan Başkan Donald Trump’ın atadığı bakanların bazıları, Senatoda Demokratların muhalefeti sonucunda, ancak yirmi gün sonra 47’ye karşı 52 oy ile– onaylanarak göreve başlayabilmiştir (Gözler, 2017:12).

onaylamadığı birini⁵² başkan hâkim atayamaz (Yavuz, 2000: 205-207). Türkiye’de ise Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin atama yetkisi herhangi bir merci onayına tabi olmaksızın cumhurbaşkanındadır. ABD’de federal hâkimler fiilen ömür boyu görev şartı ile bağımsız olarak işlerini yaparlar. Türkiye’de ise Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Anayasa Mahkemesinde ABD’deki süreklilik olmadığı gibi üyeleri de kısa sürelerde değişebilir. Bu da maalesef tarafsızlığa gölge düşürebilir. ABD’de yargı, yasama ve yürütme karşısında tam bağımsız bir rol alır, bir hâkimin bir kararı sebebiyle sürülmesi görevinden atılması mümkün değildir.

Türkiye’de Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu 12 üyeden oluşmakta olup başkanı Adalet Bakanı’dır ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ek olarak bu kurulun 5 üyesi daha Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta olup diğer 6 üye yasama organı tarafından atanmaktadır. Burada da sisteme yöneltilen en büyük eleştirilerden biri yargı bağımsızlığının ortadan kaldırıldığıdır. Parlamenter sisteme eleştirilerden biri de; yürütme organının yargı kuruluşlarının oluşumuna ve işleyişine, müdahale imkanıdır (Şıvgın, 1997: 22; Gözler, 2016:4).

Ancak yeni sistemde müdahaleden öte yargı bağımsızlığının ortadan kaldırıldığı eleştirileri kanıksanamaz.

- **ABD’de başkanın çoğu kamu görevlisini atama yetkisi de Senato onayına bağlı iken; Türkiye’de bütün üst kademe kamu görevlisi atama yetkisi cumhurbaşkanındadır ve hiçbir kurum onayına tabi değildir.**

Türkiye’de Cumhurbaşkanı üst düzey kamu görevlilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmaların ilişkin usul ve esaslar Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenir. Bu maddede de belirtilen usul ve esasların, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenmesi, yasamanın bu alanda düzenleme yapmasına engel oluşturur. Ayrıca ABD’den farklı olarak ülkemizde Rektör atamaları da Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Bu üst düzey bürokratların Cumhurbaşkanı tarafından atanıyor olması Cumhurbaşkanı’nın partili olmasına ek bürokratlarını da kendi partililerinden atayacağı endişelerini barındırmaktadır. Ayrıca her cumhurbaşkanı değiştiğinde üst düzey bürokratlarda değişecek ve kamusal alanda

⁵² 16 Mart 2016’da Başkan Barack Obama, Yüksek Mahkemeye Merrick Garland’ı üye olarak atamış, ancak ataması Senato tarafından 293 gün boyunca onaylanmamış ve neticede Senato’nun yasama dönemi sona ermiş ve böylece Merrick Garland’ın ataması düşmüştür (Gözler, 2017:12-13).

devamlılık ortadan kalkacaktır. Kadroların liyakat esasına dayanan tasfiyesi sonrası tekrardan örgütlenmesi oldukça güç olacağından kamusal alanda yok oluşu başlatacaktır (Küçük, 2017: 13).

- **ABD’de Başkanın Yaptığı Milletlerarası Antlaşmaları Onaylama Yetkisi Senatonun 2/3 Çoğunluğuna Aittir; Türkiye’de ise uluslararası antlaşmalardan bir kısmı doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı’nın onayıyla, bir kısmı ise TBMM’nin Genel Kurula katılan üyelerinin salt çoğunluğunun oyuyla kabul edilerek, bir uygun bulma kanunundan sonra Cumhurbaşkanı onayıyla yürürlüğe girer.**

ABD’de başkan Milletlerarası ilişkilerde senatonun düşüncelerini dikkate almak zorundayken; Türkiye’de Cumhurbaşkanı bir kısım antlaşmalar için TBMM’nin Genel Kurula katılan üyelerinin salt çoğunluğunu ikna etmesi yeterlidir. Bu etkenler göz önüne alındığında Cumhurbaşkanı’nın dış politikasının yasama organı tarafından frenlenme ve dengelenme ihtimali ABD’ye kıyasla düşüktür.

- **ABD’de Başkanın her hâlükârda kongrenin kabul edeceği bütçeye ihtiyacı vardır; Türkiye’de ise bütçenin kabul edilmemesi durumunda, başkan eski bütçeyi artırarak vergi toplamaya ve harcama yapmaya devam edebilir.**

Bütçe yetkisi, 1215 tarihli Magna Carta’dan bu yana gelen “temsilsiz vergi olmaz(*no taxation without representation*)” ilkesi gereği, kralların vergi toplama yetkisini halkın temsilcilerinin iznine bağlamak adına ortaya çıkmıştır ve parlamentonun varoluş sebebidir. Başkanlık ya da parlamenter sistemlerde fark etmeksizin bütçe yetkisi parlamentoya aittir. Bütçe; yasama organının, gelirleri toplamak ve harcamaları yapmak için yürütme organına bir yıl süreyle verdiği izindir. Yürütme makamı, yasama makamının yıllık iznini almadan vergileri toplayamaz, harcamaları yapamaz.

ABD’de bütçe yetkisi kongrenindir. Başkanın bütçe kanunu olmadan vergi toplaması veya bir harcama yapması mümkün değildir. Bütçe yetkisi yasama organının elindedir. Bu nedenle ABD’de başkanlar Kongreyle uzlaşmak zorundadır. Anayasayla kendilerine çok önemli yetkiler verilmiş olsa da bir kısmı için paraya ihtiyaçları vardır ve para Kongrenin elindedir. Ancak yeni düzenleme sonrası

Türkiye’de, Anayasamızın 161’inci maddesini değiştiren 15’inci maddesinin dördüncü fıkrasında hüküm;

“Bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılmaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilmesine göre artırılarak uygulanır”

şeklinde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanına eski bütçeyle devam etme imkânını vererek; yasamanın yürütmeyi dengeleyerek uzlaşmak için kullanabileceği bu son silahı da elinden almaktadır. Bu noktadan sistemin kuvvetler ayrılığı ilkesinden uzaklaştığı getirilen eleştirilerdendir.

- **ABD’de başkanın partisi ile ilişkisi gevşektir, Türkiye’de ise parti ile başkan sıkı bir ilişki içerisinde**

ABD’de ülkemizden farklı bir parti örgütlenmesi vardır ve parti başkanlığı yoktur. Yani başkan bir partisinin genel başkanı değildir sadece başkan adaydır. Yeni Anayasa değişikliği sonrası “*Cumhurbaşkanı seçilenin varsa partisi ile ilişkisi kesilir*” maddesine yer verilmemiş ve Başkanın, bir siyasî partinin kongresine katılabilme, genel başkanlığa aday olabilme, delegelerden oy isteyebilme durumlarının önü açılmıştır. Partili bir cumhurbaşkanı kendi partisinin başarısı için çalışacak ve diğer partileri destekleyenler mağduriyet yaşayacaklardır. Cumhurbaşkanının iletişimde olacağı halk maalesef kendi partisi olan vatandaşlardan ibaret olacağı ve geniş toplum kesiminin yok sayılacağı yine başka bir eleştiri noktasıdır (Küçük; 2017: 12). Ek olarak parti genel başkanı bir Başkan partisinin milletvekili adaylarını da belirleyebilmekte bu durumda milletvekillerinin bağımsızlığına gölge düşürmektedir. ABD’de aynı partiden olsalar bile Başkan karşısında bağımsız hareket etmektedirler.

Ayrıca parlamento üyelerinin belirlenmesinde, kişisel siyasal güce sahip adayların öne çıkmasına imkan verecek iki türlü dar bölge seçimleri geçmişte önerilmiştir (Şıvgın, 1997: 23) olsa da parlamento üyeleri de, bölgesel seçimlerde de parti disiplini, parti başkanlarının tercihleri önem arz etmektedir. ABD’de uygulanan sistemin en belirgin özellikleri “güçler ayrılığı” ve “denge ve fren” ilkeleridir. Yargı bağımsızlığının, üyelerin atamasının senato onayına tabi olarak daha tarafsız kılındığı, aynı şekilde yüksek kamu kurumlarına atmaların, bakanların ve bütçenin yasama onayına tabi olduğu bir sistemdir (Şıvgın, 1997: 45-70).

Gözler (2016: 1-9;2017:20-25) ABD ve Türkiye arasındaki sistem farklılığını dokuz maddede açıklamış olsa da ülkemizde uygulanan sistemin, ilk iki maddede açıkladığımız üzere, yürütme makamının yasamayı feshedebilirliği ve yasamanın da yürütmenin görevine son verebilirliği sebebi ile başkanlık sistemi olmadığına kanıttır. Sisteme gelen en büyük eleştiri sistemin başkanlık sisteminden tamamıyla uzak bir sistem olmasına ek olarak sistemin kuvvetler ayrılığı ilkesinden de ayrılarak bütün kuvvetlerin Cumhurbaşkanı'nda toplandığı, “*neverland hükümet sistemi*” olduğu yönündedir. TBMM'nin Cumhurbaşkanı'nı frenleyebileceği düzenlemelere yer verilmemiş, bununla beraber yürütmeye verilen yetkiler Cumhurbaşkanı lehine olacak şekilde çok güçlü silahlar haline getirilmiştir. 1876'dan 2017 değişikliğine kadar taşınan parlamenter sistem geçmişimiz artık yerine başkanlık sistemi de diyemediğimiz bir sisteme dönüşmüştür. Sağlıklı ve net bir kuvvetler ayrılığından söz edemediğimiz bir sistem anlayışı içerisinde yargı bağımsızlığı, hukuk devleti anlayışı ve elbette demokrasi ve kişisel hak ve özgürlüklerin eleştirileri devam edecektir (Gözler, 2016: 1-9;Gözler, 2017:20-25;Keskinsoy ve Kaya, 2018:90-91).

Yeni sistemin yasama da oluşturduğu çift başlılık başka bir eleştiridir. TBMM kanun düzenlemeleri yaparken, Cumhurbaşkanı KHK düzenlemesi yapacaktır. “Anayasa’da kanunla düzenleneceği belirtilen hususlarda kararname çıkarılmayacak, kanun düzenlemesi yapılmışsa KHK hükümsüz kalacaktır” bu da ortaya çıkacak karmaşa için bir işaret olarak gösterilir. KHK kanunlar gibi sadece Anayasa Mahkemesi denetimine tabi olacak, Resmi gazetede yayımlanması ile yürürlüğe girecek ve aykırı bulunsalar bile Anayasa Mahkemesi karar verene kadar yürürlükte kalacaktır. Bu süreçte verilen keyfi kararlar (Milletvekillerinin “kıyak emeklilik” paketi gibi) iptal edilemeyecektir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine yasa gücü tanınmasaydı ve Bakanlar Kurulu kararı gibi düzenleyici işlem olsaydı idari yargı kararlarının geçmişe etkisi nedeniyle hiç olmamış sayılabilecekti (Küçük, 2017: 12). Maalesef bu Kararnameler yasa hükmü taşıdığından yasa çıkaran iki kurumun varlığı yasamada çift başlılığa sebebiyet vermektedir.

Türkiye’de uygulanan bu yeni sistemin başkanlık sisteminden farklı olduğu yönünde yapılan eleştiriler karşısında, uygulanan sistemlerin o ülkenin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik geçmişine göre şekillendiğini savunan Bilir’e (2017:1-6) göre;

“Bir ülkede uygulanan hükümet modeli, o ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel etkenler başta olmak üzere çok yönlü ihtiyaçlara göre belirlenmektedir. Buna bağlı olarak hiçbir ülke, başka bir ülkenin hükümet sistemini harfiyen ıktibas ederek kendi ülkesinde uygulayamaz. Ufak da olsa uygulama farklılıkları görülmektedir. Bu sebeple hükümet sistemlerini kâğıt üzerinde, sadece teorik olarak tahlil etmek bizlere çok sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Örneğin ABD’nde oldukça güçlü bir yasama organının yer aldığı başkanlık sistemini, Meksika gibi kongrenin güçsüz olduğu ve sistemde her şeyin hemen hemen başkan olduğu bir sistemle karşılaştırmak bize fazla bir şey kazandırmaz. Cumhurbaşkanlığı sistemini de sadece teorik olarak kavramsal çerçevede değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sistem Türkiye için öngörüldüğüne göre, “Türkiye’nin ihtiyaçlarına ne kadar cevap verecek?” olduğuna bakılmalıdır.”

Türkiye’nin bu yeni anayasal sistemini savunanlar, yürütmeye çift başlılık sorununun, yürütmenin halkın seçimiyle göreve gelen cumhurbaşkanınca tek elden yürütülmesi ile çözüme kavuşacağı inancını taşımaktadırlar. Muhtemel krizlerin son bulacağı gibi gelecekte oluşma ihtimali bulunanların doğmadan öneyecek iddiaları yorumlarında yer bulmaktadır. Ayrıca bu tek adam yönetiminin diktatörlük olarak itham edilmesinin de yanlışlığını vurgulamaktadırlar. Çünkü parlamenter sistemde kabinesini, parlamentodaki parti çoğunluğuna dayanarak elde eden başbakan yasama faaliyetlerini yönlendirme imkânına sahiptir ve başkandan güçlü olduğu ifade edilir. Ayrıca yeni sistemde Cumhurbaşkanı’nın parlamenter sistemin başbakanına göre yetkileri bakımından daha zayıf olacağı kanaatlerini belirtirler. Ancak Gözler’den (2017:10-20) yukarıda madde madde açıkladığımız ayrılıklar dikkate alındığında zayıf olacağı kanaati biraz askıda kalmaktadır. Ek olarak yeni sistemle hükümet, koalisyon ve güvenoyu krizleri yaşamayacak ve beş yıl görevine sorunsuz devam edecektir. Böylelikle istikrar sağlanacağı taahhüt edilmektedir. Ancak Küçük’ün (2017: 11-12) belirttiği üzere istikrar tek partinin yıllarca iktidarda kalması anlamı içermez. İstikrar; toplum düzeninde demokrasi adalet ve eşitliğin tam anlamı ile sağlanabilmesi, yoksulluk ve işsizliğin olmadığı, üretken, barış ve huzurun sağlandığı, toplum yapısının olması anlamına gelmektedir. Demokrasi ve refah düzeyi ne kadar kaliteli artıyorsa istikrar vardır. Aksi takdirde istikrar kötülük için bir anahtar bir simge haline dönüşecektir. İstikrar adına oluşacak diktatörlük, kölelik, çatışma ve gövde gösterileri ülkeyi ve toplumu geriye götürecektir. Küçük (2017:12), koalisyonların önünü

kapatacak yeni bir Anayasanın eşit ve adil temsil ihtimalini tehlikeye attığından kutuplaşmayı arttırarak istikrarı dolayısıyla demokrasiyi baltalayacağını belirtir.

Keskinsoy ve Kaya (2018: 67-90) ise mutlak monarşiden, meşruti monarşiye dönüşün parlamenter sistemle başlaması ve Türk ulusunun demokratikleşme sürecinde parlamenter sistemin merkezi bir özelliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Parlamenter sistem Türkiye'nin kültürel, siyasal ve hukuksalyapısında kendine özgü yanlarıyla yerleşmiştir. Bu nedenle de Türk hükümet sisteminde meydana gelen değişim ve dönüşümün Türk demokrasi sürecinde olumsuz etkiye sahip olmasından endişe edilmiştir. Çünkü yeni sistem "hükümet devleti" esasına göre işleyecektir. Başkanlık sistemi de hukuk devleti esasına dayalı, demokratik bir sistem olmakla birlikte Türkiye'nin kültürel, siyasal ve hukuksal yapısı içerisinde demokratik olmama endişelerini de maalesef barındırmıştır. Sistemin adı her ne olursa olsun esas olan yasama ve yürütmenin birbirlerinden bağımsız olması olmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde başlayan demokratikleşme hareketleri ile tek elde toplanmış olan icra gücünün dağıtılması sürecinde geriye gidilmiştir. 1921 anayasası meclis hükümeti sistemi ile icra gücünün yine tek elde toplanması esasına dayanırken zamanla bu sistemden icra gücünün dağıtılması esası uygulanmıştır. Ancak zamanla yürütme sürekli güçlendirilerek tekrardan icra-yürütme yetkileri tek elde toplanmıştır. Başkanlık sisteminden esinlenerek modellenen yeni sistem başkandan farklı olarak cumhurbaşkanının meclis karşısında daha güçlü olması esasına göre yapılandırılmıştır

Berk Esen (2018:43-53) "Türkiye Cumhurbaşkanlığının Tehlikeleri" makalesinde; yeni sistemin, kazananın her şeyi alması durumunu arttıracağını ve iktidarın kişiselleşmesine neden olacağını savunur. Yeni sistem milliyetçilik, kutuplaşma ve azınlıkların marjinalleşmesi durumlarını daha da ağırlaştıracaktır. Seçim sonuçlarından bağımsız olarak daha fazla politik istikrarsızlık gerçekleşecektir. Çünkü Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014'de cumhurbaşkanı olmasından bu yana ve özellikle başarısız darbe girişimi sonrasında, anayasal ayrıcalıklarının ötesinde güç topladığını belirtilir. Bu değişiklik sonrası Türkiye, hegemonik seçimsel otoriter sisteme doğru ciddi kayma riski taşır. Esen (2018:43-53) otoriter rejime doğru gidişi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2018'de yeniden seçilmesinin kaçınılmaz sonucu olarak görür. Ayrıca ülkenin makro ekonomik bozulma yaşadığını, hızla artan dış borç ve cari işlemler açığının enflasyonist baskılarla kırılgan bir ekonomi yarattığını vurgular.

Bu kırılganlıklar iktidarın gücünü azalttığından AKP'nin iktidar koalisyonunu rahatsız ettiğinin altını çizer. Öyleki, büyükşehir merkezlerinde ve gençler arasında AKP desteğinde erozyon meydana gelir. Ayrıca seçim süreçlerinde meydana gelen birleşmeler diğer grupların ötekileştirilmesi sonucunu doğurur. Özellikle MHP ile yaşanan koalisyon ve MHP içerisindeki muhafazakâr-milliyetçiler nedeni ile Kürt vatandaşlar ötekileşir (Esen, 2018: 43-53).

BEŞİNCİ BÖLÜM

BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ SONRASINDA ÜLKELERİN DEMOKRASİ KARNESİ

5.1. BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Her yeni değişim, dönüşüm, devrim veya reformlar tarihe bakıldığında önce alışılan düzenin çöküşü olarak nitelendirilir.1850'lerde Konfüçyüsçülük'ün Çin'de çöküşü daha üretici ve açık bir gelecek değil de düzen ve istikrarın korkunç yıkılışı olarak tanımlanır (Huntington, 1995:42-50). Benzer şekilde Toffler ve Toffler'un (1995: 14) aktardığı üzere; Huizenga "Orta Çağın Tarihten Silinmesi" adlı eserinde bugün Orta Çağ'ın yerini Yeni Çağ'a bırakması gibi heyecan verici parlak yenilenme dönemlerinin, çağdaşlarının gözünde mevcut düzenin dehşet verici çöküşü olarak nitelendiğini belirtir. Bu nedenle şu soru anlamlıdır: Küreselleşme ile var olan düzenlerde yaşanan çöküş sadece Parlamenter sistemlerde mi görülmüştür? Başkanlık sistemleri de bu çöküşten pay almış mıdır?

Günümüze değin her iki rejim tipinde yıkımlar, yapılandırılmalar ve reformlar gerçekleşmiştir. Bu değişimler sonunda demokrasi, olumlu ya da olumsuz etkilenmiştir. Latin Amerika'da deneyimlenen birçok başkanlık rejimi birbiri ardına yıkılmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrası Asya ülkelerinde kurulmaya çalışılan ve hemen hemen bütün Afrika ülkelerinde sömürge yönetimlerinin emaneti olarak nitelendirilen parlamenter yönetimlerde demokraside başarısız olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası demokratik parlamentarizm İspanya, Portekiz, Yunanistan, İtalya, Avusturya, Almanya ve Doğu Avrupa'nın büyük kısmında çöküşler yaşamıştır. Bu ülkelerde demokratik ters dalgalar meydana gelerek, çöküşler vuku bulmuştur (Lipset, 1995:169).

Dünyada en çok tercih edilen anayasal sistemin parlamenter sistem olduğunu belirtmiştik. Benzer şekilde Freedom House'un 2013 ve 2014'ün özgür ülkelerini kapsayan "2015 Demokrasi Sıralaması"nda parlamenter sistemle yönetilen ülkeler 66,18 ortalama ile 113 ülkenin 60,38 olan ortalamasının üstünde yer alır. Başkanlık Sistemi ile yönetilen ülkelerin ortalaması ise 54,09'dur.Ortalamanın üzerinde bulunan ülkelerin % 62'si parlamanter sistemken, başkanlık sistemli ülkeler % 22 paya sahiptir. Ek olarak demokrasi sırasında ilk 13 sırayı da parlamenter sistemle yönetilen

lkeler elinde bulundurmaktadır. Başkanlık Sistemi ile yönetilen ABD ise Yarı-başkanlık Sistemi ile yönetilen Fransa'nın ardından 16. sırada bulunur. Buradan parlamenter sistemin demokrasi ve değer uygulamaları bakımından diğer sistemlerden pozitif olarak farklılaştığı açıktır. Freedom House'un "Siyasi Haklar ve özgürlükler" noktasında açıklanan "2016 Dünyada zgrlkler" raporuna göre "küresel zgrlgmz baskı altında"dır. Siyasi Haklar ve zgrlkler Endeksi'ndeki 200 ülke arasında parlamenter sistemler 75,97 ile yine 60,35'lik dünya ortalaması stndedirler. Başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerin ortalaması ise 52,73'tür. Ortalamanın üzerinde bulunan ülkelerin %58'i parlamenter sistemle yönetilirken, %25'i başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerdir(Bağce, 2016: 35-53). zgrlk evi raporlarından da anlaşılacağı üzere; parlamenter sistem ile yönetilen ülkelerin demokrasi ve siyasal hakile özgürlükler noktasında ortalama üzerinde olduğu gibi totalde daha fazla paya sahip olduğu açıktır. Elbette ki, bu maalesef Türkiye rneği gibi, bütün parlamenter ülkeleri kapsamamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ncesi Türkiye'ye Freedom House verilerinde baktığımızda neredeyse bütün raporlarda parlamenter sistemlerin altında yer almıştır. Demokrasi sıralamasında 55,1 ile dünya ortalamasının altında olmakla kalmayıp, başkanlık sistemi ile yönetilen lkelerinde ortalaması altında kalmıştır. Siyasi Haklar ve zgrlkler Endeksinde 53 puan ile parlamenter sistemlerin altında, başkanlık sistemi lkeleridzeyinde yer almıştır (Bağce, 2016:33,47).

Peki, sistem değişikliği sonrası ne olacak neler değişecektir. Siyasi ve ekonomik istikrar adına gidilen sistem değişikliği hedeflerine ulaşabilecek midir? Bu değişim demokrasi ve Siyasi Haklar ve özgürlükler noktasında olumlu-olumsuz nasıl bir etkide bulunacaktır?

Gelecektek haber vermek, ya da gelecek hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak yakın günümüze kadar olan demokrasi süreçlerini incelediğimiz lkeler Türkiye gibi önce Batı Avrupa etkisinde parlamenter sisteme geçmiş sonra ABD'nin istikrarından etkilenerek başkanlık sistemini tercih etmiş bulunur. Sahip olduğu etnik unsurlar bakımından da benzerlik gösterdiğimiz ülkelerin demokratik gelişimini de temel alarak hem ülkemizin demokratik geleceği hemde başkanlık sistemlerinin, demokrasinin geleceğine olumlu olumsuz neleri katacağını açıklayacağız.

5.2. FEEDOM HOUSE RAPORLARI

Başkanlık sistemlerinin, demokrasinin geleceğine neler katacağını Freedom House'un Siyasi Haklar ve Özgürlükler, Demokrasi Sıralaması, Dünya Basın Özgürlüğü, Hukukun Üstünlüğü Endeksleri ile 2016, 2017, 2018, 2019 raporlarını da göz önünde bulunduracağız. Çalışmamızda bu son dört yıllık raporları incelememizin nedeni; ABD'de Başkan Trump'un Kasım 2016'da görevi devralması ve öncesindeki seçim politikalarıdır. Çünkü Freedom House raporlarında Başkan Trump'un anti-demokratik söylev ve politikalarının, başkanlık sistemi uygulanan ülkelerde de anti-demokratik kırılmalara neden olduğu iddia edilmektedir. İlerleyen bölümlerde değineceğimiz üzere başkanlık sisteminde ABD istikrarı örnek alındığından, bu sistemin uygulandığı ülkelerde demokratik kırılmalar da karşılık bulmaktadır. Freedom House raporlarında ABD başkanının davranışlarının anti-demokratik dahi olsa, diğer başkanlar tarafından da örnek alındığı iddia edilmektedir. Freedom House raporlarında, ABD'de Trump'un başkanlığı sürecinde; başkanlık sistemi ile yönetilen Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan ülkelerine ait veriler ile Türkiye'nin veri değerlerini kıyasayarak, geleceğin Türkiye'sinin demokrasisini yorumlamaya çalışacağız.

5.2.1. Freedom House Siyasi Haklar ve Özgürlükler Endeksi

Freedom House'nun 2016 "Endişeli Diktatörler, Kararsız Demokrasiler: Küresel Özgürlük Baskı Altında" başlığı ile açıklanan raporda; Siyasi Haklar ve Özgürlükler 1-7 arası puanlanmış, 1 en özgür ülkeleri, 7 "kötülerin en kötüsü" ülkeleri nitelendirmek için kullanılmıştır. 2016 raporu 195 bağımsız ülke bazında değerlendirilmiş, %44'ü, 86 ülke özgür ülke olarak ifade edilmiştir. "Kısmen Özgür" %30'la 59 ülke, "Özgür Olmayan" ülkeler %24'le 50 ülkedir. Peki, bizim incelediğimiz ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmiş ülkelerin, ek olarak da ülkemizin sistem değişikliği öncesi durumları ve günümüze kadar ki son birkaç yılda puan durumu nasıl değişmiştir (Bağcı, 2016:31-37).

Nijerya neredeyse aynı puanla "Kısmen Özgür Ülke" statüsünü korumuşlardır. Afganistan ve Sudan hala "Özgür Olmayan Ülke" statüsündeki yerinde saymaktadır ancak küçükte olsa puan artışları yine de demokrasi adına umut içermektedir. Ancak Burundi ve Türkiye puanlarında düşüş meydana gelmiştir. Burundi "Özgür Olmayan Ülke" statüsünde hala yerinde saymaktadır ancak puan düşüşü ülkemize kıyasla

düşüktür. Ülkemizin 2016’da 53 olan puanı 2019’da 31’e düşmekle kalmamış ayrıca ülke statüsü “Kısmen Özgür Ülke”den “Özgür Olmayan Ülke” statüsüne gerilemiştir. Bağce’nin (2016: 37-44) aktardığı üzere Siyasal Hak ve Özgürlükler İndeksinde Parlamenter sisteme sahip ülkeler genel olarak ortalama üstünde yer alıp demokrasi adına daha umut verici bir çizgi çizmektedirler. Çünkü en üst sırada yer alan 20 ülkeden 18’i parlamenter sisteme sahip ülkelerken sadece 1’i başkanlık sistemine sahiptir.

Ülkeler	Yıl	Siyasi Haklar	Özgürlükler	Puan	Özgürlük Durumu
TÜRKİYE	2016	3	4	53	Kısmen Özgür
	2017	4	5	38	Kısmen Özgür
	2018	5	6	32	Özgür Değil
	2019	5	6	31	Özgür Değil
NİJERYAA	2016	4	5	48	Kısmen Özgür
	2017	3	5	50	Kısmen Özgür
	2018	3	5	50	Kısmen Özgür
	2019	3	5	50	Kısmen Özgür
AFGANİSTAN	2016	6	6	24	Özgür Değil
	2017	6	6	24	Özgür Değil
	2018	5	6	26	Özgür Değil
	2019	5	6	27	Özgür Değil
BURUNDİ	2016	7	6	19	Özgür Değil
	2017	7	6	19	Özgür Değil
	2018	7	6	18	Özgür Değil
	2019	7	6	14	Özgür Değil
SUDAN	2016	7	7	6	Özgür Değil
	2017	7	7	6	Özgür Değil
	2018	7	7	8	Özgür Değil
	2019	7	7	7	Özgür Değil

Burundi, Afganistan, Nijerya, Sudan ve Türkiye’nin son dört yıllık “Siyasi Haklar ve Özgürlükler” puanları ve özgürlük durumları.

Ayrıca Parlamenter sisteme sahip ülkelerin sıralamasında uçlar arası açıklık (range) en fazla 5 iken, başkanlık sistemine sisteme sahip ülkelerin sıralamasında bu açıklık 34’e varmaktadır. Parlamenter ve başkanlık sistemi ile yönetilen ülkeler arasında siyasi hak ve özgürlükler ortalamasında 23 puan civarında fark göze çarpmaktadır (Bağce, 2016: 37-44).

Türkiye parlamenter rejime sahipken 53 olan puan sistem değişikliği arifesinde ve sonrasında düşmeye devam etmiş ve Türkiye statü kaybetmiştir. Görünen o ki; yeni sistem başlangıçta demokrasi adına pek umut ışığı saçmamıştır.

Ayrıca demokraside, siyasi hak ve özgürlükler açısından statüsündeki düşüşten dolayı, bir ters dalga yarattığı fikrine varılabilir.

5.2.2. Demokrasi Sıralaması Endeksi

Freedom House'un verilerine göre demokrasi sıralamasında en yüksek puan "100" dür ve puanlama düşerek devam eder. En demokratik ülkeler en yüksek puanları alırken, puanlar azalarak ülkeler sıralamada yerlerini alır. 2016 raporunda 113 ülkenin demokrasi sıralamasında parlamenter sistem ile yönetilen ülkeler 66 puan ile 60 puan olan ortalamanın üstünde yer alır. Başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerin ortalaması ise 57 puanda kalır. Türkiye 2016 verilerinde dahi 55 puanla başkanlık sistemi ülkelerinin bile altında yer alır (Bağçe, 2016: 45-47).

Demokrasi sıralamasında dünya ortalamasının üzerinde %60 parlamenter sistem bulunurken, başkanlık sistemi %33'tür. Ayrıca bu ortalamanın üzerindeki ülkelerin %62'si parlamenter sistem iken sadece %22'si başkanlık sistemidir. Ancak şunu da eklemek gerekir ki ortalama altındaki payda ise parlamenter sistemler %33 ve başkanlık sistemi %35 ile birbirine yakın çizgidedir. Elbette bunda dünya üzerinde parlamenter sistemin daha çok tercih edilmesi ve parlamenter sisteme sahip ülke sayısının fazlalığı etkin rol alır. Demokrasi sıralamasında ortalama üzerindeki 37 ülkenin; ortalama %67 ile 25'i parlamenter, ortalama %22 ile 8'i başkanlıktır. Türkiye ise puanıyla, bütün sistemlerle yönetilen ülke ortalamalarının altında yer alır. Demokrasi sıralamasında en iyi 20 ülkenin 17'si parlamenter sistem iken sadece 1'i başkanlık sistemidir. Oda 16. sıra ile ABD'dir. Bu veriler parlamenter sistemlerin demokrasi değerlerinin üst sıralarda yer aldığı ve başkanlık sistemlerinin demokrasi sıralamasında umut vaat etmediğinin bir diğer anlatımıdır (Bağçe, 2016: 47-53).

Freedom House'un 2017 verilerine göre 2016 ve 2017 yılının ilk aylarında olduğu gibi küresel basın özgürlüğü, hem büyük demokrasilerdeki gazetecilere hem de medya kuruluşlarına yönelik yeni tehditler nedeniyle 13 yıldaki en düşük seviyelerine gerilemiştir. Sadece Rusya ve Çin gibi otoriter ülkelerde bağımsız medyada daha fazla baskı altında değil, Donald Trump yönetimindeki ABD'de de aksamalara yol açacağı öngörülür. Trump'ın medyayı "halkın düşmanı" olarak nitelendirmesi, gazetecilerle alay etmesi, onları muhalefet partisi olmakla itham

etmesi gibi durumlar basın özgürlüğünün temel ilke ve amaçlarına düşmanlık olarak yorumlanır (Freedom House, agis, 2017:1-9).

Freedom House'un 2018 verilerine göre: Serbest ve adil seçimler, azınlık hakları, basın özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü temel ilkeleri olarak görülen demokrasi, son yılların en ciddi krizini yaşadı ve dünya genelinde demokraside düşüşler görülmektedir. Sadece 35 ülkede net artışlar varken, 71 ülkede siyasi haklar ve sivil özgürlüklerde net düşüşler görülmektedir. ABD demokrasisinin sağlığı, Amerika'nın dünyadaki rolü için ciddi sonuçlar doğurmaktadır. ABD'de meydana gelen en küçük demokratik kırılmaların negatif etkisi geniş çaplı ve yoğun olmaktadır. 2006'dan bu yana olan verilen kıyaslandığında totalde 113 ülkede demokratik düşüş görülürken, 62'sinde net bir iyileşme yaşanmaktadır. Demokrasi genel olarak hırpalanarak ve zayıflamaktadır. Son 12 yılda demokratik gerileme gösteren ülkelerin sayısı ilerleme kaydedenlerden daha fazladır. 2017 ile birlikte dünyada popülist sağcı liderlerin yükselişi ve solun zayıflaması görülmektedir⁵³(Freedom House, agis, 2018:1-3).

Maalesef Türkiye'de yönetim sistemi geçmişi ile kıyaslandığında otoriter bir yönetim güzargahı çizmektedir. Türkiye'de 2016 ile birlikte muhalifler üzerindeki baskı genişledi ve yoğunlaşmaktadır. 2014'ten beri süren düşüş devam ederek, Türkiye'nin statüsü "Kısmen Özgür"den "Özgür Değil"e düştüğü görülmektedir. Bu durumun nedenleri olarak, cumhurbaşkanlığı makamının merkezi gücü, seçilen belediye başkanlarının bürokratik kurumlar ile kitlesel yer değiştirmesi, yargının keyfi kovuşturmaları, vatandaşların hassas konulardaki görüşlerini ifade etme tereddütleri gibi durumlar sayılabilir. Ayrıca son on yılda özgürlüklerin en çok azaldığı ülkelerde Türkiye ve Burundi ilk dörtte yer almaktadır (Freedom House, agis, 2018: 23-24).

5.2.3. Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi

Merkezi Fransa'da bulunan ve kar amacı gütmeyen Sınır Tanımayan Gazeteciler Merkezi tarafından her yıl yayınlanan Dünya Basın Özgürlüğü Endeksinde 180 ülkenin enformasyon özgürlüğü ölçülmektedir. Dünya Basın Özgürlüğü;

⁵³Sağcı popülistler, 2017 yılında Fransa, Hollanda, Almanya ve Avusturya'da oy ve meclis sandalyeleri kazandılar. Avusturya dışında hükümet dışında tutulurken, anketlerde elde ettikleri başarılar hem sağ hem de solda kurulan partilerin zayıflamasına yardımcı oldu. . Merkezin yeni gelen oyuncusu Emmanuel Macron Fransa başkanlığını rahatlıkla kazandı, ancak Almanya ve Hollanda'da ana akım partiler istikrarlı yönetim koalisyonları oluşturmak için mücadele etti (Freedom House, 2018 :1).

-Gazeteciler, medya ve internet kullanıcılarının ülkelerde ne derece özgür olabildikleri,

-kamu otoritelerince bu özgürlüğe ne derece saygı gösterildiği,

- hükümetlerin basın ve ifade özgürlüğünü güvence altına almak adına ne derece çaba gösterdikleri

ile ölçülüyor. Endeks; çoğulculuk, medya bağımsızlığı, çevre ve oto sansür, yasal çerçeve, şeffaflık, alt yapı, baskı(taciz) olmak üzere 7 kategoride ölçüm gerçekleştirir. Her ülkeye “0-100” arası puan verilirken, Basın Özgürlüğünde “0” en iyileri “100” en kötülerini nitelendiriyor. 0-15 iyi koşullar, 15-25 tatminkâr koşullar, 25-35 kayda değer sorunlar, 35-55 zor koşullar, 55-100 arası çok ciddi koşullar olarak tanımlanıyor. Parlamenter sistemle yönetilen ülkeler 25,75 ile 33,46’lık dünya ortalamasının üstündedir. Başkanlık Sistemi ile yönetilen ülkeler ise 34,80 ile dünya ortalaması civarındadır. Türkiye ise 44,16 ortalama ile başkanlık ile yönetilen sistemlerin ortalamasında çok altında kalmaktadır (Bağcı, 2016: 99-109).

Freedom House’un 2017 tarihli “Sosyal Medyayı Yönetmek ve Demokrasiyi Baltalamak” raporunda aktarıldığı üzere ABD’de siyasi liderler basın özgürlüklerini kısıtladığında, dünya üzerindeki meslektaşları da alternatif model olarak ABD’yi gördüklerinden aynı şeyi yapmaktadırlar. ABD liderleri demokrasiyi ve basını desteklemekten geri adım attığında, ABD’de basın özgürlüğünün daha da zayıflaması; her yerde demokrasinin gerilemesine neden olmaktadır (Freedom House, agis, 2017:1-3).

Dünya çapında basın özgürlüğü bundan önceki 13 yılda görülmemiş en düşük seviyesine düştü. Ayrıca dünya ülkelerinde genel olarak sosyal medya kısıtlamaları da getirildi. 2017 Kasım raporunda ise; internetteki manipülasyonların tespiti ve mücadele etmesi zor olduğundan, son birkaç yılda, kısıtlamaların teknik olarak çok daha yaygın hale geldiği belirtildi. İnternet ve telekomünikasyon kesintilerinde artan normalleşmeye cevaben, BM İnsan Hakları Konseyi, uygulamayı uluslararası bir ihlal olarak kınayan bir karar aldı (Freedom House, agis, 2017:1-3).

Türkiye’de 2016 darbe girişimi sonrasında çeşitli önemli siyasi olaylar sırasında sosyal medya hesaplarına erişim sağlanamadı. Ohal ilanı ile onlarca medya kuruluşu ve işyerleri kepenk indirdi, binlerce gazeteci ve medya çalışanları işlerini kaybetti ve ülke dışına çıkış yasağı getirildi. Gazetecileri Koruma Komitesi (CPJ)’ne

göre, Türkiye’de Aralık 2016 itibariyle işsiz kalan gazeteci sayısı dünyanın en yüksek miktarı oldu (Freedom House, agis, 2017: 12-23).

Afganistan’dan yüzlerce gazeteci, hem güvenlik hem de daha fazla iş fırsatları bulabilecekleri Avrupa’ya kaçmaktadır. Afganistan’da Talibanın bombalı eylemi sonucu öledürülen 7 Tolo Tv çalışanının ölümünden buyana, güvenlik durumları bozulmaya devam etmektedir. Ancak; Afganistan’da son yasal değişikliklerle düzelme görülmekte. Mevcut yönetimin medya bağımsızlığı ve özel medya çeşitliliğinde uzun vadeli olumlu tutum gösteren büyüme gerçekleşir. Bununla beraber Afganistan’da demokrasinin hayatta kalması için; hem hükümetin hem de uluslararası toplumunAfgan muhabirlerinin serbest ve güvenli bir şekilde çalışabilmesi için var olandan daha fazlasını yapması gereklidir (Freedom House, agis, 2017:4-12).

Burundi’den Cumhurbaşkanı Pierre Nkurunziza’nın üçüncü bir dönem için teklifte bulunduğu 2015’ten sonra en az 100 gazeteci, siyasal şiddet ve sert hükümet baskısı nedeni ile kaçtı. Birkaç gazete zorla o yıl kapatıldı. Muhabirler saldırılar ve keyfi gözaltılarla karşı karşıya kaldı. Nkurunziza’ya karşı gazeteciler tutuklandı, kayboldu ya da öldürüldü. Hükümet eliyle Burundian Gazeteciler Birliği’ni de kapatılarak yerel muhabirler savunuculuğunu yapan ve destek olan önemli bir kaynağından yoksun bırakıldı (Freedom House, agis, 2017:4,20-21).

Freedom House’un 2017 Kasım raporunda internet özgürlüğünde; kısmen özgür ülkelerden Nijerya özgürlük puanını korumuştur. Özgür olmayan ülkelere Sudan puanını korurken, Türkiye özgürlüklerde gerileme göstermiştir (Freedom House, agis, 2017:28).

5.3. FREEDOM HOUSE ÜLKE RAPORLARI

5.3.1. Freedom House Raporlarında Burundi

Freedom House’un 2016 raporunda; Cumhurbaşkanı Pierre Nkurunziza’nın Temmuz’da üçüncü dönem çalışma kararının demokrasi ve özgürlük puanlarında düşüşe neden olduğu bildirildi. Bu puan düşüşünün nedenleri olarak; hükümet eleştirmenlerine işkence ve hükümet karşıtı güçlere (öğrenci, siyasetçi, gazeteci yahut vatandaş farketmeksizin) karşı artan saldırılar, suikastlara kadar uzanan şiddet, anayasal olarak şüpheli tutuklamalar, neredeyse tüm özel medyanın kapatılması gibi durumlar gösterildi. Nkurunziza’nın üçüncü dönem teklifine karşı olduklarını dile getiren muhalif liderlerin öldürüldüğü ya da ülkeyi terk ettiği rapor edildi. Ülkede

ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlükleri ciddi şekilde kısıtlandı. Avrupa Birliği ve Afrika Birliği de dâhil olmak üzere bazı kuruluşlardan gelen uluslararası gözlemciler, artan şiddet ve yıldırma ortamı nedeniyle düzenlenecek seçimlerin serbest ya da adil olamayacaklarını söyleyerek seçimleri izlemeyi reddetti. Cumhurbaşkanlığı anketini izleyen bir BM heyeti, genel çevrenin özgür ve güvenilir bir seçim sürecine elverişli olmadığını doğruladı.

Başkan Nkurunziza güvenlik güçlerinin yanı sıra yürütme, yargı ve yasama organlarının toplam kontrolünü elinde tutmaya devam etti. 2017 raporuna göre anti-demokratik uygulamalar devam etti. 2015 darbe girişiminin ardından, 2016 yılı boyunca muhalefet partileri, politikacılar ve destekçileri, taciz, yıldırma ve şiddet sürdü. 2018 raporu bu anti-demokratik uygulamaların küçük oranlarda azalarak devam ettiğini bildirdi. 2018 Anayasa değişikliği kampanyalarında baskı ve şiddet, korkutma sahnelerden inmedi. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW), referandum kampanyasına bağlı şiddet olaylarında en az 15 kişi öldüğünü bildirdi. Ancak Mayıs 2018'deki %73 ile onaylanan anayasa referandumu ile Cumhurbaşkanlığı dönem sınırlarının(5-7) uzatılmasının yanı sıra, yürütme güçlendirildi. Muhalefet partileri için yeni engeller getirildi. Bu anayasal referandum, siyasi muhalefetin engellenmesi anlamına geldiğinden ülkenin özgürlük puanı düştü.

Burundi'de geçtiğimiz son dört yıl, sistemin başarısız işlemeye devam ettiği rapor edilir. 2016,2017, 2018 ve 2019 Freedom House raporlarında belirtildiği üzere; ülkede yolsuzluk ve şeffaf olmayan devlet uygulamaları hala önemli bir problemdir. İfade özgürlüğü anayasal olarak güvence altına alınmış ancak basın yasaları gazetecileri belli belirsiz yazılı hükümlerle sınırlandırmaktadır. Burundi'nin yargısı; yolsuzluk, kaynak ve eğitim eksikliği ve yasal konularda yönetici müdahalesi ile engellenmektedir. Hükümet, kamu televizyonu ve radyo istasyonlarına sahip olmasisebebiyle medyaya hâkimdir. Hükümet karşıtı gazete satış noktalarına baskı uygulanmaya devam ederken, bazı satış noktaları kapanmaya zorlanmaktadır. Burundi'nin sivil toplum sektörüne yönelik baskılar, yasak ve askıya alma işlemler devam etmektedir. İnternete erişim büyük ölçüde kentsel alanlarla sınırlıdır ve gerekli görüldüğü takdirde engellemeler meydana gelmektedir. Genel güvenlik durumu bu dört yıl boyunca sürekli kötüleşmekte ve tahminen her yıl 200.000-300.000'den fazla kişi ülkeyi terk etmektedir. Özgür olmayan ülkeler arasında yer alan Burundi'de

güvenlik, siyasal hak ve özgürlükler sürekli puan kaybetmektedir (Freedom House, agis, 2016,2017,2018,2019:Burundi).

2016 raporunda demokratik sıralamada 19 puan, Özgürlük Değerlendirmesinde 6.5 puan ve Siyasal Haklarda ise 7 puan almıştır. 2016 ve 2017 raporlarında 19 olan özgürlük puanı 2018 raporunda 18'e ve 2019 raporunda 14'e düşmüştür (Freedom House, agis, 2016,2017,2018,2019:Burundi).

5.3.2. Freedom House Raporlarında Afganistan

Afganistan, vatandaşlara tanınan haklar bakımından uluslararası kimliği ile İslami kimliği birleşen ilerici bir anayasaya sahipti. Ancak uygulamada, vatandaşlar kendilerine vaat edilen tüm siyasi ve toplumsal haklardan asla faydalanamadı. 2014'te tartışmalı bir cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra 2014 için yapılması planlanan parlamento seçimleri güvenlik endişeleriyle anayasaya aykırı bir kararnameyle ertelendi. Bazı yeni muhalif siyasi grupların 2017 boyunca faaliyette bulunması ülkenin özgürlük puanlarında artış meydana getirdi. Taliban, 2018 milletvekili seçimlerinden önce seçmenlerin katılımlarını engellemek için tehdit propagandaları yaptı. Taliban'ın ağır güvenlik tehditlerine rağmen 2018 Ekim ayında parlamento seçimleri yapıldı.

Son dört yıllık Freedom House raporlarına göre; yargı sistemi ülkede başboş bir şekilde işlemektedir ve birçok yerde adalet, yeterince eğitilmemiş hâkimler tarafından hem geleneksel hukuk hem de Şariat (İslam hukuku) yasaların bir karışımı olarak uygulanmaktadır. Yargıdaki yolsuzluk çok geniştir veyargı üyeleri genellikle yerel liderlerin veya silahlı grupların tehdit ve rüşvetlerine maruz kalırlar. Anayasa, çok sayıda etnik ve dilsel azınlığı tanıır ve azınlıklara, Afganistan'da tarihsel olarak mevcut olduğundan daha fazla eşit statü garantisi verir. Ancak yine de Hindular ve Sih'ler istihdam ve eğitim de dâhil olmak üzere taciz ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Kamu atamalarındaki yolsuzluk ve kayırmalar atamalardaki şeffaflığı azaltmaktadır. Yolsuzluklar sürekli soruşturmalarla denetlenmek istense de, yolsuzlukları engellemede başarılı olmamaktadır.

Güvenlik eksikliği, hatalı seçimler ve yerel himaye ağlarının baskınlığı nedeniyle nüfusun tüm kesimlerinin demokrasi katılımı kısıtlıdır. Çalışan bir parti sisteminin olmayışı nedeniyle parlamento şeffaflık, düzenlilik ve disiplinden yoksundur. Talibanın medya üzerindeki baskı ve şiddeti, kırsal bölgelerde eğitim ve

STK'nın faaliyetleri üzerinde ki engellemeleri durdurulamamıştır. Ayrıca Taliban ve İD eylemleri, intihar saldırıları nedeniyle ülkeye hâkim olan çatışma ortamı engellenememekte ve sivil kayıplar artmaktadır. Hükümetçe internet erişimi gerekli hallerde kısıtlanmaktadır. Genel olarak ardışık tartışmalı seçimler ve seçkinler arasındaki pazarlıklara yönelik eğilim demokratik hesap verebilirliği zayıflatmaktadır. Yüksek düzeyde şiddet, sınırlı devlet otoritesi, süregelen yolsuzluk ve tartışmalı dini ayrımların tümü siyasi hakları ve medeni özgürlükleri sınırlamıştır. Freedom House'un 2016 ve 2017 yıllarında 24 olan özgürlük puanı 2018 yılında 26'ya yükselmiştir (Freedom House, agis, 2016,2017,2018,2019:Afganistan).

5.3.3. Freedom House Raporlarında Nijerya

Halkların Demokrat Partisi (PDP), 16 yıl süren iktidarın ardından 2015 cumhurbaşkanlığı seçimini ve Ulusal Meclis'teki çoğunluğunu -muhalafetteki Tüm İlerici Kongresi'ne (APC)- kaybetti. Gözlemcilerce seçimler adil, iyi yönetilen ve rekabetçi olarak tanımlandı. Buhari'nin pek çok kuzeyli ve gayrimüslim seçmenden destek alma kabiliyeti, başarısında önemli bir etkendi. Mayıs ayında göreve gelen Cumhurbaşkanı Muhammadu Buhari, yolsuzlukla mücadeleyi⁵⁴, İslamcı militan grup Boko Haram'ı kurutmayı ve Nijeryalıların yaşam standartlarını yükseltmeyi öncelikli ana politikası olarak belirledi. Ancak yolsuzlukla mücadele ve yaşam standartlarında hedeflenen başarıya ulaşamadı. Adil seçimler yapılmaya çalışılsa da Boko Haram'ın eylemleri nedeniyle yüz binlerce Nijeryalı'nın yerlerinden edilmeleri ya da daimi seçmen kartlarını zamanında alamamaları seçimlere katılımı düşürdü⁵⁵.

Yargı bağımsızlığı anayasal olarak korunmuş olsa da pratikte yargıda bir dereceye kadar bağımsızlık ve profesyonellik sağlamıştır. Yargı üzerinde siyasi müdahale, eğitim eksikliği, yolsuzluk ve fon aktarımı devam etmektedir. Dini özgürlükler anayasal ve yasal olarak korunsada devlet ve yerel yönetimler dini faaliyetlere sınır koymuş ve baskın tek bir inancı onaylamıştır. Konuşma, ifade ve basın özgürlüğü ülkede anayasal olarak garanti altına alınmıştır. Ancak, bu haklar

⁵⁴ Yolsuzlukla mücadele taahhütlerini yerine getirmek için Buhari yönetimi, meşru olmayan devlet petrol şirketlerinin yeniden düzenlenmesi, devlete ait Nijerya Ulusal Petrol Şirketi'nin yeniden yapılandırılarak şeffaflığını arttırmayı amaçlayan bir dizi reform yaptı. Kamu kayıtlarına erişim hakkını güvence altına alan 2011 Bilgi Özgürlüğü Kanunu'nun yürürlüğe girmiştir. Ancak yolsuzlukla mücadelede istenilen başarı sağlanamamıştır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2015 Yolsuzluk Algılama Endeksi'ne göre, ankete katılan 168 ülke ve bölgeden Nijerya 136. Sırada (Freedom House, 2016:Nijerya).

⁵⁵ Boko Haram'ın etnik nüfusu değiştirme girişimi etkilidir. Ulusal Acil Durum Yönetimi Ajansı Aralık 2015'te Adamawa, Borno ve Yobe'de yaklaşık 2,1 milyon insanın yerinden edildiğini bildirdi (Freedom House, 2016:Nijerya).

seçme, hakaret etme ve yanlış haberlerin yayınlanması ile ilgili yasalarla sınırlı bulunmaktadır. 12 kuzey eyaletinde bulunan Şeriat tüzüğü, iddia edilen basın suçları için ağır cezalar uygulamaktadır. Hükümet yetkilileri ayrıca, özellikle yolsuzluk skandallarını, insan hakları ihlallerini veya ayrılıkçıları ele aldıklarında gazetecileri kamuoyuyla eleştirmektedir. Hatta hükümet yetkilileri gazetecileri taciz ederek ve tutuklayarak basın özgürlüklerini kısıtlamaktadır. İnternet servis sağlayıcıları bazen Nijerya Haberleşme Komisyonu'nun (NCC) talebi üzerine özellikle Biafran'ın bağımsızlığını savunan web sitelerini engellemektedirler.

Barışçıl toplanma ve örgütlenme haklarına anayasa güvencesi verilmektedir. Ancak ulusal güvenliği tehdit edici olarak algılanan kamu olaylarını sık sık yasaklamaktadır. Göstericilerin eylemlerine güvenlik güçlerinin hala ağır müdahaleleri bulunmaktadır. Geniş ve canlı bir sivil topluma sahip olan Nijerya'da Boko Haram STK'larının çalışmalarını da engellemektedir. Etnik ayrımcılığa karşı anayasal güvencelere rağmen, birçok etnik azınlık istihdam, eğitim ve barınma gibi alanlarda devlet hükümetleri ve diğer toplumsal gruplar tarafından engellenmektedir. Orta kuşak içinde ve çevresinde etnik ve toplumsal çatışmalar artmaktadır⁵⁶. Nijeryalı güvenlik güçlerinin yargısız cinayetleri, keyfi toplu tutuklamaları, yasadışı gözaltıları ve sivillere işkencesi devam etmektedir.

2016'da 48 olan özgürlük puanı 2017'de 50'ye çıkmış olsa da ülke "Kısmen Özgür" ülkeler statüsünde yer alır. Nijerya'nın 2017'de siyasi haklar notunun 4'ten 3'e yükselmesinde, Cumhurbaşkanı Muhammadu Buhari'nin yönetimindeki şeffaflığın artması ve militan grup Boko Haram'a karşı askeri kazanımlar ile grubun kuzeydoğudaki dini ve etnik yapıyı değiştirmede önemli düşüş yaşanması etkilidir.

Buhari'nin 2019 Mayıs ayında imzaladığı anayasa değişikliği ile bağımsız adayların ilk defa federal ve eyalet seçimlerinde yarışmasına izin verdi. 16 Şubat'ta yapılacak eylemler birkaç saat kala ertelenerek⁵⁷ 23 Şubat 2019'da gerçekleşti ve ulusal seçimlerini tekrar Buhari kazandı. Ancak eleştirmenler seçimlerin son 20 yılın en düşük katılımı ile gerçekleştiğini belirtti. Freedom House'un son dört yıllık

⁵⁶ 2018'de Orta Kuşak bölgesindeki çobanlar ve çiftçiler arasındaki mezhep temelli ve toplumsal çatışmalarda 1.949 kişinin hayatını kaybetti. 2018 sonunda kuzeydoğu Nijerya'daki ihtilaf nedeniyle iki milyondan fazla insan yerinden edildi(Freedom House, 2019:Nijerya).

⁵⁷ Komisyon ertelemenin gerekçesini; seçim malzemelerinin tesliminde ve personelin konuşlandırılmasında gecikmeler, kötü hava koşulları, çözümlenmemiş aday kayıt sorunları, seçim malzemelerinin imhası ve şüpheli sabotaj olarak belirtti (www.bbc.com)

raporlarında ülke genel özgürlükler ve demokrasi puanları kendi kategorisinde sonlardadır.

5.3.4. Freedom House Raporlarında Sudan

Nisan 2015'te yapılan ulusal seçimlerde, muhalefet partileri NCP'yi seçim sürecini sabote etmekle suçladı. Muhalefet liderleri seçimlerin ertelenmesini istedi, ancak seçimler Nisan 2015'te gerçekleşti katılım düşüktü. Eleştirmenler Sudan'da özgür, adil ve elverişli seçimlerin gerçekleşmediğini belirtti. Çünkü Sudan Ulusal Seçim Komisyonu dahi bağımsız olmayıp başkanı bir NCP taraftarıydı. Birleşik Devletler, Birleşik Krallık ve Norveç; Sudan'ın "özgür, adil ve elverişli bir seçim ortamı yaratmadığını" dile getiren ortak bir bildiri yayınladı.

Cumhurbaşkanı otoriter bir başkan olan Ömer El Beşir ve NCP(Ulusal Kongre Partisi)'nin politika yapıcılık üzerindeki etkisi son yıllarda azalır. Ancak politikada belirleyici olan oldukça büyük İslamcı bir kanat vardır. NCP'ye bağlı seçkinler ve güvenlik kurumları arasında yolsuzluk yaygındır. Yolsuzluk ve kriz sorunlarını kontrol altına alma çabaları yetersiz kalmaktadır. Hükümetin ekonomik olarak yanlış yönetilmesi ve NCP ile bağlantılı olan askeri, dini ve ticari seçkinlerin elindeki servet yoğunluğu, sıradan Sudanlıları ekonomik fırsattan mahrum bıraktı ve yoksulluğa mahkûm eder. Sudan, 168 ülke içerisinde 165'inci sıra ile dünyanın en yozlaşmış ülkelerinden biri olarak kabul edilir. Partinin üst düzey üyeleri, devlet sözleşmelerinden büyük ölçüde yararlanan önemli ticari çıkarları elinde tutmaktadır.

Ekonomik sıkıntı ve artan fiyatlar ülke genelinde protesto gösterilerine yol açtı. Aralık ayında, Cumhurbaşkanı El Beşir'in istifasını talep eden barışçıl gösteriler yetkililer tarafından şiddetle bastırıldı. Protesto eylemlerinde yüzlerce gösterici tutuklandı. Muhalif liderlerden Sudan Kongresi Partisi lideri Omar el-Digeiri gözaltına alındı. Medya üzerindeki baskı, şiddet ve yasaklar artarak sürdü. Sudan medyası; hükümet kısıtlamaları, sansür ve gazetecilerin Ulusal İstihbarat ve Güvenlik Hizmeti (NISS) ajanları tarafından tacizi nedeniyle birçok engelle karşı karşıya kaldı. Etnik ve dini unsurlara ek olarak protestocular üzerinde de ağır baskı ve engellemeler devam etti⁵⁸. El Beşir, bir nevi başbakanlık makamını yeniden kurarak -

⁵⁸ Mayıs 2017'deki üç ayrı olayda, üniversite sitelerinde yapılan gösterileri dağıtmak için şiddet kullanıldı. 2017 yılının nisan ayında, Sudanlı Doktorlar Merkez Komitesi başkanı ve eski başkanı tutuklandı ve yasadışı örgüt oluşturmakla suçlandı (Freedom House, 2018:Sudan).

cumhurbaşkanının yetkilerinin bazıları birinci başkan yardımcısına verildi-cumhurbaşkanlığının yetkilerini hafifletme girişimlerinde bulundu.

Sudan yargısı da bağımsız değildir ve yüksek mahkemeler politik kontrole tabidir. Özel güvenlik ve askeri mahkemeler kabul edilmiş yasal standartları uygulamamaktadır. Sudan ceza hukuku Şeriat'a dayanır ve kırbaçlama ve çapraz amputasyon (sağ el ve sol ayağın kesilmesi) gibi cezalara izin verilir. Sudan'ın birçok farklı bölgesinde etnik, bölgesel ve dini grupların siyasi, sosyal ve ekonomik marjinalleşmesi artmaktadır. Etnik şiddet, dini milis güçler ve ordunun eylemleri nedeniyle şiddet ve çatışmalar ülkede devam etmektedir. Basın özgürlüğü yasalarla sınırlandırılır, yasaklı yayınlar için baskınlar yapılır ve kuruluşlar kapatılır. % 97'si Müslüman olan ülkede, Hıristiyanlara karşı hoşgörüsüzlük yoğundur⁵⁹. Tüm STK'lar devlet İnsani Yardım Komisyonu'na (HAC) kayıt yaptırmak zorundadır. HAC, özellikle Darfur, Güney Kordofan ve Blue Nile olmak üzere, STK'ların faaliyetlerine ve çalışanlarının hareketlerine düzenli olarak kısıtlamalar veya yasaklar getirmektedir.

Demokratik özgürlükler puanında 100 üzerinden 6-7 puan civarında not alan ülke, Freedom House raporlarında ülkenin kesinlikle özgür ve demokratik olmadığı belirtildi. Ağustos'ta, NCP, 2019 döneminin sonunda istifa etmesini gerektiren iki dönem sınırına rağmen, el Beşir 2020 başkanlık seçimine aday oldu. Aralık ayında parlamentoda süre sınırlarını kaldırmak için anayasa değişikliği getirildi ve bu da kendisinin adaylık yolunun açılmasını sağladı. El- Beşir'in anayasa değişikliği ile görev süresini uzatması nedeniyle özgürlük raporlarında zaten diplerde olan ülke puanları iyice düştü ve ülke demokrasi ve özgürlükler adına kötülerin kötüsü statüsünde yer aldı (Freedom House, agıs, 2019:Sudan).

5.3.5. Freedom House Raporlarında Türkiye

Freedom House'un 2016 raporunda Türkiye "Kısmen Özgür" ülkeler statüsünde bulunmaktaydı. Raporda; Kürt aktivistlere karşı hükümet şiddetinin arttığı, İslam Devleti(Işid) grubunun terör saldırılarının yoğunlaştığı ve muhalefet üyelerine ve medya kuruluşlarına hükümetin yoğun tacizinin olduğu belirtildi. Raporda ayrıca Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütü ve hükümet arasında Mart 2013'te yapılan ve iki yıl süren ateşkesten sonra daha geniş bir mücadele başladığına değinildi. Eylül

⁵⁹ Birçok kilise tahrip edildi ya da kapatıldı, yeni kiliseler için izin verilmedi. Kiliseye bağlı sivil toplum örgütleri (STK'lar) kapatıldı. Hıristiyan işçilere ülkeden çıkma emri verildi ve çok sayıda Hıristiyan haksız alıkondu (Freedom House, 2016:Sudan).

ve Ekim aylarında, AKParti ve MHP'nin PKK'nın siyasi kanadı olmakla suçladığı HDP ofislerinin, sivil çetelerin saldırısına uğradığı, 2016'da 40'tan fazla HDP'li belediye başkanının PKK ile bağlantısı olduğu iddiasıyla tutuklandığı veya görevden alındığı rapor edildi. 2017 yılı Mart ayına kadar, Kürt siyasi hareketi yanlısı muhalefet Partisi HDP tarafından kontrol edilen 103 belediyeden 82'sinin belediye başkanları değiştirildi. Ayrıca Ak Partili belediye başkanlarının da istifaya zorlandı rapor edildi (Freedom House, 2016:Türkiye).

Rapora göre; ülkemizde 2016 darbe girişimi sonrası medya üzerindeki baskılar arttı. 2016 boyunca, cumhurbaşkanına veya diğer hükümet yetkililerine hakaret edenya da terör örgütlerini destekledikleri iddia edilen onlarca gazeteci ve kamu görevlisi kovuşturuldu ve tutuklandı⁶⁰. Çok sayıda web sitesi de engellendi. Kasım 2016 seçimlerinden bir hafta önce, Koza-İpek gruba ait günlük Millet ve Bugün gazeteleri ve iktidar partisini eleştiren televizyon kanalları Kanaltürk ve Bugün TV de dâhil olmak üzere büyük bir holdingin mal varlığına el konulduğu rapor edildi(Freedom House, 2016:Türkiye).

Örgütlenme ve toplanma özgürlüğü⁶¹ anayasada korunmaktadır ve Türkiye'nin aktif bir sivil toplum yapısı vardır. Ancak hükümetçe bazı gösteriler ve eylemciler baskı ve kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Yine bu dönemde Gezi Parkı protestocuları ve hükümetin muhalifleri olarak algılanan işletmeler ve vakıflar, vergi denetimleri ve devletten aldıkları ihalelerin reddedilmesi dâhil olmak üzere bir dizi uygulama ile baskı altına alınmıştır⁶² (Freedom House, 2016:Türkiye).

Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası gözlemciler, Erdoğan'ın seçim kampanyasında ki usulsüzlüklere dikkat çekti. Devlet kaynaklarının kötüye kullanılması, şeffaflık eksikliği, medya yanlılığı ve otosansür de dâhil olmak eşirildi. Seçimde AK Parti oyların yüzde 49'unu ve meclisin 317 sandalyesini alarak

⁶⁰ Darbe girişimi sonrası birçok üniversite ilk ve orta dereceli okul kapatılırken çoğu akademisyen ve eğitim mensubu ihraç oldu. Haziran 2016'da, Türkiye İlerici Sendikalar Konfederasyonu lideri Erdoğan'a hakaret ettiği iddiasıyla tutuklandı. Eylül ayında, Bursa'daki sendika protestoları, olağanüstü hal altında hareket eden polis tarafından sonlandırıldı. 2.700'den fazla hâkim ve savcı görevden alındı veya tutuklandı.

⁶¹ Ancak Nisan 2015'te Erdoğan, protestolar sırasında çeşitli eylemler için ceza cezalarını artıran ve polisleri kışkırtıcı göstericilere ateş etme yetkisi veren bir yasa imzaladı. Gezi protestolarıyla ilgili kovuşturmalar 2015 yılında karar vermeye devam etti; Ekim ve Kasım aylarında, yaklaşık 270 göstericiye çeşitli suçlar nedeniyle 14 ay hapis cezası verildi (Freedom House, 2016:Türkiye).

⁶² Koç Holding'in sahip olduğu bir rafineriye 69 milyon dolarlık bir vergi cezası kesildi. FETÖ ile bağlantılı olan Bank Asya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredildi. Boydak Holding ve Koza-İpek holding şirketlerinin yönetici ve idarecileri tutuklandığı raporlandı (Freedom House, 2016:Türkiye).

parlamentoda çoğunluğu sağladı. 2016 raporunda muhaliflerin, seçim hakkındaki usulsüzlük iddialarına da yer verildi. İddialar; seçimlerde usulsüzlük olduğu, devlet televizyonu TRT'nin AK Parti'nin kampanyasına geniş alanayrdığı ve aynı zamanda muhalif partilere çok az zaman verdiği iddia edildi. Seçimlerde oy sayımının şeffaf olduğu kabul edilirken, medya kısıtlamalarının ve seçim şiddetin özgürlükleri ciddi şekilde engellediği belirtildi. Yüksek Seçim Kurulu üyelerinin hükümetten etkilenebileceğini öne sürüldü. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi bazı yerel ve uluslararası gözlemciler, seçim kampanyalarında medya yanlılığı ve kendi kendini sansürleme, Erdoğan'ı desteklemek için devlet kaynaklarının kötüye kullanılması, şeffaflık eksikliği gibi düzensizliklere dikkat çekti.

Türkiye'nin yargı organları bağımsız olup anayasa ile güvence altına alınır. Ancak; terörle mücadele yasaları, hükümeti eleştirenleri soruşturmak ve kovuşturmak için yaygın olarak kullanıldı⁶³. Mart 2015'te geçen güvenlik mevzuatı paketi, mahkeme emri olmadan gözetleme, arama ve gözaltına alma işlemleri için genişletilmiş polis yetkilerini içerdi. Hükümet ayrıca mahkemeler üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak için yasalar çıkardı. 2016 Haziran ayında, hükümet 3,750 hâkim ve savcıyı yeniden atama ve hükümete lehte kararlar verenleri teşvik etme kararnamesi çıkarıldı. Güvenlik güçlerinin insan hakları ihlallerine karşı cezasız kalması ciddi bir sorun olmaya devam etti. 2016 raporu, yüzlerce askeri subayın 2012 ve 2013 yıllarında darbe iddiaları ile tutuklandığı ve 2015'te beraat ettiklerini belirtti (Freedom House, 2016:Türkiye).

Türkiye'de basın özgürlüklerinin kısıtlandığını belirtilen raporlara göre, internet özgürlüğündeki ihlaller arttı ve internet özgürlüğüne yönelik tehditler endişe verici boyutlara ulaştı. Haziran 2016'da yürürlüğe giren bir yasa, savaş veya ulusal acil durumlarda hükümete internet erişimini askıya alma veya engelleme izni verdi. Hükümet, yolsuzluk iddiaları ile materyaller yayınlayan Twitter ve YouTube gibi hizmetlere erişimi engelledi. Açıklamalara göre sosyal medya hesaplarında dünya

⁶³ 2017 raporunda; Türkiye, yıl boyunca hem İşid hem de Kürt militanların terörist saldırılarına maruz kaldı. Hükümetin, Kürt örgütlenmelerini yasaklamak ve Kürt merkezli Halkların Demokrat Partisi'ne (HDP) üye olan belediye başkanlarını görevden almak için terörle mücadele yasalarını kullandığı belirtildi. Haziran ayında imzalanan bir anayasa değişikliği ile milletvekillerinin meclis dokunulmazlığının kaldırılarak ve HDP'den ve laik muhalif Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 'den çok sayıda milletvekilinin yargılanması sağlandı. Aralık 2017'de, ABD merkezli Türkiye analisti ve eski CHP milletvekili Aykan Erdemir'in Türkiye mallarına el konuldu. 2017 ortasında, yetkililer toplam 11 milyar dolardan fazla mülk ve kıyı-köşe mağazalardan devasa şirketlere kadar el konuldu. Kasım ayında, 12 HDP milletvekili, iddia edilen "terörist propagandası" soruşturmasında ifade vermeyi reddettiği için tutuklandığı rapor edildi (Freedom House, 2017,2018:Türkiye).

çapında tüm içerik kaldırma taleplerinde en üst sıralarda Türkiye yer aldı. Yıl boyunca yüzlerce web sitesi ve sosyal medya hesabı engellendi (Freedom House, 2017:Türkiye).

Anayasayla din özgürlükleri koruma altına alınmış olmasına karşın eleştirmenler, AKP'nin Sünni Müslümanlar lehine dindar bir çizgi çizdiğini iddia ediyor. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genişlemesini ve bu kurumun siyasi himaye için kullanılmasını, camilerde hükümet destekli hutbe verilmesinin de lehte politikaya örnek gösteriyorlar. Türkiye'de üç gayrimüslim dini grup - Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar ve Ermeni Hıristiyanlar- resmen tanınmada ülkede Alevi azınlığın tarihsel olarak şiddete ve ayrımcılığa maruz kaldığı belirtilir. Nisan 2016'da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Alevilerin ayrımcılığa maruz kaldıklarını, çünkü devletin inançlarını tanımadığını ve Cem Evlerine destek vermeyi reddettiğini tespit ettiğini bildirir (Freedom House, 2017:Türkiye).

Temmuz 2018'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a, hem kamu hem de özel üniversitelere rektör atama yetkisi veren yasa ile akademik özgürlüğü daha da tehdit edebilecek bir hamle yapıldığı belirtilir. Hükümet ve üniversite yönetimleri artık akademisyenlerin hassas konuları araştırmasını engellemek için düzenli olarak müdahale etmektedirler. Politik baskı birçok bilim adamı arasında oto-sansürü olağanlaştırmaktadır (Freedom House, 2019:Türkiye).

Nisan ayında gücü cumhurbaşkanında toplayan anayal reformlar yapılan bir referandumda kabul edildi. Ancak seçimlerin meşruiyeti sorgulandı⁶⁴. Türk hükümeti, Temmuz 2016'daki darbe girişiminde gerçek ve şüpheli muhaliflerine yönelik baskıyı 2017'de sürdürdü. Keyfi tutuklanma korkusu, kamuoyunda tartışmayı engelledi ve sivil toplumu zayıflattı⁶⁵. Sosyal medya aracılığıyla paylaşılan mesaj sahiplerinin

⁶⁴ Referandum hakkındaki AGİT raporunda da belirtildiği gibi, seçmenlerin tarafsız bilgilere erişimi yoktu. Muhalefetin “hayır” kampanyasıyla ilgili kişiler taciz edilip tutuklandı. Hükümet kontrolündeki medya “evet” kampanyasını şiddetle destekledi ve oylama koşullarından etkilendi. Oylama gününün sonlarında, YSK “oy pusulasının geçerlilik kriterlerini önemli ölçüde değiştirdi (Freedom House, 2018:Türkiye).

⁶⁵ Birçok Türk vatandaşı çevrimiçi ortamda yayınladıkları ya da kamuoyunda söyledikleri konusunda daha fazla dikkatli olmaya başladı. Hükümeti eleştiren her itiraz cezalandırılmayacak olsa da, çoğu zaman tutuklu yargılama ile sonuçlanan ve uzun hapis cezası riski taşıyan davaların keyfiliği giderek arttığından halkta bir şekilde kendini sansürleme atmosferi yaratmaktadır. Ocak ve Şubat 2018'de, Suriye'nin Afrin semtinde bir Türk askerine saldırıyı eleştiren sosyal medya paylaşımlarında doktorlar, inşaat işçileri ve lise öğrencileri dâhil yüzlerce kişi gözaltına alındı. Eylül 2018'de, işçiler İstanbul'da inşaat halinde olan yeni havalimanı inşasının güvensiz çalışma koşullarını protesto etmek için grev başlattı. 500 grevci gözaltına alındı, çoğu sonuçta serbest bırakıldı, ancak 61 kişi grevdeki rolleri için yargılanmayı bekliyor(Freedom House, 2019:Türkiye).

tutuklanması ve yaygın otosansür, siyasi söylemler üzerinde tereddüt etkisi yarattı⁶⁶. Anayasa değişikliğinin uygulanmaya başlaması ile başkanlığın gücünün radikal bir şekilde artarak demokratik dengelerin azalacağı belirtildi. Anayasa revizyonu, cumhurbaşkanlarının siyasi olarak tarafsız olmasını gerektiren bir kuralın kaldırılmasını, Erdoğan'ın AK Partiye yeniden girmesine izin verilmesini de kapsadı. Ancak genel eleştiriler Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığına geçtiğinden beri partisine kesintisiz bir şekilde önderlik ettiği yönündeydi. Öyleki 2016 Mayıs ayında başbakan Ahmet Davutoğlu'nun yerine Binali Yıldırım'ın başbakan oluşunun arkasında yatan etkinin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olduğu iddia edildi. Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı yetkilerini güçlendirme yönündeki önerisine Yıldırım güçlü bir destek sunmasına karşın, Davutoğlu yetersiz sadakatle suçlandığı iddia edildi. Raporda bu sadaketin isim değişikliğinde etkili olduğu savunuldu.

Freedom House'un 2018 raporunda; Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Temmuz ayında gerçekleşen darbe sonrasında süslenmemiş bir otoriterizm biçimini benimsediği eleştirileri yer aldı. Darbe girişimi akabinde, kamu kurumlarından tavsiyelerin sürdüğü, 40.000 sivilin tutuklandığı veya hapis cezası aldığı, yüzlerce medya kuruluşunun kepenk kapattığı ve düzinelerce gazetecinin işsiz kaldığı rapor edildi⁶⁷. İnternet kısıtlamaları, özellikle Wikipedia'daki blok olmak

⁶⁶ HDP'li politikacıların terör suçlamalarıyla ilgili kovuşturmalarına ek olarak, hükümet ülkenin en büyük muhalefet partisi CHP'ye saldırmak için kolluk kuvvetleri kullandı. CHP milletvekili Enis Berberoğlu, gazetecilere devlet sırlarını sızdırdığı iddiası ile 2017 yılının sonunda yargılandı; Haziran ayında 25 yıl hapis cezasına çarptırıldı, ancak temyiz mahkemesi yeniden yargılanma emri verdi. Savcılar, yıl içinde cumhurbaşkanına hakaret etmekle suçlanan CHP parti lideri Kemal Kılıçdaroğlu da dâhil olmak üzere onlarca partili hakkında soruşturma başlattılar. Engellemelere rağmen, CHP lideri Temmuz'da Ankara'dan İstanbul'a büyük bir gösteri ile sona eren protesto yürüyüşü düzenledi (Freedom House, 2018:Türkiye). 2018 Eylül ayında, Kürt yanlısı Halklar Demokrat Partisi (HDP) 2018 cumhurbaşkanı adayı olan Selahattin Demirtaş, terör suçlamalarından mahkûm edildi ve dört yıl sekiz ay hapis cezasına çarptırıldı; ek suçlamalar üzerine yargılanma devam ediyor. Eski bir Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekili olan Eren Erdem, Haziran ayında diğer suçlamaların yanı sıra, terör örgütünü desteklediği iddiası ile tutuklandı. 2018'in sonunda, araştırmacı gazeteci Pelin Ünker, 2017'de, eski başbakan Binali Yıldırım'ın ve oğlunun Malta'da şirketlerinin bulunduğunu sızdıran belgelerden oluşan "Paradise Kâğıtları" nıda yayınladıktan sonra hakareten yargılanmaya devam etti (Freedom House, 2019:Türkiye).

⁶⁷ 2016 Temmuz darbe kalkışmasına hükümetin verdiği cevapın; yaklaşık 60.000 insanın tutuklanması, 160'ın üzerinde medya kuruluşunun kapatılması ve 150'den fazla gazetecinin hapsedilmesi şeklinde gerçekleştiği ve yayılan bir cadı avına dönüştüğü eleştirilmektedir. Türkiye'nin sınır dışına kaçanların ve yurtdışındaki eleştirmenlerin "kırmızı bülten" ile tutuklama talepleri de eleştirildi. Freedom House'un 2018 raporunda Türkiye "Kısmen Özgür" statüsünden "Özgür Değil" statüsüne gerilemiştir. Bu gerileyişte, 2016 da ülkemizde gerçekleşen darbe girişimi ve akabinde OHAL ilanı ve kamu kurum ve kuruluşlarındaki temizlik operasyonları etkili olmuş ve ağır eleştiriler almıştır (Freedom House, 2018:7).

üzere devam etti. STK'larının⁶⁸ üzerindeki baskıların arttırılarak kapanması, üçüncü büyük parti liderlerinin tutuklanması ve yüzden fazla yetkilinin işten çıkarılması eleştirildi. Darbe sonrası uygulanan güvenlik tedbirleri ve OHAL kararları ülkemizin puan düşüşlerinde etkin rol aldı.

Dünya da artan trende uygun olarak dünya demokrasilerini ele geçiren popülist dalga, Türkiye’de de uygulanmaya başlamıştır. Fiili iki partili sistem nedeniyle azınlıktaki hizip gruplarla uzlaşmaya gitmenin önemsiz hale geldiği ve bu nedenle demokrasimizin güç kaybettiği belirtilmiştir (Freedom House, agis, 2017:8). Küçük son 17 yıldır iktidarda olan parti gurubunun kutuplaşma ve dışlanma etkisi yarattığını ve toplumun acil koalisyonlara ihtiyacı olduğunu belirtmiştir⁶⁹ (Küçük, 2017:12).

Ayrıca 2018 raporunda Türkiye’nin de Macaristan gibi otokratik yönetime geçtiği savunulmuştur. Merkezileştirilmiş anayasal referandum ile cumhurbaşkanlığındaki güç artmıştır. Seçilmiş belediye başkanlarının görevden alınması ve yeni başkanın hükümet atamalarıyla belirlenmesi gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak da aktivistlerinin keyfi kovuşturulması ve devletin algılanan diğer düşmanlarının ve devlet çalışanlarının tamamının temizlemesi, vatandaşların hassas konulardaki görüşlerini ifade etmekte tereddüt yaşamaması, otokratik yönetim iddialarının nedeni gösterilmiştir. Özgürlük statümüzde ki düşüşe de neden olduğu belirtilir (Freedom House, agis, 2018:1,18). Freedom House’un 2018 raporunda Türkiye “Kısmen Özgür” statüsünden “Özgür Değil” statüsüne gerilemiştir. Bu gerileyişte, 2016 da ülkemizde gerçekleşen darbe girişimi ve akabinde OHAL ilanı ve kamu kurum ve kuruluşlarındaki temizlik operasyonları etkili olmuş ve ağır eleştiriler almıştır (Freedom House, agis, 2018:7).

Cumhurbaşkanının yetkilerini genişleten ve başbakan rolünü ortadan kaldıran Cumhurbaşkanlığı sistemi, 2017 referandumu ile halk onayına sunuldu. Haziran 2018’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yürürlüğe girdi. 2019

⁶⁸ Haziran 2017’de, Uluslararası Af Örgütü’nün Türkiye şubesi başkanı terör suçlamasıyla tutuklandı. Türkiye’nin en önde gelen sivil toplum lideri ve hayırseverlerinden Osman Kavala Ekim ayında gözaltına alındı, Kasım ayında resmen tutuklandı. Kapalı STK’ların varlıkları da devlete devredildi. Protestolar karşısında güvenlik güçlerinin baskı ve şiddet eylemleri 2017’de devam etti. Birçok durumda, terör suçlarıyla suçlananları savunan avukatlar tutuklandı. Uzun süren cezaevi gözaltı rutin hale geldi (Freedom House, 2018:Türkiye).

⁶⁹ 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde oluşan ittifaklar da belki bu guruplaşmaların başka bir şeklini yansıtmaktadır. Büyükşehir belediyelerinin iktidar partisinin oluşturduğu Cumhuriyet İttifakı (Adalet ve Kalkınma Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi) için önemli olanları diğer ittifak gurubu Millet İttifakı (Cumhuriyet Halk Partisi ve İyi Parti) tarafından kazanılmıştır. Bu sonuçlar Küçük’ün dikkat çekmek istediği dışlanmışlık ve/veya guruplaşmanın bir tepkisi olabilir (Küçük, 2017:12).

Kasım'da gerçekleşecek seçimler öne çekildi. 2019 raporuna göre Erdoğan, Haziran ayında kesin bir cumhurbaşkanlığı seçimi kazandı ve Ak Parti, MHP ittifakı ile parlamentonun kontrolünü sağladı. Seçimlere, Ak Parti lehine medyanın önyargısı ve muhalif adaylara yönelik korkutma, taciz ve saldırılar nedeniyle itiraz edildi. AGİT'e göre, 2018 seçimleri bir dizi kusur nedeniyle yetersiz olarak tanımlandı. Bunda iktidar partisi tarafından seçim avantajı elde etmek için devlet kaynaklarının kötüye kullanılması, HDP ve diğer muhalefet partilerinin gözünü korkutulması ve saldırıları da dâhil olmak üzere bir takım eylemler etkin rol aldı (Freedom House, agis, 2019:Türkiye).

Haziran 2018'de kurulan yeni başkanlık sistemi, yürütmenin zaten önemli ölçüde geniş olan yetkisini daha çok genişletti. Başbakanlık görevinin kaldırılmasıyla, Cumhurbaşkanı Erdoğan tüm yürütme işlevlerini kontrol ederek ve kararname ile karar verebilir hale getirildi. Erdoğan ve onun iç çevresi bütün anlamlı siyasi kararları vermekte olup, meclisin yönetimini kontrol edebilme kapasitesi pratikte ciddi bir şekilde sınırlıdır. Haziran 2018'de yeni başkanlık sisteminin kurulması, hükümetin yargı üzerindeki denetimini de arttırdı (Freedom House, agis, 2019:Türkiye).

Türkiye'nin Freedom House raporlarında puanı 2014'ten bu yana düşer. Türkiye'nin demokrasi ve özgürlükler puanı 2016'da 53 iken, 2017 raporunda 38, 2018 raporunda 32 ve 2019 raporunda 31'e kadar geriler. Kötüleşen iç ve bölgesel güvenlik ortamı ve basın, sosyal medya kullanıcıları, protestocular, siyasi partiler, yargı ve seçim sistemi gibi kurumlara artan bir dizi saldırı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın devlet ve toplum üzerinde kişiselleştirilmiş kontrolünü dayatmak için savaştığı iddiaları bu düşüşün sebebi gösterilir. 2018 raporunda; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eski rakiplerini, iktidar partisi içindeki müttefikleri haline getirdiği, medyayı yeniden şekillendirdiği, popüler olmayan bir anayasa referandumu ve anlamlı olmayan bir "süper başkanlık" sistemi ile kontrol ve dengeleri ele aldığı ileri sürülür. Türkiye son yıllarda anti-demokratik uygulamalar nedeniyle sürekli puan kaybetmeye devam etmektedir.

5.4. DEMOKRASİ DALGASININ YÖNÜ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER VE FREEDOM HOUSE RAPORLARI

Boyunsuz (2017:221-224), 2015 Freedom House raporları kapsamında başkanlık sisteminin demokrasiyi yaşatma becerisini düşük olarak nitelirmektedir. Başkanlık Sistemini, istikrarlı ve uzun demokratik rejimlere kurumsal alt yapı sağlamakta, parlamenter sisteme kıyasla zayıf bulmaktadır. Çünkü başkanlık sistemlerinde kesintisiz ve istikrarlı demokrasilerin devamlılık oranlarının parlamenter sistemlere kıyasla çok daha düşük olduğunu belirtilmektedir. Parlamenter sistemlerde demokratik kırılmalar elbette gerçekleşebilirken bunlar daha uzun dilimlerde gerçekleşmektedir. Buna karşın demokratik kırılma ya da çöküşler %50 oranıyla başkanlık sistemlerinde gerçekleşmektedir. Demokrasilerin muhtemel ömürleri hakkında 1950'lerden başlanarak 135 ülkeden veri analizleri ile gerçekleştirilen çalışmada; parlamenter sistemlerde muhtemel demokrasi ömrü 70 yıl olarak ölçülmektedir. Yine bir başka çalışmada demokratik ters dalgalar ile yaşanan kırılmalar, bu kırılmalar sonrası demokrasilerin diktatörlüğe dönüşme oranları hesaplanmaktadır. Hesaba göre; 1946 ile 1999 arasında her 23 başkanlık sisteminden biri diktatörlüğe dönüşürken bu oran parlamenter sistem için 58'de bir olarak gerçekleşmektedir (Boyunsuz, 2017:221-224).

Boyunsuz (2017:221-224), Sahra Altı Afrika bölgesi ülkelerinde demokrasinin yaşama olasılığının ekonomik etkenlere bağlı olmakla beraber bu bölgede her sekiz demokrasiden birinin çökerek diktatörlüğe dönüştüğünü belirtir. Rejimlerin devamlılığı ve sürekliliği düşünüldüğünde başkanlık sistemlerinde demokrasilerin bariz daha kırılğan yapı çizdiğini vurgular.

Kaliteli demokrasinin yorumu bir kaç özelliğe bağlıdır. Bunlar; siyasal hayatta azınlık grupların temsili, seçime katılma düzeyi, kadınların temsili, siyasi ve medeni hakların düzeyi, hukuk devleti ve sosyal barış gibi verilerdir. Elbetteki bu veriler kaliteli bir demokrasi için yönetimde özgürlükçü ve katılımcı demokrasiyi işaret eder. Bu kalite etiketi yine parlamenter sistemleri işaret etmektedir. Çünkü başkanlık sistemleri daha önce de değindiğimiz gibi katılımcı değil çoğunlukçu demokrasi örnekleri sergiler. Ayrıca başkanları aşırı güçlendiren anayasal yapılar demokraside kırılma gerçekleştirecek rejimlerin doğuşuna kapı aralar. Linz'den de aktardığımız üzere başkanlık sisteminin çifte meşruluk sorunu çatışma yaratarak demokrasiler kesintiye uğratabilir (Boyunsuz, 2017:224-228).

Freedom House'un 2017 raporuna göre son yıllarda özgürlüklerde düşüşler yaşandı, genellikle 2016'dan itibaren demokratik yönetimler daha da kötüye giderek otokrasilere ve diktatörlüklere doğru evirildi. Ancak; özgür ülkelerin anti-demokratik dalga oranı⁷⁰ son on yılda herhangi bir zamanda demokratik gerileme gösteren ülkelere oranla daha büyük bir pay aldı. Elbette bu durum demokrasi adına istikrarsızlaştırıcı ve küresel demokrasi kurumlarını şekillendiren ittifakların geleceği hakkında kaygı verici bir durum oluştu (Freedom House, agis, 2017:1-3).

ABD'nin küresel rolü düşünüldüğünde daha önceki başkanlar uygulamaları ile demokraside olumsuz etkiler sebebiyet vermiştir. Ancak bu etkiler Başkan Trump'ın uygulamaları ile birlikte demokraside derin yaralar dönüşmüştür. Başkan Trump'ın Amerika'nın geleneksel stratejisinden ayrılan politikası demokrasiye, insan haklarına ve 1945'ten başlayarak demokrasinin inşa edilmesine yardım eden kurallara dayalı uluslararası demokratik düzene karşı tehdit arz etmiştir. 1980'lerde üçüncü dalgada diktatörlükten demokrasiye geçişlerle siyasi haklar ve sivil özgürlüklerdeki iyileştirmeler yaşanmıştır. Ancak 90'larda seçilmiş popülist liderler tarafından büyük ölçüde bu iyileşmeler tersine çevrilerek demokrasilerde ters dalga baş göstermiştir. Orta Avrupa'da⁷¹ da; hükümetlerin, kamu medyasını politize eden ve anayasa mahkemelerini etkisizleştiren yasalar çıkarmaları bu ters dalgada gerçekleşmiştir. Ters dalgalar güvenlik güçlerinin artan baskıları, halkın gözetimi ve protesto hakkının kısıtlanması şeklinde devam etmiştir. Ayrıca STK'larla ilgili endişe verici düzenlemeler önerilmiştir (Freedom House, agis, 2017:3-7).

Türkiye gibi ülkelerde otoriter dürtülerle, siyasi tasfiye uygulamaları görüldü. Medya ve ekonomi üzerindeki kontrollerin artışı, popülistlerin seçimi, demokraside olumsuz etki yarattı. Freedom House raporlarında popülist liderlerle, otoriter liderler arasında bir bağ bulunduğu vurgulandı (Freedom House, agis, 2017:7-9).

⁷⁰ Birleşik Devletlerde, Donald Trump'ın başkanlık zaferi, dış politikaya konvansiyonel olmayan bakış açıları ve dış politikada gelecekteki rolü, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılma oyu, İtalyan hükümetinin çöküşü demokrasinin geleceği konusunda endişe yaratan ters dalga hareketleridir. Anayasa reformu konusunda yapılan başarısız referandum sonrası Polonya'daki yeni hükümetin anti-demokratik hamleleri serisi ve yabancı düşmanlığı; Avrupa'nın başka yerlerinde partiler de benzer şekilde şüphe uyandırdı (Freedom House, 2017: 3).

⁷¹ Polonya sağ kanat Hukuk ve Adalet (PiS) partisi, İktidarda bir yıldan biraz fazla bir süre sonra demokratik kurumlarına çok sayıda ciddi darbe indirdi. Macaristan'da da hükümet de liberal değerleri reddetti, çoğulcu kurumlarına saldırdı ve devletin siyasal partisinin ekonomik gücünü kullanmaya çalıştı. Sistem, Macaristan başbakanının öncülüğünü yaptı (Freedom House, 2017: 6-7).

2016 yılında dünya demokrasilerini ele geçiren popülist dalga, fiili iki partili sistemdir. Siyasi yelpazede iki ana parti veya merkez sağ ve merkez sol koalisyonu kurulur. Bu sistem, radikal hiziplerle uzlaşıda çok az teşvik edici özelliğe sahiptir (Freedom House, agis, 2017:7-9). 2017 raporunun genel çerçevede bahsettiği üzere, 2016 ile dünya genelinde artan Popülist ve Otokrat liderler, “Küresel Demokrasiye” ikili tehdit oluşturlar.

Freedom House 2018 raporuna göre “demokrasi krizde” ve sahip olduğu değerler, özellikle seçimler tehlike altındadır. Vatandaşların liderlerini özgür ve adil seçimlerle seçme hakkı, basın özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü saldırı altındadır. Bu saldırılar neticesindedemokrasi dünya çapında geriliyor. Dünyada özgürlükte ve demokratik yönetimde gerilemeye maruz kalan ülkeler, 12 yıl üst üste demokratik açıdan kazançlı olanları geride bırakır. On yıl önce umut verici görüntü ve başarı öykülerine sahip ülkeler- örneğin Türkiye ve Macaristan - otoriter yönetime geçmektedirler (Freedom House, agis, 2018:1-2).

Son dört yılın raporlarına göre günümüz dünyasında hırpalanan demokrasiler zayıflamıştır. Demokratik devletler içindeki, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, partizan parçalanmalar, terörist saldırıları ve ittifakları zorlayan mülteci akınları sonucu sağcı popülistler iktidarları kazanmışlardır. ABD'nin dünyadaki liderlik rolünden çekilmesiyle otokratlar sertleşmiş, kuşatılmış demokrasiler çoğalmıştır (Freedom House, agis, 2018:1-2).

Freedom House 2019 (Democracy in Retreat) Demokrasi Gerilemede raporunda; 1988 ile 2005 arasında 3. Demokratikleşme dalgasında, Dünya Özgürlük oranlarında “Özgür Olmayan Ülkeler” olarak sıralananların yüzdesi neredeyse 14 puan düşerek (% 37'den % 23'e), Özgür ülkelerin payı (% 36'dan % 46'ya) arttı. Ancak bu ilerleme dalgası şimdi geri dönmeye başladı. 2005 ve 2018 yılları arasında “Özgür Olmayan Ülkeler”in payı yüzde 26'ya yükselirken, Özgür Ülkelerin payı yüzde 44'e geriledi. Küresel olarak maalesef demokraside güç kaybı yaşandı. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızla dikilen demokratik kurumlar, ekonomik olarak kırılğan kalan veya derinlere oturmuş sınıf veya etnik çatışmaların devam ettiği uluslarda, sürekli saldırıya uğradı. 1988'den sonra demokratik olarak olumlu bir statü değişikliği kazanmış olan ülkelerin 23'ü, nerdeyse üçte ikisi, (Serbestten Kısmen Özgürlüğe veya Kısmen Özgürden Özgür Değil'e doğru) olumsuz durum değişikliği yaşadı. Bununla beraber toplumlarda da bir güven krizi yoğunlaştı, birçok vatandaş

arık demokrasinin hala çıkarlarına hizmet ettiği konusunda şüphelidir (Freedom House, agis, 2019: 1-7).

Otokrasilerde, rekabetçi oy pusulaları ile yapılan seçimlerde, kontrol altında tutulan sonuçlar oylanmaktadır. Sonuçların; zorlama, sahtekârlık, seçim hileleri veya diğer manipülasyonlarla şekillendiği anketler giderek yaygınlaşmaktadır. Freedom House'un seçimlerle ilgili olumsuz göstergeleri, son üç yılda iki katına çıkmaktadır. İfade özgürlüğü, hem basına yapılan saldırılarla hem de sıradan vatandaşların konuşma haklarına yapılan saldırılarla sürekli saldırı altındadır. İfade özgürlüğüne yönelik engellemeler, yeni ve daha etkili bir dijital otoriterizm biçimi tarafından güçlenmektedir. İnternetin, sanal bir kamusal alan rolü üstlenerek üzerindeki denetleme ve kısıtlamaların artması demokrasiler için büyük bir risk oluşturmaktadır (Freedom House, agis, 2019: 1-7).

Dünya çapında yerleşik demokrasilerin ABD dâhil⁷² bozulmasının küresel özgürlüklere olumsuz etkileri unutulmamalıdır. Sovyet sonrası demokratikleşme dalgası, ABD ve diğer önde gelen demokratik ulusların desteği ve teşviki nedeniyle kalıcı kazançlar sağlamaktadır. ABD gibi dünya çapında refah ve tüm insanlar için özgürlüğün geleneksel şampiyonlarının örnek alındığı unutulmamalıdır. Küresel özgürlüğe yönelik tehdit karşısında ki ilk olarak; Birleşik Devletler'in demokrasilerle olan ittifakları elinden tutması ve genişletmesini ayrıca kendi içinde paylaştığı değerlere olan bağlılığını derinleştirmesini gerektirir (Freedom House, agis, 2019: 1-7).

Demokrasi sadece seçimlerden daha fazlasını içerir. Gerçek demokratik bir sistem; içerir. Bu özelliklere sahip demokrasiler radikal bir özgürlüğü ve en iskelet biçimi ile demokrasiyi temsil eder (Freedom House, agis, 2017:3). Ancak demokratik gerilme; özgürlüğü sağlayan denetimler ve dengeler, referandumlar, özgür basın,

⁷²ABD demokrasisinin karşılaştığı büyük zorluklar, Başkan Donald Trump'ın başkanlığı ile başlamamıştı. Politik kutuplaşmanın yoğunlaşması, ekonomik hareketliliğin azalması, özel çıkarların genişlemiş etkisi ve şiddetli partizan medya lehine, gerçeğe dayalı raporlamanın azaltılmış etkisinin 2017'den önce Amerikan demokrasisinin sağlığını etkileyen sorunları hali hazırda vardı. Önceki başkanlar Amerikan vatandaşlarının haklarını ihlal ederek baskıya katkıda bulundu. Başlangıçta George W. Bush yönetimi tarafından üstlenilen iletişim meta verilerinin birarada toplanması ve Obama yönetiminin basın sızıntılarına aşırı derecede aşırı baskı getirmesi gibi gözetleme programları bu konuda örnek teşkil eder. Başkan Trump, güçlerin ayrılması, özgür bir basın, bağımsız bir yargı, tarafsız bir adalet teslimi, yolsuzluğa karşı koruma ve en rahatsız edici bir şekilde seçimlerin meşruiyetini içeren temel kurum ve geleneklere saldırdı. Eşit bir hükümet kolu olan Kongre, sık sık anlamlı bir gözetim ile bu saldırılara karşı direnemedi. ABD 2018 özgürlük raporunda net bir düşüş yaşamada 2017 de üç puanlık bir düşüş yaşamıştı. ABD demokrasisinin süregelen bozulması, küresel demokraside süregelen gerilemeyi hızlandıracak (Freedom House,2019:18-19).

bağımsız mahkemeler, azınlıklara karşı yasal koruma, zamanla esneklik, sağlam bir muhalefet ve düzensiz sivil toplum grupları nerdeyse hepsinde güç kaybederek devam etmektedir. 20. yüzyıl sonrası kazanımlar hala sığ ve yetersizdir. Özgür olmayan ülkelerin payı sürekli artar ve demokrasilere olan güven krizi yoğunlaşır. Özgür ve adil seçimler gibi demokratik normlar ve özgür ifade mefrumu paramparça edilir (Freedom House, agis, 2019: 2-3).

2006'dan bu yana 116 ülke özgürlüklerde net bir düşüş kaydederken yalnızca 63 ülkede demokrasi adına net bir gelişme yaşandı. Basın özgürlüğü ve fiziksel büyümede azalma, gazetecilere yönelik tehditlerde ve otoriter rejimlerde artış yaşandı. Otoriter olarak adledilen şuan ki rejimlerin yurt dışında olan muhalifler üzerinde baskı oluşturması, hatta interpolü bunun için bir araç haline getirme eğilimleri hızla artış gösterdi. Freedom House'ın 2019 küresel araştırması, dünyada etnik temizliğin hızla arttığını gösterdi (Freedom House, agis, 2019: 2-3).

Son yıllarda özellikle başkanlık sistemi yaşanan ülkelerde demokraside bir ters dalga gerçekleşti. Ancak demokrasi umudu yine de içinde barındırır. 2018 boyunca demokrasi yolunda dünyanın dört bir yanına dağılmış olan ülkelerdeki olumlu atılımlar⁷³, evrensel demokrasi vaadinin hala güçlü olduğunu gösterir. Demokrasinin içinde bulunduğu bu kırılgan yapı sadece tehdit değil, yine kendi içerisinde umut da barındırır. Demokrasinin geleceği, seçme özgürlüğünün garanti altına alınmasına bağlı ve böyle olmaya devam edecektir (Freedom House, agis, 2019: 1-8)

⁷³ *Angola'da yeni cumhurbaşkanı João Lourenço yolsuzluk ve cezasızlığa karşı kayda değer adımlar attı ve uzun iktidar selefının aile büyüklüğünü azalttı ve mahkemelere daha fazla bağımsızlık verdi.

*Ermenistan'da, halk şiddet içermeyen gösterilerle, cumhurbaşkanlığından başbakanlığa geçerek dönem sınırlarını uzatmaya çalışan, 2008'den bu yana ülkenin lideri Serzh Sarkisyan'ı istifaya zorladı. 2018 Aralık erken seçimlerden sonra parlamentodaki yeni bir reformist çoğunluk, yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma konusunda şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik etme sözü verdi.

*Ekvador'da, Cumhurbaşkanı Lenín Moreno, yeni bir anayasa referandumu yaptı. Eski cumhurbaşkanı Rafael Correa'nın antidemokratik uygulamaları, yolsuzluk nedeni ile görevlerini yerine getirmelerini engelleyen durumlar ve cumhurbaşkanlığı şartı yeniden düzenlendi. Yeni başkan antidemokratik uygulamalarından koparak beklentileri çürütdü.

*Etiyopya'da, tekelci iktidar partisi, üç yıl süren protestolara yanıt olarak tutumunu gevşetmeye başladı. Ohal'in kaldırılmasını, siyasal konuların kamuya açık tartışması, siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını ve daha fazlası için alan yaratılmasını denetleyen reform yapıldı.

*Malezya'da seçmenler, gözden düşmüş başbakan Neceb Razak'ı ve bağımsızlıktan beri hüküm süren bir siyasi koalisyonu değiştirdiler. Neceb'i ve ailesini kitlesel bir yolsuzluk skandalıyla karşı karşıya tutmak için hızla adım atan yeni bir hükümetin yolunu açtılar.

-Bu davaların hepsinde, politikacılar beklenmedik bir şekilde uzun baskı modellerini bozan, halkın demokratik değişime olan taleplerine cevap verdiler veya cevap vermeye zorlandılar. Bu geçişler, insanların durumların aşılması görüldüğü ülkeler de dâhil olmak üzere özgürlük, hesap verebilirlik ve itibar için çaba göstermeye devam etmeleri gerektiğine işaret oldu (Freedom House, 2019:8).

Freedom House'un 2019 raporunda Türkiye, ana muhalefet partisinin liderlerinin hapsedilmesi ve örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlüğü konusundaki aşırı sınırlamalarla anılmaktadır. Yetkililerce, Ohal döneminde gerçekleşen parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine vurgu yapılmıştır. Seçimden sonra olağanüstü hal durumu kaldırılrsa da, devlet kurumlarının temizliği hız kesmemiştir. Ayrıca gazeteciler, sivil toplum üyeleri ve akademisyenlerin tutuklamalarına devam edildiği belirtilmiştir (Freedom House, 2019: 11).

Türkiye, Freedom House raporlarında sistem değişikliği öncesi verilerde de parlamenter sistemlerden kopuk bir görünüm sergilemektedir. Dünya da yerleşik uzun soluklu parlamenter ülkeler içerisinde, Türkiye haricinde başkanlık sistemine geçen tek bir ülke bulunmaktadır. Bağce'den de aktardığımız üzere sistem değişikliği talepleri genel olarak parlamenter sisteme doğru gerçekleşmektedir. Boyunsuz Türkiye'de gerçekleşen sistem değişikliğinin muhtemel sonuçlarına, Freedom House Endekslerinde başkanlık sistemi performanslarının ışık tuttuğunu belirtilir. Türkiye'de gerçekleşen sistem değişikliği sonrası sorunların çözülemeyerek kronikleşeceği iddia edilir. Bu noktada sistem değişikliği öncesi de başkanlık sistemi ortalamasının dahi altında bir ülke olarak, değişim sonrası ülkemizde demokratik kırılmalar ve demokraside ters dalga meydana gelecektir (Boyunsuz, 2017:261-270;Bağce, 2016:271-275).

SONUÇ

Demokrasiler belli bir alt yapı ve hazırbulunuşluk koşullarında ortaya çıkan ve gelişen rejimlerdir. Eşittlik, temel hak ve özgürlükler kavramları üzerinde yükselirler. Bu kavramlar devlet eliyle korunup garanti altına alındığında siyasi devamlılık sağlanır. Açıktır ki hükümet devamlılığını sağlayan; demokratik istikrardır. İstikrarın gönüllü olarak sağlanması ve rıza meşruiyeti istikrarda süreklilik sağlar. Demokratik olarak istikrarlı bir toplumda demokrasinin az çok olduğu söylenebilir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi demokrasiler üzerinde etkili olmakla birlikte demokrasinin olmazsa olmazı değildir. Demokrasi elbette birçok değişkenle iç içe geçmiş ve bu değişkenlerde yaşanan değişimler demokrasilerde de dönüşümlere neden olur.

Demokrasilerde dönüşümler hesaplanan bir varış noktasına doğru sabit hızla, hep olumlu şekilde gerçekleşmemiştir. Demokrasiler gelişme göstermiş, duraksamış hatta bazen gerilemişlerdir. Demokratik ilerlemeler demokraside olumlu dalgalar olarak nitelenirken, duraksamalar ya da gerilemeler halinde meydana gelen anti-demokratik uygulamalar ters dalgalar olarak nitelendirilmiştir. İlk demokratik dalga uzun sürmüş ve 1828-1926 yılları arasında gerçekleşmiştir. Mutlak monarşiler, feodal aristokrasiler, kıtasal imparatorluklar demokratikleşme sürecine girmişler ve asgari düzeyde de olsa ulusal demokratik kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak demokratik ilk kırılmalar; komünist, faşist, militarist ideolojilerin yükselişinin sonucunda Roma Yürüyüşü ve Mussolini'nin İtalyan Demokrasisi'ni yıkması ile 1922'de başlamıştır. Birinci Ters Dalga 1929 Büyük Buhranı ve 1942 II. Dünya Savaşı arasında demokratik olmayan rejimlere ve otokrat eğilimlere yönelik şekilde devam etmiştir. Ancak demokraside ters dalgalarda sonsuz sürmemiş değişim taleplerinde evrilmiştir.

İlk ters dalgada demokratik kırılmalar 1943-1962 arası meydana gelmiş ve 2. demokratlaşma dalgası gerçekleşmiştir. İkinci demokratlaşma dalgasında siyasal ve askeri faktörler daha etkili olmuş ve Batı Avrupalı ülkelere demokrasi poze edilmiştir. Faşist devletler, milliyetçilik akımının etkisindeki sömürgeler, kişisel askeri diktatörler demokrasilere evrilmişlerdir. Ancak 2. demokrasi dalgası kısa sürmüş, 1958-1975 tarihleri arasında yine anti-demokratik yönelimler yaşanmış ve 2. bir ters dalga kapı çalmıştır. Latin Amerika ülkelerinden Peru'da 1962'de askerlerin seçim sonuçlarını değiştirme müdahalesi ile başlayan ikinci ters dalgada sivil yönetimlere askeri darbelerle ara verilmiştir. Bu ters dalgada 1962'lerde sayısı

13'lerde olan darbe iktidarlarının sayısı 1975'te 38'e kadar çıkmış ve var olan demokrasilerin %30'u otoriterleşmiştir.

1974 Karanfil devrimi süreci anti-demokratik eğilimlere karşı 3. kırılmaları gerçekleştirdi ve demokraside 3. dalga meydana gelmiştir. 1989'de Doğu Avrupa komünist rejimlerinin yıkılışları üzerine otoriter yönetimlerden uzaklaşma ve demokratikleşme eğilimi başlamıştır. Üçüncü dalgada askeri liderler, kişisel diktatörler ile birlikte tek partili yönetimlerde de demokratlaşma gerçekleşmiştir. Askeri yönetimlerin iktidarına, yeni anayasalar ve kurulan sivil yönetimler ile son verilmiştir. İktidar üzerinde etkin bir tekel kuran tek-parti yönetimlerinde çok partili yönetim sistemine geçişler başlamıştır. Heterojen çok uluslu toplumlarda çok partili siyasal hayat gerekliliği doğmuş, parçalı toplumlarda anayasal demokrasilerin gelişmesi adına azınlık haklarının korunması önem kazanmıştır. Üçüncü dalgada demokratikleşme; yerel ve özerk yönetim taleplerinde artış, ulus devlet anlayışında parçalanma eğilimini beraberinde getirmiştir.

Değişim talepleri karşısında yönetim biçimleri sürekli şekillenmiş sürekli dönüşmüştür. Tarihe baktığımızda zamana göre dönüşüm zincirleri farklı değişkenlere (savaşlar, gelişim vb.) bağlı gerçekleşmiştir. Ancak değişimler demokratik rejimlerin kendi içlerinde daha demokratik, daha istikrarlı, katılım oranlarının daha fazla gerçekleşeceğine inanıldığı sistemlere doğru da gerçekleşmiştir. Dünya da birçok ülke daha demokratik olacağı gerekçesi ile parlamenter sistemi tercih ederken, bazıları başkanlık sistemlerini tercih etmişlerdir.

Çalışmamızda Batı demokrasilerinden etkilenerek parlamenter sistemi tercih etmiş ancak değişim taleplerine dayanamayıp istikrarı sağlamak adına ABD'yi örnek alarak başkanlık sistemine geçmiş ülkelerin demokratik adımlarını inceledik. Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan ülkeleri sömürge dönemlerinde, Batılı sömürge devletlerinin kültürel ve yapısal özelliklerinden etkilenerek parlamentarizmi benimsemişlerdir. Türkiye sömürge ülkesi olmamakla beraber Batılılaşma sürecinde Batı'nın kültürel ve yapısal özellikleri ile etkileşim yaşayarak Batı özentisi ile parlamentarizmi tercih etmiştir. Batı Avrupa ülkeleri etkileşimi-özentisi ile bu ülkelerde ve ülkemizde parlamenter sistem uygulamaları tecrübe edilmiştir. Demokrasinin yeterince gelişmediği; Burundi, Afganistan, Nijerya ve Sudan ülkeleri ve ülkemiz sık demokrasi krizleri yaşanmış sivil yönetimlere askeri yönetimlerle ara verilmiştir. Özellikle yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, istikrarsız koalisyonlar ve askeri

darbeler sebebi ile sistem değişikliğine gidilmiştir. Bu krizlerin yaşanmadığı iddia edilen ABD'nin yönetim sistemi örnek alınarak başkanlık sistemine geçilmiştir.

Krizler demokratik alt-yapı görmezden gelinerek sadece sistemin sırtına yüklenmiştir. Sistem değişikliği yapılarak başkanlık sistemine geçilmişse de demokratik altyapı yeterli olmadığından anti-demokratik eğilimler ve krizler devam etmiştir. Freedom House Raporlarından da anlaşılacağı üzere başkanlık sistemi ile yönetilen demokrasiler de negatif dalgalar daha yoğun gerçekleşmiştir. Demokrasi, hak ve özgürlük puanlarında genel bir sıçrama bu beş ülkenin hiçbirinde görülmemiş ve ABD'de gerçekleşen en küçük bir ters dalgadan, demokrasinin merkezine uzaklığı nedeniyle su dalgası misali daha çok etkilenmişlerdir.

Parlamente sistem ve güçler ayrılığı sistemi sık sık problemler yaşasa da bu sistemde yürütme azınlık haklarının doğrudan korunmasında daha etkilidir. Bu nedenle parlamente sistemler daha demokratik ve belirli süreli bir yönetime sahip olduğundan daha istikrarlı addedilir. Parlamente bir sistem; yetkiler dâhilinde sorunları paylaşabilir ya da aynı oranda çıkmaz ve tutarsızlık üreten genel düzenlemeleri teşvik edebilir. Elbette Orta Avrupa'daki bazı parlamente sistem bulunan ülkelerde (Polonya-Macaristan gibi) popülist ve otokratik eğilimler karşımıza çıkmaktadır. Ancak anti-demokratik eğilimlerin başkanlık hükümet sistemine sahip ülkelere, daha baskın ve yaygın olarak vuku bulduğu açıktır.

Aslında iki sistemde demokrasinin garantörü nitelikte değildir. Sistemlerin sahip oldukları içsel özelliklerle gelir ve uygulanmaya başlarlar. Ancak bu içsel özellikler yine de toplumun demokratik hazır bulunuşluluğu çerçevesinde şekillenecektir. Demokrasi ve demokratik yönetimin kalitesi için yoğun aracı örgütlenme ve canlı katılım kritik öneme sahiptir. Ancak ABD, demokrasi ve özgürlükler adına dünya çapında bir semboldür. ABD de gerçekleşen demokrasi ve özgürlükler adına olumlu olumsuz her hareket bir dalga halinde dünya da karşılığını bulmaktadır. Özellikle başkanlık sistemi tercihlerinde ABD başkanlık sistemi örnek alınır. ABD'nin başarılı ve istikrarlı olduğu iddia edilen kurumları örnek alındığından ABD ve dolayısı ile başkanlık sisteminde yaşanan en küçük bir kırılma başkanlık sistemi uygulanan ülkelere daha büyük dalgalar meydana getirir.

Freedom House'un son dört yıllık verilerinden de anlaşıldığı üzere parlamenter olmayan ülkelerde daha ağır görülmeyle beraber dünya üzerinde bir ters demokratikleşme dalgası gerçekleşiyor. Son dört yılın verilerinde karşımıza çıkan daha otokrat ve popülist eğilimler bunu doğrular niteliktedir. Ancak bu ters dalga elbette Orta Avrupa'da birkaç parlamenter istemde görülmeyle birlikte genel anlamda anti-demokratik eğilimler başkanlık sisteminde ağırlığını hissettirmektedir. Dünyada başkanlık sistemleri devlet kırılma durumunda dünya ortalamasının üstünde performans sergilemektedir. Kutuplaşma, çatışma ve iç savaş oranlarında başkanlık rejimleri ön sırada yer alır. Freedom House Raporlarından da anlaşılacağı gibi; başkanlık sistemine sahip en demokratikten (ABD) en az demokratik ülkeye (Sudan kötünde kötüsü satatusünde yer alır) kadar çoğunluk ülkede anti-demokratik özellikler daha baskın görülür. Bu anti-demokratik özelliklerin görülme baskınlığı bizim hipotezimizi doğrular niteliktedir. Başkanlık sistemine geçen ülkelerde yaşanan anti-demokratik kırılmaların daha yoğun gerçekleşmesi, başkanlık sistemine geçişlerin demokraside 3. bir ters dalga yarattığını göstergesi sayılır.

Ülkemizde parlamenter sistem koalisyonlardaki istikrarsızlıklar ve krizlerle eleştirilerek, başkanlık sisteminin çift başlılığa son vererek, istikrarsız hükümet krizlerini ortadan kaldıracığı savunulmuştur. Ülkemizde sistem değişikliği ile popülist politika uygulanmasına geçilmiştir. 2018 ve 2019 seçimlerine Millet (CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi ve DP seçim ittifakı) ve Cumhur (AK Parti ve MHP'nin, siyasi partilerin seçim ittifakı) ittifakları oluşturularak gidilmiş, Cumhur ittifakı hem iktidarda hem parlamentoda çoğunluğa sahip olmuştur. Fiili iki partili sistem nedeniyle azınlıktaki hizip gruplarla uzlaşmaya gitmek pek önem arz etmemiş hatta diğer ittifakın taraftarları “ ihanet “ suçlaması gibi ithamlara maruz kalarak ötekileştirilmişlerdir. Örnek olarak değerlendirildiğimiz altı ülkede de iktidarda iki partinin ağırlığı görülmüş ve hizip gruplar kendisine yakın olanı desteklemek zorunda kalmakta yahut ötekileştirilmiştir.

Ülkemiz sistem değişikliği öncesinde de Freedom House raporlarına göre demokrasi endeks veri analizlerine göre; parlamenter sistem ortalamasının altında kaldığı gibi başkanlık sistemi ortalamalarının da altında kalmamaktadır. Sistem değişikliği sonrasındaki kısa dönemde de hızla puan kaybetmesi, ayrıca popülist ve otoriter eğilimlerin görüldüğü eleştireli raporlarda yer almaktadır. Başkanlık sistemini tercih eden örnek uzayda değerlendirdiğimiz ülkelerin rapor veri analizleri, bu

ülkelerin demokrasi adına çok geriler de sıralamaların sonlarında yer aldığı kanıtıdır. Düşük ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve etnik unsurlar ve yaşanan etnik çatışmalar nedeniyle demokrasileri istikrar sağlayamamaktadır. Bu istikrarsız ortamda başkanlık istemine geçmiş bu ülkelerde geçiş sonrası demokraside sürekli istikrarsız ortamlar, askeri rejimler ve otoriter yönetimlerle demokraside ters dalga yaşanmaktadır. Ülkemizde de bu noktada; yaşanan darbe girişimleri, kendisini demokratik adleden kurum, yapı ve siyasetçilerin orduyu demokrasi adına göreve davet etmeleri anti-demokratik eğilimlerle bir ters dalga hareketi gerçekleştiğini göstermektedir.

Türkiye raporlarda birçok noktada eleştirilmektedir. Bunlar; seçimlerin adilliğine gölge düşürülmesi, ifade özgürlüğünde kısıtlamalar, hesap verebilir hükümet ve polis, ordu ve diğer otorite kurumları üzerindeki etkili yasal kısıtlamalarının olmaması ya da yasaların uygulanmamasıdır. Kürt halk gibi etnik ve Aleviler gibi dini unsurlar ötekileştirilmektedir. Sistem değişikliği sonrası hükümet, uluslararası basından ve kuruluşlardan otoriter eğilim gösterdiği yönünde eleştirilmeye devam etmektedir. Saydığımız bu özellikler diğer ülkelerde saydığımız otoriter eğilimlerin ülkemizde de görüldüğünü göstermektedir. Dünya genelinde bir anti-demokratik dalga görülmekle birlikte; nadirde olsa parlamenter sistemlerde yaşanan kırılmalar küçük ve azken, başkanlık sistemlerinde yaşanan demokratik kırılmaların etkisi ve şiddeti artarak devam etmektedir. Buda bizlere başkanlık sistemine geçişlerin daha anti-demokratik eğilimler ile üçüncü dalgada bir ters dalga yarattığını ve ülkemizde de bu dalganın yayıldığını işaret etmektedir.

Ancak demokrasinin bir evrimle süreci içerisinde sürekli değiştiği unutulmamalıdır. Değişen ve küreselleşen dünyada yönetim biçimleri de bir döngünün içinde çürüyerek yerlerini başka sistemlere bırakmaktadır. Hiç bir şeyin durağan olmadığı düzende elbette demokrasilerde değişimler, dönüşümler hatta çürümeler yaşamaştır ve yaşanmaya devam edecektir. Freedom House Raporlarında da aktardığımız üzere son dönemde dünya demokrasilerinde diktatörlük ya da despotluğa dönüşme eğilimleri görülmektedir. Demokrasilerde geri dönüşüm tamamlansa tekrar en başa dönülse bile, süreç son bulmayacak değişim ve dönüşümler tekrardan başlayacaktır. Yönetim sistemleri sürekli değişip dönüşecek, sürekli isim değiştirecek demokratik eğilimlerle şekillenmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ACLED (2016), *Countryreport: Burundi Crisis Year One*, U.S. Army Research Laboratory and the U.S. Army Research Office via the Minerva Initiative undergrant number W911NF-09-1-0077
- Ake, C. (1995), “Afrika Demokrasisini Yeniden Düşünmek”, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları
- ARMER, (2017), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri)*, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 7
- Arslan, A. (2015) “Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşüm İhtiyacı/Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma”, SETA Analiz , Sayı: 123, Nisan 2015, 2. Baskı: SETA Kitapları, İstanbul,87-155
- Asilbay, İ. H. (2013), “Parlamenter Sistem Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, *TBB Dergisi*, (104); 247-264
- Aygen, M. (2017), “Başkanlık Sistemi Üzerine Bir İnceleme:Türkiye Örneği”,*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 167-176,167-176
- Bağce, E. (2016),*Parlamenter Sistem mi, Başkanlık mı? , Yoksulluktan Hukukun Üstünlüğüne Ülkelerin Dünyadaki Yeri*, Gonca Yayınevi, 2016
- Benish, A. J. (2010), *Impunityand Instability: An Unbroken Cycle*, Viewpoints Special Edition Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict The Middle East Institute Washington
- Bentham, J. (1969), “Yönetim üstüne Seçme Parçalar”, Çeviren Kenan YONARSOY ve Mete TUNÇAY;*Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*,29-65, Yakın Çağ; Derleyen Mete TUNÇAY, AÜSBF Yayınları
- Bernstein, E. (1969), “Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevlerinden Seçme Parçalar”;Çeviren Osman HIZIR; *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*,183-206, Yakın Çağ; Derleyen Mete TUNÇAY, AÜSBF Yayınları

- Bernstein, E. (2004), “Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevlerinden Seçme Parçalar”; Çeviren Osman HIZIR;*Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*,240-260, Yeni Çağ; Derleyen Mete TUNÇAY, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Berry,L. (2015), “Sudan a country study”,Federal Research Division Library of Congress Washington,Area Handbook Series,Fifth Edition, First Printing,
- Bezci, B. (2005), “Demokrasi ve Başkanlık Sistemi”, *Muğla Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi* (3: 2) 2005 Journal of Administrative Sciences, 77-91
- Bilir, F. (2017), “Türkiye’ye Özgü Yeni Bir Hükümet Modeli, Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *Yeni Türkiye*, 94
- Bodin, J. (2005), “Devlet Üstüne Altı Kitaptan Seçme Parçalar”, Çeviren Özer Ozankaya, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*,175-200, Yeni Çağ;Derleyen Mete TUNÇAY, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bouka, Y. ve Nyabola, N. (2016), *The Crisis in Burundi and the Apathy of International Politics* , Düzenleyen Heinrich-Böll-Stiftung, Nisan
- Boyunsuz, Ş. Ö. (2017), *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, İmge Kitapevi
- Brutus, S. J. (2005), “Tiranlara Karşı Haklardan Seçmeler”, Çeviren Mete TUNÇAY;*Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*,139-173, Yeni Çağ;Derleyen Mete TUNÇAY, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Carothers, T. (2002). The end of the transition paradigm. *Journal of democracy*, 13(1), 5-21.
- Chilambo, M. N. (2007), “Participation in Democracy a Challenge”, Learning Democracy – A Resource Book,Chapter11, Part 3: A look back: *Historical Background*; Chilambo, Matthew N.; Hunnes, Odd Ragnar,171-180
- Country Profile (2008), Afghanistan, Library of Congress – Federal Research Division, August
- Country Profile (2008), Nigeria, Library of Congress – Federal Research Division Country Profile: Nigeria, July

- Diamond, L. (1995), “Demokrasinin Üç Paradoksu”, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları
- Duverger, M. (1994), “Siyasal Rejimler”, İletişim Yayınları
- Erman, K. (2017), “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt / Cilt: 4, Sayı / Sayı: 11, 394-420
- Eryılmaz, B. (2013), *Kamu Yönetimi*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli
- Eryılmaz, B. (2013), *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınları; 5. Basım, İstanbul
- Esen, B. (2018), “Special Focus On Turkey The Evolution Of A Referendum The Perils of “Turkish Presidentialism” ”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 52 (1), 43 – 53
- Fakude, T. (2015), “*New Era in Nigerian Politics*”, Al Jazeera Centre for Studies
- Fendoğlu, H. T (2010) “Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, SDE Analiz, Ankara
- Genel, M. G. (2015), “Türkiye Basınında Başkanlık Sistemi Tartışmaları: Köşe Yazarları Özelinde Bir Araştırma” *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, Spring/Bahar – Cilt/Vol: 6 - Sayı/Num: 19,57-98
- Gözler, K. (2001), *Devlet Başkanları, Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Teorisi*, Ekin Kitap Evi, Bursa
- Gözler, K. (2010), *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Ekin Yayınları, Cilt I, Bursa
- Gözler, K. (2016), “Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri”, <http://www.anayasa.gen.tr/elveda-anayasa-v2.htm>. 22 Aralık 2016
- Gözler, K. (2017), *Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan’da Neyi Oylayacağız?*, <http://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm>, 24 Şubat 2017
- Green, T. H. (2004), *Siyasal Boyun Eğme Yükünün İlkeleri Üstüne Derslerden Seçme Parçalar, Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*,163-204, Yakın Çağ; Derleyen Mete TUNÇAY, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

- Hakim, P. ve Loweenthal, A. F. (1995), *Latin Amerika'nın Kırılgan Demokrasileri*, Çeviren: Ergun Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 357-370
- Hegel, G. W. F. (1969), “Tarih Felsefesi Üzerine Dersler”, Fransız Devrimi ve Özgürlük; Çeviren: Kudret Hızır; *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*,1-27, Yakın Çağ; Derleye: Mete Tunçay, AÜSBF Yayınları
- Herisse, R. P. (2001), *Democracy, Governance and Conflict in Burundi: Agriculture and Human Values*, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands.
- Heywood, A. (2015), *Siyaset*, Liberte Yayınları, 16. Baskı
- Hobbes, T. (2005), “Leviathan'dan Seçme Parçalar”, Çeviren: Semih LİM, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*,201-251, Yeni Çağ; Derleyen: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Horowitz, D. L. (1995), *Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak*, Çeviren: Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 161-168
- Huntington, S. P. (1996), *Üçüncü Dalga- Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*,Çeviren: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları
- Huntington, S. P. (2000), *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları,Ankara
- Ikyase, T. J.ve Egberı, A. E. (2015), “Political Violence And Democratic Stability In Nigeria:Reflecting On The Past And Chatting The Way Rorward”, Department Of Political Science, Federal University, Wukari Taraba State *Nigeria Review of Public Administration and Management* Vol. 4, No. 8,32-40pg
- Joseph, R. (1995), “Afrika:Siyasal Özgürlüğün Yeniden Doğuşu”, Çeviren: Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 373-387
- Jowitt, K. (1995), “Yeni Dünya Düzensizliği”, Çeviren: Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 303-313

- Karl, T. L. ve Schmitter, P. C. (1995), “Demokrasi Nedir Ne Değildir”, Levent Gönenç, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 67-79
- Kebede, G. (1997), "Sudan: The North-South Conflict in Historical Perspective," *Contributions in Black Studies*: Vol. 15, Article 3
- Keskinsoy, Ö. ve Kaya, S. B. (2018), “Türkiye’nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *TBB Dergisi* (137),67-96
- Kifordu, H. A. (2013), *Nigerian Political Systems Since Political Independence: Changes And Trejectories*, Artigo original Hegemonia – Revista Eletrônica de Relações Internacionais do Centro Universitário Unieuro ISSN: 1809-1261 Uneuro, Brasília
- Knopf, P. (2018), “South Sudan’s Civil War and Conflict Dynamics in the Red Sea”, *Special Report*, United States Institute Of Peace www.usip.org, 2301 Constitution Ave., NW • Washington, DC, Special Report 431, September
- Kolakowski, L. (1995), “Demokratik Bir Çağın Belirsizlikleri”, Çev. Mehmet Küçük, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 389-392
- Kolakowski, L. (1995), “Devrim Sonrası Sersemlik”, Çev. Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 327-332
- Kontacı, A. E. (2017), “Parlamenter Sistemden Kopuş Ve Sonrası: Karşılaştırmalı Gözlemler Ve Bazı Değerlendirmeler”, *TBB Dergisi* ,2017 (133)
- Küçük, H. (2017), “Türkiye’nin Anayasa Çıkmazı”, *Elektirik Mühendisliği*, Mart Sayı-460;10-13
- Kwaghe, Z. E. ve Ecoma, C. S. (1960), “Panorama of Nigerian Political Leadership Since 1960”, *Historical Research Letter*,12-25
- Levistky, S. ve Way, A. L. (2002), “Elections Without Democracy”, *Journal Of Democracy* Volume13 Number2 April

- Lijphart, A. (1995), “Kanıtların Tekrardan Gözden Geçirilmesi ”, Çeviren: Mehmet Turhan, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 215-222
- Lijphart, A. (1995), “Yeni Demokrasiler İçin Anayasal Tercihler ”, Çeviren: Ergun Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 185-198
- Lijphart, A. (1995), *Çağdaş Demokrasiler-Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, (Çev: Ergun Özbudun, Levent Köker), Yetkin Yay. Ankara
- Linz, J. J. (1995), “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri ”, Çeviren: Ergun Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 143-160
- Linz, J. J. (1995), “Parlamentarizmin Erdemleri”, Çeviren: Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 175-183
- Lipset, S. M. (1995), “Siyasal Kültürün Merkeziliği”, Çeviren: Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 169-173
- Locke, J. (2005), “Uygar Yönetim Üzerine İkinci İncelemeden Seçme Parçalar”, Çeviren: Mete Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, Yeni Çağ; Derleyen: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 253-293
- Mayowa, A. A. (2014), “Pre-Colonial Nigeria and the European’s Fallacy”, *Review of History and Political Science* June, Vol. 2, No. 2, 17-27
- Meier, R. (2007), “Christian Faith and Values of Democracy”, *Learning Democracy – A Resource Book*, Chapter 8, Part 3: A look back: *Historical Background*; Chilambo, Matthew N.; Hunnes, Odd Ragnar, 133-143
- Mill, J. S. (1969), “Temsili Hükümetin Ülküsel Olarak En İyi Hükümet Biçimi Oluşu üzerine seçmeler”; Çeviren: Sina Akşin; *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, Yakın Çağ*; Derleyen: Mete Tunçay, AÜSBF Yayınları, 67-100
- Miş, N. ve Duran, B. (2017), *Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü Ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, 2. Baskı: SETA Kitapları, İstanbul, 13-52

- Moe, T. M. ve Caldwell, M. (1994), *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 150/1, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft
The Institutional Foundations of Democratic Government: A Comparison
of Presidential and Parliamentary Systems, 171-195
- Monsutti, A. (2012), *Overlapping Sovereignties In Afghanistan*; Fuzzy Sovereignty:
Rural Reconstruction in Afghanistan, between Democracy Promotion and
Power Games; Graduate Institute of International and Development
Studies, Geneva, 563-591
- Montesquieu, B. D. (2005), “Yasaların Ruhundan Seçme Parçalar”, Çeviren: Fehmi
Baldaş, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, Yeni Çağ, Derleyen Mete
Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 295-342
- Mutlusu, A. F. (2001), “Yönetimsel Yapıların Oluşumunu ve Niteliğini Belirleyen
Faktörler”, Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 3,
72-94
- Ottaway, M. ve El-sadany, M. (2012), *Sudan: From Conflict To Conflict*, Carnegie
Endowment, For International Peace, Middle East, May
- Ören, B. ve Varlık, Ü. (2003), “Demokrasi Ve Temsil”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik
Araştırmalar Dergisi*, 173-184
- Örs, H. B. (2014), *19 yydan 20.yy Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi
Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı
- Özalp, O. N. (2008), Türkiye Demokrasilerinin Neresinde? *Demokrasi Tiplerini
Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi*, İÜHFMC. LXVI,
S.2, s. 129-162
- Özbudun, E. (2005), “Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, Türkiye Barolar Birliği
Yayımları, *Başkanlık Sistemi*, Yayını Hazırlayan: Av. Teoman Ergül: 77,
Ankara, 104-113
- Özbudun, E. (2005), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara
- Özbudun, E. (2011), *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul
Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

- Özbudun, E. (2012), *Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, Anadolu Üniversitesi
- Özdağ, A. (2017), “Doğu Afrika’da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere’nin Sudan’ı İşgali (1896-1898)”, *OTAM*, 42 /Güz, 117-147
- Özdalga, H. (2015), *Çoğulcu Toplum ve Demokrasi*, Bence Kitap Yayınları
- Özer, A. (1998), *Başkanlık Hükümet Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği*, 2.Baskı, Şekerbank, Ankara
- Parkinson, C. N. (1976), *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Remzi Kitabevi
- Plattner, M. F. (1995), “Demokrasi Anı” , Çeviren: Ergun Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 53-65
- Samii, C. (2010), *Militaryintegration in Burundi, 2000-2006*, Department of Political Science Columbia University, June 8
- Sanguinetti, J. M. (1995), “Geçiş Sürecini Yaşamak”, Çeviren: Mehmet Turhan, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 83-90
- Sartori, G. (1993), *Demokrasi Teorisine Dönüş*, Çeviren: Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı, Yetkin Yayınları
- Sevinç, M. (2017), *Türkiye’nin Anayasa İmtihanı, Cumhurbaşkanlığı-Başkanlık Tartışması*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Seyaz, A. (2018), *Bir Melez Regim Örneği Olarak Rekabetçi Otoriteryaniz, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2018, Cilt:7, Sayı:3, 190-204
- Stepan, A. (1995), “Demokratik Muhalefetin Görevleri”, Çeviren: Levent Köker, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları, 91-100
- Stokke, O. (1970), *An Introduction to the Politics, Economy and Social Setting of Modern Nigeria*, The Scandinavian Institute of African Studies Uppsala
- Şahin, B. (2008), *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Kitabevi, Ankara

- Şıvgın, H. (1997), *Türkiye İçin Umut Krizden Çıkış- Yeniden Yapılanma ve Başkanlık Sistemi*, Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı, Ankara
- Şimşir, E. (2008), *Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları*, Bican Şahin, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Kitapevi, Ankara, 107-130
- Tanilli, S. (2007), *Devlet ve Demokrasi*, 4. Baskı, Alkım Yayınları
- Tella, C. M., Doho A. W. ve Bapeto, A. (2014), “The Evolution, Development and Practice of Federalism in Nigeria” *Public Policy and Administration Review* December 2014, Vol. 2, No. 4, 51-66
- TİSK (1997), *Türkiye’de Parlamenter Sistemin Sorunları ve Çözüm Önerileri Semineri*, 35.Yıl
- Toffler, A.ve Toffler, H. (1995),*Yeni Bir Uygarlık Yaratmak, Üçüncü Dalganın Politikası*, Türk Henkel Dergisi Yayınları
- Tosun, G. (2008), “Demokrasinin Pekiştirilmesinde ve Barış Sürecinde Sivil Toplumun Rolü”, Bican Şahin, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Kitapevi, Ankara,251-267
- Turgut, M. (1998), *Başkanlık Sistemi, Ordu ve Demokrasi*, Babil Yayınları, İstanbul
- Turhan, M. (1989), *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*,Dicle Üniversitesi Hukuk Fakakültesi Yayınları
- Uluşahin, N. (1999),*Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Ankara, Yetkin Yayınları
- Uluşahin, N. (2011),“Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği Ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit Ve Tehlikeler”,*Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, No 1, 29-38
- Uvin, P. (1999),*Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda, Different Pathsto Mass Violence*, Comparatiive Politics, April
- Vandeginste, S. (2014), “Political Representation of Minoritiesas Collateral Damageor Gain: The Batwain Burundi and Rwandain”, *Africa Spectrum*

- Verjee, A. (2018), "Sudan after Sanctions Sudanese Views of Relations with the United States", *Special Report*, United States Institute Of Peace Washington, DC
- Weber, M. (2014), *Bürokrasi ve Otorite*, 7. Baskı, Adres Yayınları
- Wiesner-Hanks, M. E. (2006), *Erken Modern Dönemde Avrupa*, Çeviren:Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2. Baskı, İstanbul
- Yavuz, B. (2009), *Çoğulcu Demokrasi Anlayışı Ve İnsan Hakları*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIII, Y. 2009, Sa. 1-2,283-302
- Yavuz, K. H. (2000), *Türkiye'de Siyasal Sistem Arayışı ve Yürütmenin Güçlendirilmesi (Yürütme Erki Yeterince Güçlü Mü?, Yarı-Başkanlık Sistemi Çözüm mü?, Başkanlık Rejimi Ülkeyi Parçalar mı?)*, Seçkin Yayınları
- Yılmaz, N. (2014), "Antik Yunan Dönemi Karşılaştırmalı Siyaset Biliminde Siyasal Sistem Sınıflandırmalarına Genel Bir Bakış", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15 (1), 123-138
- Zabunoğlu, G. (2017), "Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi", *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, 66 (4),795-817
- Zehir, T. (2011), *Çoğunlukçu-Çoğulcu Demokrasi Modelleri ve Türkiye*, <http://politiksoylem.com/cogunlukcu-cogulcu-demokrasi-modelleri-ve-turkiye/> sitesinden alıntı.
- Aljazeera (2019), <https://www.aljazeera.com/topics/country/sudan.html>
- BBC (2019), <https://www.bbc.com/news/world-africa-47306775>
- BBC (2019), <https://www.bbc.com/news/world-africa-47400317>
- Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (2019), <http://www.bilgesam.org/incele/2104/-burundi--etnik-kimliklerin-degil-siyasi-elitlerin-cikar-savasi/>
- Der Bertelsmann Transformation Index (2019), <http://bti2003.bertelsmann-transformation-index.de/62.0.html?&L=1>
- Dışişleri Bakanlığı (2019), http://www.mfa.gov.tr/burundi_nin--siyasi--gorunumu.tr.mfa

Diva-Portal (2019), <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:519100/FULLTEXT01.pdf>

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/countries-world-freedom-2019>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2018-table-country-scores>

Freedom House (2019), [https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018\(Freedom in the World 2018 Democracy in Crisis\)](https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018(Freedom in the World 2018 Democracy in Crisis))

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/burundi>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/burundi>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/burundi>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/burundi>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/afghanistan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/afghanistan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/afghanistan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/afghanistan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/nigeria>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/nigeria>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/nigeria>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/nigeria>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/sudan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/sudan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/sudan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/sudan>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/turkey>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/turkey>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/turkey>

Freedom House (2019), <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world>

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP_2017_booklet_FINAL_April28.pdf

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTN_2017_Final.pdf November 2017

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2018_Final_SinglePage.pdf

Freedom House (2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/ABRIDGED_FH_FITW_2019_Report_FINAL.pdf

Haberler (2019), <https://www.haberler.com/burundi-deki-siyasi-kriz-7435806-haberi/>

Political Economy Research Institute (2019),
http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/dpe/modern_conflicts/burundi.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019),
<https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaşkanlarımız/>

Seçim Haberler (2019), <https://secim.haberler.com/2017/referandum/>

Sesli Sözlük (2019), <https://www.seslisozluk.net/never-land-nedir-ne-demek/>

SETAV (2019), <https://www.setav.org/baskanlik-sistemiyle-yonetilen-ulkelerin-devlet-yapilari/>

Small Arms Survey (2019), <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/a-yearbook/2015/eng/small-arms-survey-2015-chapter-09-en.pdf>

Wikipedia (2016), https://tr.wikipedia.org/wiki/Çoğulcu_demokrasi

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Hava GÜMÜŞ
Doğum Yeri ve Tarihi : Niğde, 1983
Medeni Hali : Bekar
İletişim Bilgileri : havaciro@hotmail.com
0530 230 8438 (GSM)

EĞİTİM

1-Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi (İngilizce), Matematik Bölümü
2-İstanbul Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

İŞ DENEYİMİ

Kayseri-Develi 7 Harf Dershanesi (Matematik ve İngilizce Öğretmenliği)
Develi Anadolu Ticaret Meslek Lisesi (İngilizce Öğretmenliği)
Develi Anadolu Lisesi (Matematik Öğretmenliği)
İstanbul-Sınav Dershanesi (Matematik Öğretmenliği)

YABANCI DİL

İngilizce (YÖK-Dil:70)

